

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00588736 (.)

2006, 13

370 392.8 (с47.74)

Контраст

23.860

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Ч. інв. 157
Діл 7

Тнацюк, Володимир

НАРОДНЯ ПОЖИВА НА БОЙКІВЩИНІ.

На народню поживу не звертано в нашій науці досі такої уваги, на яку вона заслугує наслідком свого величезного впливу на людський організм, а тим самим на характер народа. Для ствердження сих слів вистане хоч би переглянути етнографічні збірки та записи, які не грішать ані багатством описів поживи, ані докладністю, ані ріжnorodністю з огляду на ріжnorodність нашої етнографічної території. Вона трактувала ся й трактуєть ся побіжно і звичайно тільки підрядно¹⁾. Виїмок творять тут хиба два описи. Перший, се М. Маркевича: „Простонародная кухня, десертъ и напитки“ (в його книзі: Обычаи, повѣрья, кухня и напитки малороссіянь. Кієвъ, 1860, ст. 150—171), другий П. Чубинського: „Пища Малоруссовъ“ (в книзі: Труды этногр. статистической экспедиции въ западно-русскій край, т. VII. Петербургъ, 1877, ст. 433—448). Оба сї описи дуже докладні і гарні і за хибу можна в них уважати тільки те, що не знати, з яких вони саме околиць та чи записані кождий в одній місцевості, чи се звідні описи з ріжних місцевостей. Для загальних порівнань і висновків вистануть одначе вони в такім стані,

¹⁾ Порів. приміром: П. Лѣневичъ, Этнографическія свѣдѣнія о Черниговской губ. в „Черн. Губ. Вѣдомостяхъ“ за 1848 р. — Свящ. А. Иваниця, Домашній бытъ малоросса хорольск. у. и др. мѣсть Вольнской и Черниговской губ. в „Этнограф. Сборникъ“ російского географ. тов. за 1853 р. — Свящ. о. Пригоровскій, Село Меленскъ, Стародубскаго у. в „Запискахъ Чернигов. губ. статист. комитета“ за 1866 р. і т. д. аж до „Гуцульщини“ В. Шухевича, т. IV. з 1904 р.

БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И к. 61.206

як є. В 1899 р. надрукував я в „Матеріялах до укр. руської етнольоґії“ т. I (ст. 96—110) статю: Народня пожива і спосіб її приправи у східній Галичині. Матеріал записаний в бучацькім повіті, але його можна вважати типовим для цілого Поділя й Покутя (аж по гори Карпати, де приходять иньші типи поживи), бо та сама пожива уживається всюди там із невеличкими тільки змінами. І коли сю поживу порівнаємо з поживою російських Українців по описам Маркевича та Чубинського, то побачимо, що наша стоїть багато низше і що до стійности і що до ріжнородности (розуміть ся, коли при порівнанню не беремо на увагу часу між усіма записами, за який і на Україні пішло до гіршого задля браку землі).

В 1899 р. надрукував також на сю тему статю проф. І. Горбачевський п. н. „Причинки до пізнання виживи сільської людности галицького Поділя“ (у Збірнику мат. прир. лікарської секції Наук. Тов. ім. Шевченка, т. V, вип. II, ст. 1—16), розбираючи народню поживу на Поділю (з Тернопільщини) з лікарського становища. Він поділив її на два типи: пісну і масну поживу. При першій типі дійшов до ось якого висновка: „Зібравши все разом, мусимо піднести, що хоть наша пожива може уважати ся достаточною, не може зі становища гігієнічного покладати ся за відповідну і справну. Взглядно за мало білковини, а за много крохмалю в поживі, дуже великий обєм страви, велика скількість калу, зле вихіснуване живних тіл, з котрих значна частина непотрібно і неекономічно марнує ся, творене неправильних і здоровлю неслужачих продуктів в змісті кишок, неможливість вижити такою поживою чоловіка, у котрого приряд травлення не є дуже здоровий, досить легка можливість ушкодження приряду травлення у здорових людей сею стравою, є причини, для котрих ся пісна пожива не є зовсім відповідною і справною про чоловіка“ (ст. 10). Поживу другого типу, масну, вважає він трохи кориснішою тому, що „є трошки більше концентрованою, що має відповіднійший склад — більше білковини, трошки більше товщу, а менше крохмалю — і що є ріжнороднішою“, але й її не признає зовсім відповідною, яку як справну міг би припоручити. Кінчить же статю ось якими словами: „На всякий случай було би вже тепер на місци подумати о тім, яким способом дала би ся перевести така реформа виживи, щоби із таких сирих матеріялів, які вживають ся нині і є людности сільській приступні, можна було приправити поживу, котра відповідала би більше вимогам науки о виживі чоловіка“ (ст. 16).

Пробуваючи в 1899 р. у Мшанци (старосамбірського повіта) між Бойками, зладив я там опис поживи по оповіданню Гриця Оліщака Терлецького, при чім деякі інформації давали й присутні жінки. При описі вдарила мене відразу в очи нужденність тої поживи, далеко гіршої від поживи на Поділю. І коли-б так проф. І. Горбачевський міг над нею перевести досліди, як над поживою з Поділя, то прийшов би до далеко сумнійших висновків, як при першій. І ось тому я звертаю увагу на сей опис, бо може він дасть спонуку до якої реформи в тім напрямі відповідно до слів проф. І. Горбачевського. Інакше мусіло би прийти в недовгій часі до цілковитої дегенерації цілого ряду наших племен, з яких і так багато не жиє, лиш вегетує. Ще гірше від Бойків живлять ся приміром Лемки, у яких земля ще пустійша. А чиж люди, відживлювані так погано, надають ся до такої житевої боротьби, яка неминучо чекає нашу націю ?

Паприкована солонина, пшеничний хліб, вино додають Мадярам енергії й завзята, якими не можуть похвалити ся так відживлювані народи як наш. Добре відживлюване західних народів, якого засмакували вже й деякі наші люди, що побували на заробітках у Німеччині або в Америці, було причиною великого культурного розвою тих народів. І у нас мусить настати реформа в поживі, коли наш нарід має сповнити ролю культурного чинника. Примітивна пожива тримає чоловіка все при примітивній культурі.

Як відомо, пожива людности звязана все з територією, яку вона заселяє. Тому на Поділю переважають у поживі мучні й стручкові страви, при чім відграють іще значну ролю овочі та картофля. У Гуцулів головною стравою є кулеша, у Бойків картофля. Описи поживи з иньших сторін нашої етнографічної теріторії виказали би певно ще иньші відміни; і ось задля того належало би такі описи як найшвидше позладжувати.

М'ЯСНІ ПОТРАВИ.

У нас ся часто м'ясо не їст; але нераз так зайде, жи дещо Жид заріже в селі — і узьме собі фунт або два м'яса, принесе домів, ставит у горнець і наливат — як має борщ ж житної муки, то наливат тым борщом, а нїт, то росолом с капусты (м'ясо з вола, з коровы, теляти або вівці). Як зварит ся, вчистит си буль вареных окремо в лупині і влє того росолоу або

борщу і їст або само з булями, або щче си вдробит хліба кислого росчиняного. Вынимат потому мнясо, пошчипле і їст іс хлібом; мнясо посолит і замісит. А як зітне курку, то варит такый або в росолі с капусты, або в воді; в боршчи рідко, але варит, звикло найбільше в воді: мече перцю, петрушку і цибулі; нераз вкрає, як є, бо в нас слабо цибулі хто має (в нас найбільше купує цибулю або мінят за прядиво), зварит, льє на миску, або си дробит хліба, або й так їст с хлібом. Мнясо з качкы, або з гускы так само варит ся, як з куркы. Телятину варят або в боршчи, або в росолі тому, бо мнясо солодковате, тому в воді го не варят. Вівцю варят як телятину. Свинину варит ся так, як телятину в боршчи і в росолі, а в воді ніт, і то мнясо або солонину. Часом верже собі в капусту солонины, в густу. Тогды більше нич не дає до капусты, ни круп, ни ничого. Мняса не печут жадного, хыба для ксендза, як є комахня. Мнясо часом і смажут так: Накрає дрібних кавалків, змече в ринку, скрає цибулю, зубцей два-три чоснику, посолит, льє трошкы росолу, або борщу, або й воды — масти не дає жадної — і так смажит. Як высмажит ся, трохы мачат хліб, трохы по ковалкови бере і так їдят. Мнясо їдят в нас два, три разы в році, але то заможнійші. Більша половина є таких, жи цілый рік і раз їсти не буде. А є з 10 або 15 газдів в селі, жи заріже паця і як яке сьвято є, коли дни порзні, то в сьвято і в неділю зварит собі в боршчи мняса або солонины. Деколи верже сала свинського в капусту. Нераз у яри, як воре по велицідни, зварит собі сала і на полудне, як робит. А що тісний, то й гаткы за тото не має, абы собі зварив мняса або солонины. — Як худобина слаба — от вівця мотилична — тогды ріже, то і зіст. Слабу худобину все, як зміркує, шчо не выйде, то ріже. Хыба як дуже зісхне і здохне, то Цигани заберут і зїдят; бо вони кажут, шчо то Біг зарізав. На весіля мусит бути мнясо. Як у зимні мясниці, тогды ся много родит телят і може собі купити сват с сватом ялівча або корову. Як ніт, то йде до міста до яткы і там купує мняса. Варят в боршчи (як висше) або смажат (як висше). Смажене мнясо зве ся душенина. На весіля хто приходит, приносить курку, тому на весілю варят і кури (в воді). — Як весіле по велицідни, то звичайно ріжут свиню (але може бути й щось иньше). В осени найбільше ріжут вівці (або корову, ялівча). Шинкы не роблят. Студенину роблят так (рідко): Зварит мнясо, натовче до того чоснику, перцю, а як застине — їдят.

К о в б а с ы робят тогды, як ріжут свиню.

Насіче м'яса, худини (підчеревиня), намече чоснику, перцю, посолит, напхає ковбасянку і вісит на челюсти під повалу на дручку, аби схли (у Бойків курні хати). Стоят так тиждень, або дві неділи. Потім выносят до коморы і їдят сиру; ай не еден верже в борщ, як кіпит, і обварит ся; а нїт, то поріже на дрібні ковальці, верже в борщ і посмажит, як душенину. — Солонины окремо не відоймают. — Сало відоймают, зашивають, завішують в гряды, де стоїт дві-три неділі (вендзит ся), а потому выносят до коморы, де може стояти і рік і два. Топят його і уживають за омасту; найбільше мечут в капусту; сирого сала не їдят. — Кров, як ся заріже паця або худобину, дають в горнець, зварят, відцїдят, як є вода (в крови), посмажат, як мають масть, то замастят, а як нїт, то так їдят. Кров тїлько солят, бїльше нич. — Кышкы — або з худобины або с свинї, начинит ся крупами або с пшаницї, або з вівса, або муку з ячменю грубо змеле ся в жорнїх. Крупы змочит, посолит і дрібно посїчет якый зубець чоснику і так начинит, верже в воду, зварит і їст. З мукою так само. Кышкы з куркы, з гускы, або с худобины, або с свинї розпоре також, вымыє і покрає на довгі кусні, і варит в водї. Потому якбы чути было їх, то відцїдит, юшку вылле гет, а тото їст (посолит і з хлїбом). А як юшка добра, то й юшку їст окремо, а потому кышку. — Флякы варит з коровы або з ялівкы, вытрясе гнїй, загрїєт воды, перший раз перемне в студенї — потому окропом, врізує по кусникови, скрепче ножом, умыє, ставит в горнець, варит, як з старої коровы то в вечер ставит на нїч, і варит через нїч в борщи. Рано встане, заварит, льє борщу на миску і їст росїв, а флякы покрає і з хлїбом. Як бы твердї были, жи ни може вкусити, то возьме і ножом відрізує си по трохы, погложе зубами і лигне. — Мацько начинят крупами або грубов муков, як кышкы. До середины не додає нич, хыба перцю або чоснику, як має. — Самих шкварків не їдят, хыба як горівку заправають товшчом з солонины або з сала, а лишат ся, то такой в горівці выпют. — Мозок як выйме з головы, то выбе двї або три яйця (як має, як не має то й так), вкрає цибулі (як влітї, то піря з чоснику або зрізованцю), з тым смажит, має хлїб і їст.

РИБА.

У нас риба така: Клень, що має пера червоні; більші від них марены; кобні, з верха чорняві, а спід споду білі; плотичкы (слабо трафяют ся) і бздиркы, дрібна риба, з верха посояста, з долу біла; слижі і бабець (бабці) рідко трафяє ся, ж жабечов головков; та то якбы їв, то головку мече ся гет; а й сут маленейкі щчипавкы, такі гі слиж, але плескати до горы, не до черева; у яри є нерест (нерести); мечут ся в воді (їх разом багато) як погода; як дощ, то щчезают; вони чорні, зі споду червонаві зябкы, дрібні. — Як досить йме хто рибы, то кладе на листя с кленя або на соломю, за вогонь в піч і вони схнут (але перше заріже і вычистит). Як всушит, то верже в ринку, льє росолу с капусты або борщю і смажит; дає цибулі, чоснику (в літі зрізованцю) і соли. — А нїт, то мече в борщ і разом зварит з борщем; борщ їст з хлібом або з булями, а їх відтак смажат і їдят (гет з остями, бо то самий дріб). — Як не сушат, то переріже і варит як сушені. — Рибу слабо їдят і то хыба в яри найчастійше. Тота риба не вырасте, хоч бы їй меду давав; а жандар як зловит, запише і треба три дни сидіти задаремно.

РАКИ.

Раки їмают в печерах; як много є, кладе в горнець, зварит, облущує і їдят. Також печут. Юшкы не варят жадної з раків.

ХЛІБ.

Найлїпший хліб з пшеничної муки, але то слабо хто пече, бо пшениці родит ся мало; слабо хто й паску має пшеничну. Житний хліб разовый; жита возимого сїют більше, як пшениці, і паску куждый має житну, разову — бо в нас нема де питлювати. Але як тепер не має жита, то купит питльованої муки житної; але бабы не вмїют з нев обходити ся; не оден муку заглядит, і паскы не може їсти — хыба даст худобині, або перепікат на вугляньча. Як не має жита, то й з ячменю пече; є такі, що й вівсяну печут паску. Хліба найбільше в нас люде їдят з вівса, потому з ячменю (житний хліб хыба який богач; як наймают службу в церкві, то печут хліб і мішают житну муку і ячміну).

Хліб розчинят ся куждый однако. Загріє си воду теплу, і хочбы скипіла, то розпустит зимнов так, що є літна. Якбы запарила горячішов водов, то ї не вдаст ся хліб.

Всипле в корито муки, льє воды і тото розчинит. До того дає квасок, — тісто, як перше пече, та си трошка лишит. Якбы не было кваску, то бере си гуці з борщу; а много так є, жи корито, в котрім розчинят, не вышкробат дуже і воно має квас так, жи у ньому буде киснути. На квасок міри нема. Муку помішат з водов, жебы не было муки, і кисне від вечера до рана. Сыпле муки, місит, поти місит, покы не відстане від руки тісто. Котра добре замісит, ті вдаст ся файный хліб. Котра добре не замісит, то відстане шкірка або выйде липкий хліб, якбы не пік ся. Як вымісит, кладе на тепло і дивит ся, докы не зачне з верха падати ся. Тогды садит в піч. Як за горяча піч, то може захопити ся хліб так, же шкірка з верху і зі споду тверда, а в середині сирий. Як перепече ся, довше пече ся як треба, такой шкірка відстане. — Паску як росчинят, то купує дахто дріждже — але і на кваску. Узьме кваску в воду, розмыє (як не має дріжджа, як має, розмыє дріждже) і вкидає муки, заколотит рідко і кладе киснути до вечера (в пятницю). Потому бере корыто, де лише паску розчинят ся, вмыє красно, сыпле муку, льє квасок і воды теплої, помішат муку добре, положит на сьтїв і кысне. Може то вже Бог так дає, жи выкисне вже в ночи і на сьтїв біжит. І купит за яйце бібків, за друге гвоздзїків і тото потовче, бере муки, сыпле, тото мече, і місит. Дахто шче й цитварю (жовтого порошка) мече. Як помісит, положит на столі; як трохы постоїт, до дня саджає в піч в суботу рано. Помастит з верху яйцьом, дахто натикат стебеля зверха, жебы не пукла, дахто потицяє килішком і саджає. Все пече ся дві паскы; друга зве ся сестра пасчина. При пасьці малі бохонятка звут ся припічки. При хлібі з квасного тіста печут паленицю, звичайно на перед, абы пізнати, ци добре тісто.

Перед пасков возьме трохы тіста гі колач, зімне (як булка), спече, тото зве ся колач і посвятит; тото добре завязати в той мішок, шчо ся сіє зерно, бо вродит ся ліпше. Також засівають з проскурков, яку дістают у церкві на Великдень.

З неквасного тіста пече ся: паленя і воглянка (вогляньча мале). Паленя побацькане з верха лижков (розплескане тонко на лопатї), паленя зве ся також вощипок. А воглянка, то гладка, не бацькана лижков. З такого тіста печут дітям обарянці. Як сут булі, то в тісто кладе буль душеньх, за-

криват їх до пів тістом (з верха видно булі) і то зве ся буляник. Як буль не видно, то зве ся буляник пиріг. Всипле ся воды в корито і на студені воді замісит, жи є тверде, і як вымісит, саджає в піч. — Коровай робят як хліб, але великий, як паска. Колачів (таких, як деінде) не знають у нас¹). Хліб їдят з кождов стравов з виїмком чиру, і тых страв, шчо вже мають тісто. Масла, сыра, сметаны — мало їдят з хлібом (і без хліба так само). В неквасне тісто, як хто заліпит сыра самого, то называт ся книш, але рідко. Муку або уживають з одного збіжа на хліб, або мішають: мука вівсяна-житна, вівсяна-ячмінна, ячмінна-житна, пшенична-житна. Коли в середині намість буль є капуста сама, або з булями помішана, то хліб називат ся капустяник (тісто неквасне).

РОСТИННІ ПОТРАВИ.

Булі (картофля). Роди: Гамерицькі (білі), пасіцькі (білі ямкуваті), чеські (білі круглі), городецькі (сирі-червоняві, зварені білі), чорні (чорні, зварені сивясті), рогалі (лупина червонява або жовтява, подовгасті), білі (білі, всякі: круглі, довгі), ясеницькі (лупина біла, трохи попадана), стародавні (білі, круглі, вже тепер не хотять родити ся, тому мало їх), малярки (червоняві, в середині паси червоні і білі), німецькі (зверха чорні і білі, сорокати, зварені білі), червоні (такі як сливки, невеликі, довговаті), сині (як зварят ся, то білі; мало їх), котячки (білі, ямковаті, довговасті; мало їх є), рапакы (білі, як гамерицькі), агрізонка (круглі як яйце, білі, мають на тоньшій кінцю ямки), цьвіткові (сорокати, червоні і білі, зварені білі).

1) Молоді, як мыють, і лупина сама відстає, колотят на рідко і заливають молоком у порзний день; у пісний день колотят, відціджують, загріють окріп окремо, тогды насіче ся листя петрушки, вылле ся до горшка, вымішає, і їст ся з хлібом. Також без петрушки заливають водов і розколочують: ся буля є рідка, як борщ.

2) Як троха булі пристаріють ся, тогды крають їх і варят у воді. Відцідят з них булянку, і само лют окріп, де є матиня (листя) петрушки (не розколочують уже), дають цибулі, перцю, чоснику і їдят з хлібом.

¹) Оповідач знає, бо служив при війську і бачив їх у иньших людей.

3) Як старші, то обскрепчут і варят цілі, відцідят булянку, положат на огни, бы высхли, насыплют у миску; як є сыр, то вкидають троха, а ніт, то дають троха сметаны або сала, підопалають і їдять з хлібом у порзний день; в пісний їдять з капустов.

4) Старі варять або з юшков (ішков), або колотять, або цілі. а) Старі варять з юшков так: обшкробані варять у воді, вкидають корінь петрушки, перцю, чоснику, цибулі як є, як нема, то петрушки і перцю і їдять з хлібом. б) Колотять: зварять, відцідят, хто має, лє молока, а як ніт, втре собі сімя з конопель і колотить булі з тим молоком. Як з водов колотить, то треба вкинути троха бриндзі. в) Цілі варять так, як молоді.

5) Душені булі. Варять, відціджують, высипають у макітру, вержуть сыра або бриндзі, як є, як нема, то хоть цибулі; як нема нич, то лише подусять і їдять з хлібом, а хто має, їст з молоком з солодкым або квасным, також з жентицев. Як день пісний, то їдять їх з борщем, або з росолом з капусты, вареным, але без капусты.

6) Варять булі також нешкрепані, в лупині. а) Як зварять ся, высиплут на стіл, обирають, мачають у сіль і їдять з хлібом, або капустов. б) Як зварять, обирають і мечуть у борщ, і так їдять з борщем пісным, або з росолом чистым з капусты (мечуть також у росів). в) Зварять, почистять, розтопят бриндзі, залют їх, посолять, підопалають і їдять або з хлібом, або самі, як нема хліба. Як є сало або солонина, то ростоплут і заливають тим. В пилиповець або великий піст, хто бє олій, примащує їх олійом.

7) Як булі копле ся в осени, відмітує ся, котра троха гнила. Зісти ї не мож, бо вже надражена. Тому гниле відрізує ся, решту зітре ся на терці, бере ся хустину з чогось, викручує ся їх у тім добре, солит, помішат у коритяти, що буде тверде, як тісто і мече ся в горнець на окріп. То є добре дуже їдіне. Як зварит ся, юшку відціджує ся, лє ся трошка до них студеної воды, бы ся захолодили, вливають троха солодкого молока і їдять. То называт ся галушкы з буль. Їх дуже любять. Воно таке лакове, що не єден їв бы тілько, шчо й воко могло бы выскочити.

8) Як невеликі булі, то налє собі окріп, верже в нього перцю, петрушки, чоснику, цибулі, обчищує булі варені в лупині і мече в той окріп по одні. Як тото перекипит, сипле на миску і їст з хлібом. То є такий фай; усе смак мають ліпший булі скрепані, ніж в лупині.

9) Натирають булі сирі і замішують з муков житнов, пшенично, або ячмінно, або навіть з краснов вівсяно. Як змісят, кидають на воду і варять. В пісний день їдять з юшков, в котрі варені, в порзний день відціджують трохи води, а натомість вливають молока.

Печені булі.

1) Пече ся в лупині, обирає ся і їст ся або самі, навіть без соли, як нема, або їст ся з хлібом, з варенов капустов, а найбільше їдять з сиров капустов.

2) Деколи роздушують, але не дуже, лиш розломують печені булі, вкидають до миски, посолять, поопалають і їдять без хліба. А хто має, то верже собі шче сыра до них, але то дуже рідко.

3) Сирі булі труг, викрутять, аби юшка зтекла, всиплять муки (житну, пшеничну, ячмінну, вівсяну, яка є) і печуть з того паленята. Як нема муки, то й так потерті спечуть; але так слабо для себе варять, хоба дітям.

4) Натирають досыть буль у кориті, викрутять від води, не дуже так твердо як на галушки, насыплять муки (як є), розчинять, потому помісять і печуть хліб. Тогды хліб на половину помішаний з булями.

5) Натрут буль, викрутять добре, розплещуть на лопаті, возьмут буль душених, заліплять їх в трені булі, під спід положат який листок, аби не наліпило ся пороху і печуть. Тото рідко робять і то лише для дітій.

2) Огирки (вогірки). Їх сіють дуже мало, може яких десять на село, і то не багато. Сирых не їдять, але їдять квашені. Квасять так: попритинають кінчики, порозрізують трошка по середині, попарять горячов водов, намечуть в гелетку, вкидають такого кваску, як до хліба, натовчуть зубців чоснику, соли, во-кріпцю (окропу) ввержуть і кисне. За два-три дни того вкисне (на зиму не квасять огирків). Росів їдять з булями душеними або цілыми, а вогірки з цілыми сухими булями. Того зробять тільки, шчо буде на тиждень, більше ніт.

3) Морква. Як виросте, вымикають, обскрептують і їдять сиру. Як выкопають в осени — але то дуже мало мають — то крають пів горця буль, пів морквы, варять разом, відцідять воду, віплют горячого окропу чистого, поколотять добре і їдять з хлібом.

4) Пастернак. Сирого не їдять, як варять, то з булев так, як моркву (того мало дуже, тільки, шчо два-три рази зварит). Їдять також печений в попелі.

Бруква (бруків). Брукву обирають сиру, звикло діти і молоді. Варять як пастернак, лише часом заливають ще молоком або вкидають сыра.

Ріпа. Ріпи є дуже мало. Їдять лише сиру.

Редьква (редьков). Редькву їдять сиру так: обирають, покрають на качельці, посолять і їдять з хлібом або воглянков, а часом з булями сухими, скрептанними цілими.

Хрін. Хріну натруть і їдять з хлібом, або нетертый цілий кусають і їдять з хлібом, примачуючи ще в сіль.

Цибуля. З молоді цибулі їдять матину (стрівки) або цілу мачаючи в сіль, або покришену і посолену, з хлібом. Так само і корінь цибулі їдять мачаючи в сіль, рідко кришат як матину. Цибулю додають до страв, де вона назначена.

Чосник їдять так само, як цибулю. Чосником закушують по горівці.

Дині. Їх є мало. Обирають лупину, крають і варять з булями, як моркву. Так само і гарбузы, як в кого є.

Фасоля дуже де рідко є. Такого газды мало найде ся, шчобы її мав 4 гарці. Мороз не дає ї дозріти. Як мають фасолю, то варять так: зварять, відцідять, посолять, вкрають цибулі, заопалають, поставлють на огонь, присмажат так трохи і їдять з борщем. Рідше варять ще так: зварену розколочують у воді, де фасоля варила ся, закришують цибулев, і як є сало, то заливають салом. Тогды їдять і з хлібом. Фасоля є або біла, або красиста. Купують її в Жидів найбільше, як хотять їсти.

Біб. Бобу родить ся більше. Молодий рвуть і варять у стручу потому облупують і їдять або самый, або з булями. Старый, молочений намочують на ніч, варять, відціджують, солять, вкрають цибулі як є, як ніт, то лиш солять, опалають, присмажат і їдять із борщем, капустов або з булев зваренов у лупі і оббиранов по одні, при чім метає ся в рот по кілька зерен бобу. — Варять також не мочений біб, колотять із тов водов, що в ні варив ся, солять, і дають цибулі, як є. Їдять або самый, або з хлібом. Вкидають також у капусту і мішають на пів. — Сиплють у піч і сушат, потому обмелять на жорнах, муку высіють гет, лупину выопалають, вставять у горнець, вскрепчут троха буль, але не багато, або й самый без буль, потому розколотять і їдять самый, або з хлібом.

Горох. Молодий варять у стручу як біб. Трошка старший, але не молочений ще, терелять, вкидають у горня, вмішають половину сирых буль, зварять, розколотять і їдять з хлібом. То є

солодке, фayne. Старый варят як біб, але на жорнах не обмелюют. Біб і горох пражат також: Положут на піч, запалют соломы над ним, щобы потріскав, і тогды їдят. Гороху сїют менше, як бобу, бо горох не хоче добре родити ся.

Капуста. 1) Як капуста шче зелена, ломлют з долины листків, сїчут, попарят горячов водов, дадут кваску з тіста, квасят і варят. Як зварят, то вкидают сала, як є, або сметаны. Її їдят з булями, або з хлібом.

2) Можна так само насїчи зеленої, попарити окропом і зварити солодку; то роблят лише тотї, що мают троха молока вляти.

3) Як вже сут головки, то і з головок варят або квасну або солодку і так само, як першу. Солодку заливають також тогды молоком з сїмя.

4) На зиму квасит ся також капусту. Почистит ся ї від листя, посїче ся на шатківници, потому сыплют до станвы (шчо є в нї 3 або 4 корит). Як постоїт 2 дни без воды і загрїе ся, тогды вливають трошка росолу, що кис у горшку, вкрают кілька цибуль, хто бы мав, то топку соли, більше нї, і наливають водов. Як зачне киснути, пробивають ї палицев, а з верха воду, шчо підходить, зчерпуют, абы не була гірка. Як вкисне, приложат із верха деньцями, а на деньці камінь. Росів, що вийде поверх денець, зчистят і стоїт так до пилипівкы. Потому варят через зиму. Як дуже квасна, то вливають коновку-дві воды. Як замерзне, то рубають топором і вкладают в горня варити. Як газда має більше капусты, то наріже самых головок без качана, і самої білої, красної, насолює добре і тото кисне без воды і вона може стояти аж до літа. Але таких мало є, шчо так роблят. Варят так, як тоту, що квасят у горшку. Засипуют також грубов муков, меленов на жорнах, або крупами. — Їдят і неварену квашену капусту з воглянков вівсянов, або з булями печеными. З кислим хлібом мало їдят сирої капусты, бо пече згага, тому шчо всьо квасне. (З капусты роблять також пироги). — В піснї дни приправляють варену капусту олійом. Сиру як приправляють, то лише олійом.

Лобода (натина). Назбирают лободы, сполочут, зварят, відсїдят, посїчут, посолят, высиплят назад у горнець, высмажут на огни і примастят сметанов, як є, а нїт, то лише солят. Як трафит ся мука з кукурудзы, то вержут жменю. В высмажену вкинут троха зрізованцю (требульки), высиплют у миску і їдят із хлібом або воглянков.

Гірчиця. Так само варят як лободу. Також мішають гірчицю з лободов, але варят так само.

Логаза. Її роблять із ячменю або з голомші (голомша, сумшінь). Голомша родит ся так, як ячмінь, але не має такої лупини, як ячмінь. Ячмінь (голомшу) сиплють у ступу, а як потовче ся, висіє ся на решеті, даст ся знов до ступки, пілле водов і поти бє, поky обсуне ся луска. (Голомшу не поливають водов, бо нема на нї грубої лускы). Потому выберут, розпріструт на столі або де, аби выхла, выопалають і до горця (менше як пів). Сполочут, налють водов, і варят. (Як має хто солонину, то вкине, абы варила ся в нї). Як зварит ся, налле ся молока чи від коровы, чи з сімя і їст ся саму. Як нема молока, то їдят пісну, без усього, лише посолену.

Сімя не молоко. Осушат сімя, втрут у макітрі, влють воды — лупина опаде на спід — і їдят. Його вливають до страв: булі, логазы, чиру, або пшениці. Макового молока не їдят, бо маку нема. Лише дуже мало родит ся.

Пшениця. Вычинят пшеницю, высиплють у горнець і варят. Часом вкидають жменю бобу, або гороху, абы борше розварила ся і загула. Як зварит ся, насыплять у миску, налють пареного молока або й сіменного і їдят саму. Їдят і з медом, але рідко; з цукром так само.

МІШАНІ ПОТРАВИ.

Борщ. Борщ ладят з муки житної і вівсяної разом змішаної, або з самої житної. Бураків нема, тому з них не роблять борщу, хоба дуже рідко. Борщ роблять так: Вержуть житного тіста в гилетку (діжечку), квасного, завбільшки як хліб, насиплять муки, налють теплої воды, і того кисне два-три дни. Як густе впаде в спід, тогды можна його варити. Зачирає ся борщу пів горця або менче, доливає ся водов і варит ся; як є бураky, покрає ся і мече до нього, сирых. В літі січуть листє буракове і вкидають посічене не дуже дрібно до горця і варят разом із борщем. Борщ не приправляють нічим, хоба солят. В зимі мечуть круп, петрушкы і перцю, а хто має сушені грибы, то й гриба. Потому наливають на миску і їдят або з хлібом, або з цілим бобом, або з булями. — (Як варить ся борщ із мясом, про те мова при мясних стравах).

Росів. Росів (з капусти) варит ся так само, як борщ. Часом підбивають його муков; тогды називають його росолянков.

Киселиця. Змелют вівса в жорнах, ввержут у муку квасного тіста, розчинят не дуже густо і то кисне до другого дня. Рано або руками выкручуют ости, або на решеті. Влют до горця, а вухо закрутят восьтьми, абы не прикурила ся киселиця. Як зварит ся, ллют на миску і їдят із хлібом кислым, із бобом або булями.

Поливка. Її варят із жентиці від коров (сирватки), з яблук і слив. Як скіпит жентиця, троха наділлуют ї, підправлят муков, заварят і їдят із бобом або з воглянков. З яблук і сливок варят поливку так само, тільки відціджуют яблука і сливки, і зернята выкидают гет. Поливки не солят.

Пирогы. Намісят тіста з муки житної, пшеничної, ячмінної або з доброго вівса. Хто має житне або пшеничне тісто, то заможнійший газда, і він має також сыр. Пороблят мисята (варениці) і заліплюют або самый сыр сьвіжий, або саму бриндзю. Вкидают також бриндзі або сыра до буль, перемішают, заліплят і так варят. Напихають у мисята також булі помішані з капустов, або самі булі чи пісні, чи помашчені салом. Як завывають саму капусту, то вкидают до капусты чоснику, соли і тертого сімя. Хто має сушені сливы, — як собі купит — то також заліплює. В літі заліплюют ягоди (суниці) або яфори (черниці). Мисочки можна шче робити з тіста помішаного з тертьми булями.

Пирогы печут також. Мисочки роблят із такого тіста, як на варені, а в середину вкладают також того, шчо до вареня. Варені пирогы з сиром або булями мачають у сметану, як є, а нїт, то їдят так. Пирогы з капусты, — мачають в олій, як є.

Паленичкы. Їх ладят з такого самого тіста, як на пирогы. Тісто щчипас ся по троха, розплешче ся на долонях і мече ся в горнець. Як зварят ся, відцідят їх, высиплют на миску, як є сало, або олій, то помастят, або пересмажут з цибулев втертого сімя і так їдят. Хто не має чим примастити, то не варит нї паленичкы, нї пирогы.

Голубці. Голубці варят лише з крижівок квасної капусты. До середины дают крупы ячмінні, житні, вівсяні, пшеничні. Крупы солят, як є, вливають олійю, як нїт, то лише затовчут чосником. Голубці вкладают у горнець, поливають росолом і варят від вечера до рана, або від рана до вечера, як треба. Варят

доки росів не висхне так, шчо цїдити їх не треба. Потому выкидають у миску, мастят олійом, або як є, смальцем, чи салом і їдят. Найбільше голубці ладят на Рїздво.

Кулеша. Як купит хто кукурудзяної муки, варит кулешу, бо кукурудза не родит ся в нас. Як скїпит окріп, надїллют, всиплют муки і заварюють. Відтак вымішають і положат на огонь, засмажут, высиплют на стів і їдят із капустов не дуже густо зваренов, або з молоком, чи салом. Як є риба і зварят, то їдят із кулешов. Їдят кулешу також із борщем. Кулеші варят мало.

Замішка. Замішку варят так само, як кулешу, тільки рїдше троха, з житної, пшеничної, ячмінної, або кукурудзяної муки. Їдят з борщем, або з молоком солодкым або квасным, а також із росолом із капусты, але сирым.

Чир. Само з такої муки варят чир, як замішку, а надто з вівсяної. Зїлле ся окропу з горця, намече ся муки, розколотит колотївков, і варят; тимчасом ллют на миску воды студеної — рїдко молока, бо його мало — і вливають чир на воду махаючи горцьом. Як троха постоїт, троха воду сїдят, влют молоко (як нема молока, то їдят пісний) від коровы або с сїмя і їдят.

Стиранка. Замісят тісто з такої муки як чир, пошчипають, змечут в окріп, зварят, высиплют на миску, влют воды студеної, абы вхолодила ся і стала твердша — як є молоко, то трошка влют — і так їдят.

Локша. Локшу варят тільки з питльованої муки. Замісят тісто, розтягнут, покрають ножем, вкинут у воду, зварят, влют молока і їдят.

Крупы (каша). Крупы роблят із пшениці, ячменю і вівса. Пшеницю і ячмінь розмелют на жорнах і пересївають таким решетом, абы ціле зерно не падало, тільки крупы. Котре лишит ся на решетї, мелют другый раз. Овес варят у цебрі або гилетці; налют окропу і вержут горячий камїнь, абы кипіло. Як тото розмокне добре, шчо лупина від ядра відстане, то высушат тото і обмелят на жорнах. Тотї крупы варят потому. Налют їх водов у горшку і як зварят ся, то їдят або пісні, або як є молоко, примастят молоком.

Яшниця (яєчниця). Набют яєць або на молоко, хто має, або на воду, чи борщ, розколотят, вкинут зрізованцю, цибулі, зварят, абы не перекипіла, вылют у миску і мачають хлїб або часом пирогы.

ГРИБИ.

Грибів є доста. Роди їх: Білі гриби, чорні гриби, голубінки піскові, букові і смерекові, гыркані, грудзы, підпенькы, ричкы, козарі, трепетякы, лишкы, рогы баранові, зимне серце, гливы, підлішкы, ечники, підсаткы, соснякы, солякы. Всі гриби сушат, гыркань ні, рижок, грудза, соляка, баранових рогів, зимного серця і підсатків. Гриби сушат так: Чистит ся їх, мече ся за огонь і выбирає ся, кладе ся на піч, вкидає ся другый раз за огонь у піч і тогды вже высохнут. Тогды высипають їх у гилетку і переховуют. Білі гриби насиляють на нитку, як вінець. — Смажити можна всі гриби. Смажук їх так: покрають, сполочук у воді, накладук у горнець і так печук. В горнець вкидають цибулі, чоснику, зрізованцю, а як є, то й сметаны лижку-дві в порзный день, в пісный ні. Потому высиплют у миску і їдут або з хлібом, або з булями. Гыркані обваруют перше в воді, відціджуют, а відтак смажук як другі.

Сухі полочук, вливають трошка воды і так само варят, як сирі і приправляють як сирі.

Підпенькы примащуют іще олійом. Можна й енчі гриби примащувати олійом.

Ричкы сут троякі: сиглянкы, ричкы і крілі. Їх чистит ся, мыє ся, кладе ся до гилетки, солит ся добре, прикриває ся листем із хрину або з кленю, потому з верха камінем і так вони стоять, докы не вкиснут. Як вкиснут, бере ся їх ложков в ринку, кладе ся на огонь, смажит ся, а як хто має красну муку пше-ничну, заправит, вбе яйце, або заправит молоком і потому їст із хлібом або булями.

НАБІЛ.

Молоко їдут найчастійше в літі; в зимі мало є. В літі їдут солодке і квасне молоко; в зимі так само, як було бы (коровяче молоко як на Поділю).

Овече молоко. Вівці у нас збирають газды три чи штири. І вони мають людьом давати сыр, хто кілько має овець. Вівці цяпат три разы на день: рано, в полудне і в вечер. Кілько сьпільників є, то там ся ділят горнятьом, чи чим будь. І приносят того молоко домів, процідят до горця, і мають кляг куждый собі. А кляг той є із теляти такого малого, шчо заріже ся,

а нич шче не їст. В його риндзи (фляках) нема шче гною, тільки сыр, бо теле ссе. І тото зависит ся с теляти під грагарь, воно ся завендзит, жи зробит ся таке, як теньга бриндза, буде рік, півроку так стояти. Той газда, котрый має салаш, то си тото купит і як знає добри коло того ходити, то си возьме з риндзі сира трошкы в хустинку, втовче си трохы перцю, чоснику, али не куждый, як не знає; возьме в горня kwasної жентиці, положит тото с хустинков так, жебы мокло в жентици. Як процідит молоко від вовець, — може замішати і коровяче як має — і вле трохы тої воды с того клягу, і замішат молоко лишков — али мусит знати, кільки того ляти до молока, чи дві, ци три лишкы, і положит молоко в пец трохы, там буде пів години або більше, або менче, і той кляг підойде цавком на верх. І він тото съїдит нараз в тото горня, де было, а молоко таке стане тверде, якбы сквасніло. І відїдит від нього жентицю і сипле на хустину на таку тот сыр, жебы завязав. Завяже і повісит на клинець, а з неї шче сьцяпкє жентиця, чиста цавком. Тото вже ле пацяти або там де. А тоту жентицю шчо відїдит, варит, то така густа стане, гі коли нераз по корові курастра. Али вона снчий смак має, як курастра. Тымчасом тот сыр сьсяк. Вывяже с хусткы і положит на гряды на таку дошку і так робит ціле літо, як цяпат вівці. Як назбират вже досит того сыра, тогды даст знати тому газдї, котрый має в нього вівці на салаши, абы прийшов си сыр взяти. І має вимірене гилетя від громады, від рядных, котре має мати два гарці: тото на єдну вівцю. І крає йому тоты грутки в корытя, а він собі толочит, як хоче. То му не сьміє мовити нич: з колінмы си толоч. Принесе си газда тот сыр домів, висыпле в корыто, посолит, помішат, при-толочит і поставит на гряды. Там постост два-три дни і зачинат kwasнїти. Али є масный длятого, жи сметаны не збират і такий клягат солоткый.

І так бере і толочит до гилетки. Столочит, приложит деньцьом і каменьом само, жи аж з верьхы ропа стоєт. І той сыр постост до зими, і называт ся бриньдзя добра. Али може стояти і два роки.

Бундз є тота грутка, котра заглягана. Вона єно заглягана, то має дїрки такі, як в питльованім хлыбу, а як ї їдж, то аш скрипит на зубах. — Жентицю сиру хтобы хотїв, може пити, то здорово на груди, али в нас слабо пюот, тільки зварит і зїст такий з замішков найбардзей. А як є свиноватый чоловік, то шче збере сыр з жентиці і як зїст сьвіжий шче, то добре, а як

мас якого слугу, та жалує, та постоєт трохи дагде в горняти, так ся зіпсує, жи смирдит гірше як г... і так высипле гет. Як мас жінка много молока, як віткладує, выдушує файно, то такой буде сыр файный. А ни єдна відщідит жентицю і на хустину не ллє сыр, тільки в гилетку. Тото як выкисне, то таке квасне, якбы козі піт хвіст вляв, тобы втекла аж на Воровый ¹⁾. І потому по Величідни, як роспостит ся, шчебы зів, як бы не жалувала дати, али вна жалує, держит далі і потому ся так за-смердит, жи ниhto ни хоче їсти. І піде нивошчо.

КОРІНЯ І ЗАКРИШКИ.

На закришку уживають: Бураки, петрушку, цибулю, чосник, зрізованець, кмін. Коріня: Перець, бібки, гвоздики, цетвар, боб-кове листє.

САДОВИНА.

З садовини є в нас: яблока, груші, сливы; черешні і вишні трафляють ся дуже рідко. Садовину їдят сиру. Якбы добре зародила, то сушат. Яблока крають і груші, як більші, і сиплют у піч зо три разы, покы добре не висхнут. Сливы сиплют у піч, або кладут на ліску на грагар. Їх дуже мало. Сирі яблока і груші (крім поливки) варят так, що покрають їх і як зварят ся, поколотят колотівков і їдят з булями. То називат ся грущанка і яб-чанка. Сливы зварені так само і поколочені називають ся сли-вянка. Її також їдят з булями. Сушені овочі варят так само, як сирі. З єнчих овочів їдят у нас: суніці, черниці, ожини, калинку, малины, черешні, вишні, горіхы, виприны, порічки, тер (тернину).

НАПИТКИ.

Люди пют лише горівку, пиво, гарак, вишняк, вино, гар-бату. Самі не роблят жадних напиків. Найбільше пют горівкы. Пива і гараку менче. Єнчі рідко. Горівку вміют приправляти. 1) Розтопют сала, наллют до того горівкы, черпають у порцію і пют. 2) Перепалюють цукор і лют до того горівкы, від чого набирає вона червоної барвы. 3) Приправляють також горівку

¹⁾ Гора коло Мшанця.

медом. Тогды перепалюют мід, як цукор, наливают на горівку і теплу пют. 4) Так само гріют до горівкы смалець із гускы або з качкы. На кашель пют горівку з чосником і з калинов. Як болит черево, пют горівку з перцем.

Зо страв варят у нас найбільше: Капусту, булі, борщ, чир і росів. В сьвята варят шче пирогы, стиранку, а як добрый газда, то й солонину. Бідный в їді не знає ріжницї між будным днем, а неділев. Їст усе однакові стравы.

На кінці наведу ще потрави, подавані у спеціальних випадках: на комашні, весілю, празнику, великдень, різдво.

Комашня. На комашни дають наперед горівки, потому капусту, борщ із мясом і мясо з юшкою, крупи і душенину.

Весіля. На весілю дають: Юшку з куркою, борщ із мясом, крупи з молоком і душенину, або намість душенини яєчницю.

Празник. Капуста, курка в борщи, крупи, яєчниця деколи.

Великдень. На великдень біднійші їдять яйця і паску, більше нічого. Як мають сир, то зварять пирогів із сиром. Богатші їдять яйці, паску, ковбаси, солонину, сир (плесканки), масло, пироги.

Різдво (Сьвятий вечер). Їдять 12 потрав: 1) По горівці їдять чосник із хлібом. 2) Капуста густа. 3) Киселиця. 4) Чищені булі з олійом. 5) Голубці. 6) Горох. 7) Крупи. 8) Пшениця. 9) Гриби. 10) Грушки. 11) Паленички. 12) Біб. На Різдво їдять се, що остане ся від вечері, крім того варять пироги.

Володимир Гнатюк.

В начале 1700 года Петр I начал войну с Швецией. Это было первое крупное военное столкновение России с европейской державой. Война длилась с 1700 по 1721 год. В 1709 году произошла знаменитая битва при Полтаве, в которой русские войска одержали решающую победу над шведскими войсками. В результате войны Россия получила выход к Балтийскому морю и стала великой европейской державой.

В 1721 году Петр I создал Святейший Синод, который стал высшим церковным органом в России. Это означало усиление государственного контроля над церковью. В 1725 году Петр I ввел Табель о рангах, которая устанавливала порядок назначения на государственные должности в зависимости от выслуги лет и заслуг. В 1727 году был издан указ о введении обязательного обучения для детей дворян в школах. Эти меры способствовали модернизации государственного аппарата и формированию нового государственного чиновничества.

В 1725 году Петр I ввел Табель о рангах, которая устанавливала порядок назначения на государственные должности в зависимости от выслуги лет и заслуг. В 1727 году был издан указ о введении обязательного обучения для детей дворян в школах. Эти меры способствовали модернизации государственного аппарата и формированию нового государственного чиновничества.

Петр I

370.

8(c)У. :1917*(09)

Львів. Бібліотека
АН. УРСР
23.860

Віршована легенда про рицаря і смерть.

У цвітні сього року дістав я від учителя з Попелян д. Івана Децика невеличкий зшиток рукописний, записаний увесь дрібним письмом, із тим, щоби його зужиткувати, коли він придасть ся до чого. Зшиток був власністю дяка з Попелян (коло Ширця) д. Федора Михайлова, який згодив ся відступити його на все в заміну за друковані книжки. Я вислав йому бажані книжки, забрав зшиток, а тепер передаю його до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка.

Зшиток невеличкий, бо має ледви 56 сторінок октави, звичайного канцелярійного паперу. Можна припускати, що постав він десь у 50-их роках минулого століття. На першій сторінці має напись: **Рыцарь и Смерть** (виписано більшими і грубшими буквами) [,] повѣсть народна сочиненна Сімеономъ Вознякомъ. На долинні є проби пера пізнійшого властителя зшитка: Федько Михайлѡвъ, Teodor Michajłów z Popielan. На ст. 3 розпочинаєть ся текст легенди про рицаря і смерть і тягнеть ся аж до ст. 19, де знов на маргінесі стоїть підпис: Михайлѡвъ Федько зъ Попелянъ. Опісля йде одна чиста сторінка, а на ст. 21 стоїть новий титул: Кресть пѡдъ лѣсомъ ѿди Лукіанна. Від ст. 21 аж до 54 йде її текст, ст. 55—56 незаписані. На остатній стоїть знов підпис: Teodor Michajłów,

и. 61.907

uczeń klasy IV-tej w szkole głównej w Mikołajowie w roku 1868.

Переглянувши зшиток, я звернув ся до д. І. Децика з просьбою, щоби довідав ся, хто то такий Симеонъ Вознякъ і як зшиток дістав ся до рук теперішного властителя. На те відповів він, що „рукопис попав якимсь способом ще перед 68 р. (до Михайлова), коли Ф. Михайлів, будучи школярем, на нїм підписав ся“. Що ж до С. Возняка, то подав, що він був дяком у Лубиній (або Лубяній), Львів. пов., деь між 60—80 рр. минулого столітя. „Коли він уродив ся, де, і ближші біографічні дані поки що мені невідомі так само, як і дякови в Попелянах Федьку Михайлову“. Обіцяв одначе в часї великодня побувати в Лубиній і розвідати щось більше про нього. По святах дістав я від нього таку відповідь: „В селі Любяній не був Возняк дяком; взагалі нічого про него мені не відомо. Був я в Любяній і питав ся старих людей, учителя, але сказали, що не памятають, чи був у них Вознякъ“. Таким чином я не довідав ся нічого про автора рукопису.¹⁾

Чи можна припускати, що С. Возняк був дійсно автором рукопису? Коли розходить ся про легенду про рицаря і смерть, то тут не було би нічого неможливого: основу до вірші мав він готову в прозаїчній легенді, яка до нині ходить по рукописних збірниках між селянами. Він лише перевірявав її. Незручний вірш, досить попсована мова, розтяглість, невміне вибирати важніші елементи з прозової легенди, а пропускати менше важні, незнане користувати ся поетичними ефектами — все те свідчить, що автор поеми не був чоловіком високої інтелігенції, тому й твір його вийшов доволі блідий і анемічний. З повною чутя і драматичности прозовою легендою, от хочби оголошеною мною²⁾ — він не може навіть іти в перівнане. Він цікавий лише, як віршована проба сеї легенди і то тим більше, що деякі відміни її, особливо німецькі — про що буде дальше — були первісно також віршовані. Дуже правдоподібне, що і в старшій нашій літературі були віршовані проби легенди, хоч доси,

¹⁾ Саме тепер довідаю ся від нашого бібліографа, д. Ів. О. Левичького, що С. Возняк був складачем у Ставропигійській друкарні. Його родина ще живе у Львові.

²⁾ Легенди з Хітарського збірника, I-ої пол. XVI в. (Записки Наук. тов. ім. Шевченка, т. XVI і окремо, ст. 14—18.).

на скільки мені відомо, такого повного тексту не знайдено. Можна одначе припускати, що були, бо сліди їх видні, особливо в легенді надрукованій І. Ждановим¹⁾. Ось виривок із неї:

И рече ему Смерть: Що робишъ, человекѣ? То южь знаю, же ся розгнѣвалъ и хочешъ мя не порицерску, але по зрадецку тяти.

Еще постои, велможній пане,
Поки бесѣди мои стане,
Поки ся будемъ бити,
То мусимо щось говорити.
Южь ти ся хвалишъ силою своею:
Почекай, нехай похваляюся хочь мало перед тобою
Своимъ некраснимъ станомъ,
Передъ тобою, краснимъ паномъ.
Будешъ бесѣди мои слухати,
А свое строгое сердце будешъ спиняти.
Слухай, велможній пане,
Що ся днесъ межи нами стане,
Кромъ твоего хлопця, предця,
З чихъ ся змежи насъ кости будуть валяти.

Рече рицарь :

Твои слова нѣгди мя не приведуть до покорн.
Давно би я радъ, щоби ся ти чимъ добримъ похвалила,
Не жаль би миѣ, хоч би ся и забарила.

Рече ему Смерть :

Человекѣ, тилко тобѣ теперъ буду повѣдати,
Щобъ и тая дитина чула,
Бо южь наступуетъ часъ и година.
Слухай, человекѣ! Почну ти повѣдати:
Отъ сотворенія свѣта, коли ся я уродила,
И колко с того свѣта побрала
Многихъ человекѣвъ отъ Адама до Авраама! і т. д.

¹⁾ И. И. Ждановъ, Къ литературной исторіи русской былевой поэзіи (Сочиненія И. И. Жданова, СПб. 1904, т. I, ст. 709).

Що до другого твору, то тут мабуть автор мав іще менше праці: Крестъ підъ лѣсомъ йли Лукіанна“ се очевидно оповідане французького походження, перекладене певно на польську мову, а звідти перекладене, а може перероблене в українській мові. Чи сю роботу зробив сам С. Возняк, чи хто инший, се для нас байдужне тим більше, що оповідане мало що варта і через те я далі зовсім не буду займати ся ним. Натомість легенду про рицаря і смерть від разу наводжу в цілости.

Рыцарь и Смерть.

Такъ на свѣтъ нима ничъ власного никому :

Днесъ то мое, а завтра будетъ въ иншимъ дому,
А ще потѣмъ въ иннымъ, й въ другимъ й третямъ,
А мы яко листь сухой, съ древа на дѣль летимъ.

Сядьте, братя, кругомъ мене,
Меркне солнце, милый часъ ;
Поговоримъ дещо давне
Тай отъ спати пѣдемъ вразъ.

Вы молодцѣ малолѣтны,
Я то старецъ съ передъ вѣкъ ;
Стиравъ лѣта по чуживъ,
Ажъ пожелтѣлъ человекъ.

Нужды, бѣды полно дознавъ,
Якъ то поганъ ще громивъ,
Тѣ розбой кто спаматалъ,
Оповѣсть вамъ, кто ще живъ.

Яка нужда все гонила,
Якъ згадаю божій судъ,
Мѣста, села геть палила,
Божъ то племя безъ розсудъ !

Лишь вамъ лучше то незнати,
Якъ то живъ ще нашъ прадѣдъ,
А то болитъ вспоминати ;
Бо то русинъ давнихъ лѣтъ,

Не посивѣвъ въ одномъ кутѣ,
Гонивъ свѣтомъ, ани слихъ ;
Як повернулъ, зналъ о бѣдѣ,
Навѣтъ съ некла духѣвъ злихъ.

Ни оденъ то отецъ милый
Въ чужой земли гѣрко спить ;
Якъ згадаю той часъ гидный,
То плачь сердце ми ранить.

На щожъ далѣй вспомянати ?
Вже затемнѣвъ тамтой часъ ;
Лучше намъ що погадати
О рыцару — якъ то разъ

Ни памятавъ, де ся стало,
Бо то лѣта, бо то вѣкъ,
Но слушайте лишь помало,
Най но стямить человекъ.

Був то славный, можный рыцарь,
Завше славно всюды бивъ,
Храбрый, сильный, якъ люциперъ,
Мичемъ своимъ свѣтъ косивъ.

Славу свою всюды сѣявъ,
Ще до того бувъ велможъ ;
Такъ то мовте — чуда дѣявъ,
Такъ вамъ пудивъ — де но можъ.

Силѣвъ, пихѣвъ все проганявъ,
Громко гласивъ, якъ стрѣла,
Въ Бозѣ не знавъ, нѣ то згадавъ,
Ниха въ него горѣла.

Лишь на свѣтѣ все минае,
Кожде має свой конецъ:
Той ся возноситъ, той впадае,
Далѣй жовкне — тай мертвецъ.

Бо то знайте ще за часѣвъ,
Якъ поганство ще жило,
Гапбу, розбѣй, тай насилѣвъ
Въ цѣломъ свѣтѣ плодило.

И такъ взросталъ, якъ на пуци,
Безъ жадной свѣтлости,
Онъ ся рѣвнилъ звѣрамъ въ раци,
Въ поли птаху въ швидкости.

Скѣра рямо его крила,
Тварь подобна до Марса,
Щожъ дошѣро тамъ за сила,
Ктожъ бы зрѣвналъ и бѣса.

Онъ бо незналъ, що то бѣда,
Онъ бо незналъ, що то дань;
Онъ зродился — не зналъ блуда,
Въ него жита де по глянъ.

Ту со звѣромъ на пустыни
Мечъ кровію плюгавить,
Ту ся съ врагомъ вже стрѣтили
И ту крѣпко му садить.

А лѣтавецъ бѣлоногій,
Ще до того якбы кругъ
Простирае зрокъ соколій,
Пѣд нимъ земля дае звукъ.

Якъ ся орелъ вѣтромъ несе,
Гривовъ своевъ махае,
Такъ той рыцаръ жваво чеше,
Горбы, скали минае.

Гень пѣгнавъ десь, як шаленный,
Якъ бы звѣръ ся розяривъ,
Гордостію розпаленный,
Мовъ за вѣтромъ погонивъ.

Сонце уже на западѣ,
Красни цвѣти червенить,
Ту шумъ пѣни въ водоспадѣ,
Вею природу веселить.

Ту дубрава, ту поточокъ,
Тамъ долина и горбочокъ
И все красне, и все миле
И зелене, и зацвиле,
А ще далѣй якбы рай
Вѣнцемъ кружить красный гай.

Ту скотинка ся вѣшае,
А тамъ пастыръ выгравае;
Словомъ кажу: тѣлко жій,
Полнимъ устомъ щастя пій!

II.

Тече рѣчка невеличка,
Камѣнцѣ змивае,
Ей ту рыцаръ до лѣсочка
Швидко досягае.

Тай ставъ нагле, якбы вгризъ:
Уха спустивъ — языкъ звисъ,
Нѣ то далѣй поступити,
Нѣ то назадъ вже скрутити.

Ба! ту суне же ажъ ахъ,
Противъ него божій страхъ!
И все ближше ся зближае
Тай за собовъ замѣтае.

Мовте — якбы яке чудовище:
Кобы дыня головище,
Страшне, гидне, стреминате,
А все наге, все костисте.

Щожъ то було? Кто зганеть?
Ото скажу — була смерть!
Пекъ ти маро! отъ сказати,
Та не хочемъ ще вмирати.

Якъ те гидне стременило,
 Може въ трястяхъ вже де гнило,
 Бо все темне, якбы ночь,
 Страшне, худе — блиститъ з очь,

А рыштунокъ — Боже храни
 Тай ѓтъ всего насъ борони!
 Отъ рыштунокъ, як рыштунокъ,
 Алежъ сама, то гатунокъ!

Тфу! не при насъ ту згадуючи
 Тую напасть — соль ей въ очи!
 Най по лѣсахъ, трястяхъ ходеть,
 Богъ насъ грѣшныхъ ще хоронить.

Алежъ колимъ вже зачивъ,
 Конче треба, бымъ скѣнчивъ;
 Прошу тѣлко послухати,
 Якъ съ позору бувъ той страхъ.

Но прошу ся ни лякати,
 Божъ то чудо! же ажъ ахъ!
 И оката, и горбата
 Суха, блѣда, колѣната.

Анѣ крови, анѣ тѣла.
 Все якъ шницѣ, тѣлко скѣра;
 Ще до того кострубата,
 Крива, чорна и зубата.

Щемъ ни чуваль, кѣлкомъ зрѣсь,
 Щобы бувъ такъ страшный бѣсь!
 Пекъ ти бѣдо! пекъ ти маро!
 Бодай щезло ѣ пропало,

И залѣзло де в трястя,
 Бо для тебе тамъ жита!
 Ни пѣдъ небожь, де людъ божѣй,
 Ни пѣдъ сонцемъ, де бы кождый,
 Кто бы тебе ѣно варѣвъ,
 Певнобъ заравъ землю ѣвъ.

Алежъ бо то ще не все,
 Що ту бѣда ще несе.

Нѣбы съ серпомъ вѣбже жати,
 Нѣбы в мѣтловъ замѣтати,
 Нѣбы рыскаль до копана
 И лопата до вѣяна.

И кочерга и пила,
 Коса крива до сѣкла
 И те племя десъ в за горѣвъ,
 Э межи лѣсѣвъ, може въ морѣвъ

Ту приходитъ ся паствити,
 Людсковъ кровекю ся ситити,
 Въ найкраснѣйшій жита часъ.
 Чижь [х]то видавъ коли зъ насъ?

III.

Послухайтежь, брата милѣ,
 Якомъ вамъ вже разъ сказаль,
 Же той рыцарь на могилѣ
 Першій разъ ся задумавъ.

Онъ то сказаль: ще ѓтъ вѣка
 Когдамъ першій разъ свѣтъ взрѣль,
 Такогомъ ще чудовиска
 Нигдѣ нигде ни видѣвъ.

Анужъ далѣй! нужъ храбрости,
 Загляну я врагу въ бровь,
 Хотяй бымъ гналъ и въ пропасти,
 Алежъ дрежи, пеза кровь!

Бо колимъ тя вже заглянулъ,
 Ни ввѣдешъ ми съ ѓтти пречъ!
 Я сынъ лѣсѣвъ ще съ прадѣдѣвъ,
 В моихъ рукахъ твоѣй конецъ.

Ту заблиснулъ своевъ шаблевъ,
 Крѣпко страе ся, кобы левъ,
 И въ ростъ страху вѣтромъ звинувъ
 Око въ око смѣло ставъ.

* * *

Съ одной страни вже темнѣе,
А в другой ще зарить;
Нешасливый вже бледнѣе,
Хотай крѣпко мечъ держить.

Ще запиталъ громкимъ гласомъ:
Якъ ся маешъ, почне чудо?
Де ся тягнешъ тотимъ лѣсомъ
Ты проклате, гидие пудло!

Ще завчасу ту приходишь
Людей збройныхъ лякати;
Постой! постой! закимъ згибнешъ,
Я ты ся дамъ пѣзнати.
И затиснулъ зубы силно,
Но хтѣлъ мечень утяти!

Смерть.

Пожди храбрый! ще запилю,
Хочешъ мене прощати;
Въ передъ съ собовъ що поговоримъ,
Коли еще маешъ часъ,
А потомъ ся попрубуемъ,
Кто сильнѣйшій буде въ насъ.

Рыцарь.

Якъ я вижу, то ты хочешъ
Въ правдѣ со мновъ играти?
Прошу тебе, чи ты зможешъ
Тимъ орудіемъ владати?
Бо ты въ правдѣ косонога,
Ни здѣлаешъ нищо, нѣ;
Ты безденнихъ духъ ѣтнога,
Для тя жита в темнотѣ!

Смерть.

Ни съ позору суди тое;
Хоть я въ тебе немощна,
Въ рукахъ моихъ жита твое,

Ты и зброя та ясна,
Же воюешъ въ свѣтѣ славно,
Могу явно признати;
Гойновавъ есь и живѣ красно,
А теперъ часъ вмирати.

Рыцарь.

Ты мя хочешъ обманути,
Ты нещастя вѣчное!
Ты мя хочешъ заглумити
Тимъ орудіемъ — гидное!
О потворо! нощный духу!
Скажи менѣ, що ты есть?
Бо сотру ты ту якъ муху:
Згибнешъ, чудо, въ единъ свистъ.
Ни съ такими я ся видѣвъ,
Якъ ты сухій боротякъ;
Ни такихъ я съ свѣта гладивъ:
Розсилешъ ся ту на макъ.
Як ты почну протинати,
Ты проклате страшило,
Твой кости розкидати,
Ажъ ся буде курило!

Смерть.

Послухай но, славный мужу,
Бо короткій вже ти часъ;
Най но ѣ я тобѣ скажу,
Кто мудрѣйшій буде въ насъ.
И я въ свѣтѣ всюды славна,
Може болше ще якъ ты;
Щомъ не ладна и некрасна,
То то ввѣйде для смерти.
Чи не чувъ ты де о нѣй?
Ото я есмь тотою страхъ,
Котрый хочеть тебе нынѣ
Премѣнити въ земный прахъ!
Ту знищити твою гордость
И поирати весь твоѣ санъ*)

*) Гбдность, гоноръ, пояснене автора.

И красоту и всю мудрость!
Хотя такой славный пань,
Ту по́дъ небомъ вже ни будешъ
Бѣльше нещастъ дѣлати:
Гойность, злато, то все лишешъ,
И прекрасны палаты.

Рыцарь.

О! велика богатирко,
Славныхъ дебръ царице!
Кто ты силодилъ такъ красенко,
Гробна владычице?
Чи ты мати бездна морска?
Чи порода твоя,
Отъ племени люцаперска
Походить — лютая!
Чи отъ роду подземного,
Завислива, хитра,
Чи отъ смоку пекельного,
Чи отъ злого вѣтра? —
О ты чудо! ты лабата,
Не поможетъ ти лопата,
Ани мѣтла, анѣ мечъ,
То все згибне съ тобовъ пречъ,
Якъ я въ ты стрѣловъ вымѣру,
Якъ ти очи прострѣлю,
Якъ зачну ты прободати,
Мечемъ моимъ розсѣкати,
То не стане ты на знакъ
И загниешъ марне такъ!

Смерть.

Постѡй — постѡй! красномовче,
За многосъ вже нагадавъ;
Свѣтъ темнѣе, мракъ ти в очи,
Часъ минае, вжесь — пропавъ!
Та могла въ цвѣти вбрана
И красота тотихъ рѣкъ
Красно древомъ увѣнчана —
То для тебе на весь вѣкъ.
Ту прекрасне тѣло твоє

Звѣрня буде ажрати,
Свѣтле лице земля скрѣе,
А що далѣй — не знати.

Рыцарь.

Скажи, скажи правду щирю,
Прошу тебе красенько,
Доколь зрю ты еще живу,
Оправдай ся борзенько. —
Въ той вже ся не випросишь,
Якъ ты почну рубати,
Анѣ вже ся ни вимолишь:
Ни лякай ся сказати.
Бо ты плетешъ небелицю,
Все надармо — все дурницю:
Скажи заравъ, либо згинешъ.

Смерть.

Постѡй, въ сей часъ, ели не вѣрнешъ,
Оповѣмъ ти все, якъ треба,
Коли хочешъ все то знати.
Мушу я ти то сказати,
Що я маю розказъ неба,
Славныхъ, красныхъ и богатыхъ,
Бѣдныхъ, нищихъ и палатныхъ,
Всѣхъ подѣломъ забврати,
Миле житя оставляти.
И все кошу, замѣтаю
И лопатовъ присипаю
И по лѣсахъ, и по горахъ,
И по селахъ, и по дворахъ,
Где кого якъ предиблю,
Тамъ го заравъ и скреплю.
Мое дѣло ще отъ вѣка,
Отъ перваго человекъ,
Якъ но ся ще свѣтъ почавъ,
Кождый со мноувъ ся прощавъ.
И такъ буду ажъ до вѣка
Послѣднаго человекъ
Брати, сѣчи, и рубати
И лопатовъ присипати

Безъ выбору, чи то парь,
Чи то воишь, чи моцарь,
Все въ могили мусить гнити,
Своишь тѣломъ червь живыти;
А потому все земля!

Такъ кончит ся все племя.
Теперь на тя приспѣлъ часъ
Бороти ся, — досить въ насъ.
Може маешь що сказати?

Повѣрь все твоему хлопяти,
Нехай згонишь *) твой рознесе,
Бо за хвилю буде все
Спокойненько ту лежати,
Тѣло съ землевь ся мѣняти,
Вѣсто славы ѿ жия,
Порохъ стане — и смѣта!

Рыцарь.

Доколь буду вже терѣти,
Ты почная сновидо!
Доколь будешь мя скорбѣти,
Ты суката огидо!
И заблещувъ мечь со шумомъ
Тай по хотѣлъ утяти,
Смѣхъ розлилъ ся — страхъ со
[глузомъ,

Рыцарь вже вналъ лежати.

* * *

Темный хпомракъ наразъ занавъ
Надъ могиловъ боярина,
Мѣсяць часто смутно глядавъ,
Ще смутнѣйшій гласъ совина
Заповѣдавъ страшно повночь,
Близъ могили богатыра.
А все страшно, и все тихо,
Повночь страшна — мо[же] лихо
Нѣби вѣдма десь съ нещари
Захихочи — а ту хмари,
Снова темно — снова тихо.
Ей десь чути — може лихо,

Бо то повночь — страшный часъ!
Ту десь воронъ затрещоче,
Пуць **) жилѣбно заскригоче,
Часомъ блисне — десь щось свисне,
То снова чути десь наразъ
Надъ могиловъ страшни смѣхи,
Плачь хрипливый, нѣбы втѣхи,
То заплаче — то заскаче,
А все страшно — бо то нѣчь!
Хмари темни небо вкрили,
То снова крыки десь завили,
А все страшно, снова тихо,
Може вѣд'ма, може лихо
По могили такъ хихочи,
То десь въ лѣсѣ таракочи,
То снова сломи щось на прахъ!
Бо то повночь, бо то страхъ!
Лишь ту наразъ со вѣхъ сторонъ
Нѣбы купа чорнихъ воронъ
И все летить нѣбы мара:
Чорне, темне, нѣбы хмара,
Якбы тан'цемъ все то гонить,
Страхъ великій дера ломить,
А все страшне, все шумить,
То засвиститъ, занещитъ!
Ахъ нищасливъ ты, бояре,
То на тебе тотѣ мары,
То на тебе тотой смѣхъ,
Злии духи чинять втѣхъ!
Якъ до него вѣ принали,
На кавалки тѣло рвали,
Плачь со смѣхомъ ся мѣшили,
Якбы пекло кто открылъ;
А все страшно — и снова тихо
Десь ще чути тое лихо,
Нѣбы съ хмаровъ все погнало
Тай снова мѣсяць смутно гляпувъ
На могилу свѣтло канувъ:
И ще страшно,

*) Пор. поль. zgon.

**) Пор. поль. puszczyk.

Хотяй ясно,
 Бо ще смѣхи,
 Бо ще хѣхи...

Тай поволи перестало :
 На могилѣ тѣлько шракъ,
 Ото скѣнчилиъ рыцарь такъ! —

Аще кто оупокоряеть ся,
 буде возвишенный,
 аще кто воввишаеть ся,
 буде пониженный.

Легенда про рицаря і смерть була в нашій старшій літературі дуже популярна. Про се свідчать численні її рукописи, переховані до наших часів; із них деякі були вже друковані, інші ще не оголошені друком. До перших належать отєї відомі мені: 1) Варіант із рукоп. XVII ст. виданий М. Костомаровом у „Памятникахъ стар. русской литературы“, вип. II, ст. 441—443. Його цитує в своїй праці також І. Жданов¹⁾. 2) Варіант із рукоп. другої половини XVIII ст., що переховується в музею Київської Духовної Академії. Про нього говорить І. Жданов²⁾ і подає повний його текст³⁾. 3) Варіант із рукопису перехованого в Бібліотеці Інститута ім. Осолінських у Львові, оголошений д. Макушевом у „Журналѣ Министерства Народ. Просвѣщенія“, 1881, IX, ст. 108—111 п. н. „Повѣсть о чловецѣ и смерти“. 4) Варіант із рукописного хітарського збірника з першої половини XVIII ст., оголошений мною (Записки, т. XVI: Легенди з хітарського збірника, ст. 14—18, ч. 4) п. н. „Сказаніє о одномъ рыцери славномъ, который надѣяв ся на сілу свою и пробаловалъ щастя своего воввати из каждомъ, а на останокъ изъ смертію“. 5) Варіант із рукописного збірника початку XIX ст., оголошений д. Б. Грінченком у книзі: Изъ усть народа (Чернигів, 1900) п. н. „Слово о смерти и рицери богатомъ и славномъ“, ст. 415—420. 6) На підставі варіанта якогось рукописного збірника появилася також популярна його перерібка у М. Білоуса в Коломії п. н. „Рицарь и смерть“ (1894, друге видане).

Сі шість варіантів не вичерпують одначе усього числа рукописів сього літературного пам'ятника. У рукописних збірниках, які тепер переховують ся лише у Львові в бібліотеках Народ-

¹⁾ И. П. Ждановъ, Къ литератур. исторіи рус. былевой поэзи, ст. 518—520, ч. 7.

²⁾ Тамже, ст. 520—521, ч. 8.

³⁾ Тамже, ст. 706—710, ч. 5.

ного Дому, Наук. Тов. ім. Шевченка і дра І. Франка, подибуєть ся ще кілька варіантів сеї легенди. А певна річ, що вони знайдуть ся також у бібліотеках поза Львовом, лише треба за ними пошукати.

Не могло підлягати сумнівови, щоби такий популярний літературний твір не полишив слідів також між народом. І дійсно, мені самому вдало ся записати два варіанти сеї легенди з уст народа, оба на Угорщині, один у північній її часті, в Земплинській столиці, другий у полудневій, між тамошніми кольтоністами в Бач-Бодрогській столиці. Другий варіант іще неоголошений друком, а перший я надрукував побіч хітарського (Записки, т. XVI, ст. 18—20), а потім передрукував в „Етнографічних Матеріялах із Угорської Руси, т. I“ (Етн. Збірник, т. III), ст. 120—121. У Галичині записав варіант сеї легенди д. О. Деревянка в Будзанові і я надрукував його в „Галицько-руських народніх легендах, т. II“ (Етногр. Збірник, т. XIII), ст. 31—32.

Та не лише в нас була ся легенда така популярна й розширена. І. Жданов, який присвятив розборови її окрему монографію, розбирає на ст. 494—523 аж 15 її варіантів (крім уже згаданих двох українських). Коли додати до того ще два пізнійше оголошені, один у „Русскомъ Филолог. Вѣстнику“ т. XVIII, а другий С. Долгова п. н. „Новый видъ Пренія живота и смерти“ (Труды восьмага археолог. съѣзда въ Москвѣ 1890, т. II, ст. 28—33), тоді можна буде мати понятє про вплив її на простий народ. Мені відомий лише один народний прозовий російський варіант легенди, надрукований в Аванасьева: Народ. рус. легенды, ст. 154—155. За те безперечно під її впливом повстали „Сказанія объ Аникѣ воинѣ“ і „Былины о Самсонѣ и Святогорѣ“, яких розборови присвячує І. Жданов велику частину своєї монографії. Сконстатованє сього факту в російській літературі дуже важне з огляду на самі биліни, бо виказує наглядно: 1) Що биліни (розумієть ся — не всі), хоч говорять про події, які могли би відносити ся до X—XI віка, повставали в XVI—XVII ст. 2) Що походженє їх не чисто народне, але книжне, та що в старшій літературі належить шукати їх жерел.

Варто було би усталити тепер відносини українських варіантів легенди до великоруських. Та поки ще значне число українських текстів не опублікованє, було би передчасною річєю брати ся за таку роботу. Не завадить одначе навести тут погляд найновішого дослідника легенди, С. Долгова, який ро-

зібравши її список, владжений ще в XVI ст., говорить ось що: „Вотъ содержаніе этого интереснаго сказанія, занесеннаго въ Сборникъ XVI вѣка. Мы видѣли связь его съ нашей древней письменностью и народной поэзіей, а равно и его отличія отъ сходныхъ произведеній нашей старинной литературы. Постараюсь опредѣлить происхожденіе этого памятника и его литературный рангъ.

„Обиліе польскихъ и малорусскихъ словъ и выраженій, самый складъ виршеваго размѣра указываютъ намъ на Польшу и южную Россію. И дѣйствительно сказаніе наше переведено съ одного стариннаго польскаго стихотворенія, недавно напечатаннаго Нерингомъ въ *Altpolnische Sprachdenkmäler* (Berlin, 1887, ст. 283—293). Но его родина, по моему, лежитъ еще дальше на западъ. Черезъ Польшу и южную Россію это произведеніе проникло въ Московскую Русь, но еще не сбросило свое цвѣтное европейское платье, не облеклось еще въ однообразно-черную рясу“¹⁾.

Дальше займаєть ся С. Долгов питаннямъ, до якого роду літературних творів зачислити легенду, але я се поминаю, як річ менше важну для нас. За те зверну ся до питання про літературне походженє легенди.

Уже Н. Тихонравов, надрукувавши варіант легенди в „Лѣтописяхъ рус. литературы“, т. I, 3, ст. 183—193, поставив побіч неї стих „Объ Аникѣ воннѣ“ з одного і пару разкольницькихъ духовнихъ стихів із другого боку, чимъ зазначив вплив легенди на ті твори. Рівночасно вказав він на можливе жерело легенди, на вірш якогось німецького майстерзентера, надрукований в XVI ст. н. н. „Ein Lied von dem Tod, wie er alle Stand der Welt hin nimbt. In des Regenbogen plaben thon, oder in der Ritterweisz ein gemesz“²⁾ і подав із нього виїмки (ст. 189—190). На підставі того не признавано одначе ще німецького твору першовзором легенди, обробленої на руськім ґрунті, бо хоч загальний зміст і навіть деякі окремі її вирази годили ся вповні з німецьким текстом, то мала вона в собі ще сліди не західнихъ впливів: у бесіді смерті згадував ся премудрий Акир, а закінченє було взяте з Житія Василя Нового.

¹⁾ *Op. cit.*, ст. 32.

²⁾ Вірш сей надрукований у: *Gödelle, Deutsche Dichtung im Mittelalter*, ст. 263—264.

Коли одначе І. Жданов узяв найстарший текет легенди з XVI ст. (надрукований у нього на ст. 688—695), в яким тих додатків нема, і порівняв його з відривком нижньо-німецької вірші, оголошеної В. Мантельсом¹⁾, яка походить із XV ст., та песою Н. Меркаторіса, виданою Келером²⁾, показало ся, що „нижне-німецькое стихотвореніе, о которомъ идетъ рѣчь, представляеть прямой и ближайшій оригиналь нашего Двоесловія“³⁾; щож до песи Меркаторіса, то: 1) „по мѣстамъ діалогъ представляеть полное, буквальное сходство съ фастнахтшпи-лемъ; 2) діалогъ — памятникъ очень небольшой, поэтому въ него вошла только самая незначительная часть фастнахтшпиля, по 3) при всей краткости діалога, въ немъ все-таки отыскивается нѣсколько такихъ мѣсть, которыхъ нѣтъ у Меркаторіса“⁴⁾. Сі подібности і ріжниці поясняє І. Жданов тим, що песа Меркаторіса, хоч видрукована аж 1576 р., а діяльог (німецький) видрукований ще при кінци XV ст., то написаний він і відомий був значно швидше і послужив за основу авторови діяльога, а не навпаки.

Коли тепер порівнаємо всі ті тексти легенди, то прийдемо до ось яких висновків:

1) Найстарший руський переклад повстав іще у XVI ст. і з того столітя маємо рукописні тексти, оголошені тепер друком. 2) Найстарший варіант найкоротший і найбільше зближений до оригінаду. 3) Пізнійші тексти звичайно заокруглюють ся і стають повнійші. 4) Коли в найстаршій текеті виступає противником смерти „Живот“ (нім. das Leben), то в пізнійших, популярнійших сей вираз усуваєть ся, а в його місце вставляють слова: чоловік нікій, воїн, а врешті в українськїм текеті: рицар. 5) Смерть появляеть ся зразу в текетах як мужчина (як в оригіналі: der Tod), але ся ненатуральність завважуєть ся і усуваєть ся так, що пізнійше виступає вона вже як женщина. 6) Незрозумілі або нецікаві місця первісного текету переміняють ся і заступають ся иншими. Так прим. у найстаршій текеті смерть говорить: „Панць, цесарей, кардиналовъ, кошу азъ

¹⁾ Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung, 1876, ст. 132—133.

²⁾ Keller, Fastnachtspiele aus dem XV Jahrh., 2 Th., ст. 1065—1074 (Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart, т. XXVIII—XXX).

³⁾ Ждановъ, *op. cit.*, ст. 500.

⁴⁾ Тамже, ст. 502.

всѣхъ". Але що на Русі не знано тих титулятур, то викинено їх і заступлено иншими; через такі зміни весь твір популяризував ся, аж приспособившись зовсім до народнього світогляду, перейшов в уста народу і став його власністю. 7) Цікаві при тім правдоподібні переміни твору з літературного боку: з драматичної віршованої поеми стає віршований діяльот, з віршованого діяльоту стає прозовий, аж у кінци переходить в оповіданє („повѣсть“).

Не підлягає отже сумнівови, що на Русь прийшла легенда з Німеччини. Се не значить одначе, що вона там і витворила ся первістно. Легенда про рицаря і смерть се вандрівний, міжнародний твір, знаний у ріжних європейських літературах; пор. прим. французький: „Débat de la Vie et de la Mort“ (Rondeaux du XV sc. p. p. Gaston Raynaud, 1889); італійський: *Contrasto fra la morte e un guerriero* (D'Ancona, *Poematti popolari italiani*, Bologna, 1889); грецький: *Διάλογος κατὰ ἀλφαβήτων ἀνδρόβλου καὶ τοῦ Χαρῶ* (Венеція, 1586); мадарський: Toldy, *Geschichte der ungar. Litteratur im Mittelalter*, 247 і ин.¹⁾ Та найцікавійше, що прототипи сеї легенди подибуємо вже в знаній арабській збірці „Тисяча й одна ніч“, що вказує на її орієнтальне походженє та на приблизне означене часу, коли вона могла зайти до Європи: хрестоносні походи. Я маю під рукою німецьке виданє: *Tausend und eine Nacht. Aus dem Arabischen übertragen von Max Henning*. У IX випуску, ст. 5—11 подані тут аж три оповіданя на сю тему: 1) *Der Engel des Todes vor dem stolzen König und dem frommen Mann*. 2) *Der Engel des Todes und der reiche König*. 3) *Der Engel des Todes und der König der Kinder Israel*. З них перше оповіданє найблизше до нашої легенди, хоч друга частина відмінна, бо в ній представлена для контрасту смерть побожного чоловіка, який не тільки смерти не боїть ся, але навіть із деякою розкішю очікує її.

Поверну тепер до нашої літератури. Вже висше зазначив я, що наслідком популярности перейшла легенда в народні уста. Але вона мала вплив також на инші твори нашої літератури, а сцена між Іродом і Смертю у вертепній драмі, де Ірод силкуєть ся відв'язати ся якнебудь від смерти, хоч йому се не

¹⁾ Пор. О. Батюшковъ, *Споръ души съ тѣломъ въ памятникахъ средне-вѣковой литературы*. СПб., 1891, ст. 238—240.

вдасть ся, повстала безперечно під її непосредним впливом.
Я наведу се місце :

- Грод : Што мя словеси страшаеші ?
Смерть : Разви ты мене и до днесь не знаеші ?
Грод : Авъ есмь богать и славень,
И нѣсть ништо мнѣ равенъ.
Смерть : Слава и богатство прейдуть.
Сей косы довольно взмаху,
И мертвъ ужъ человекъ отъ страху.
Грод : Косы ты, баба, траву своей косою ;
Не тебѣ, машкаро, спорыться зо мною !
Я могуществомъ и сылю
Заставлю тебе покорыться.
Смерть : Безумне, всего свита я сильній нахожуся,
Иначала вика никому не клонюся ;
Авъ есмь монархыня, всего свита пани,
Я царица суца на всякы страны ;
Князіе и царіе пидъ властью моею,
Усихъ васъ посѣчу косою своею¹⁾.

Очевидно, така трагічна подія в людськѣм житю, як смерть дорогої людини, мусила викликати сильні вражїня, які знаходили свій відголос, як і нинї, в літературних творах. У XVII—XVIII ст. повстав у нас цілий ряд вірш на тему смерти, в яких на ріжний лад описувано останні хвилі чоловіка, мальовано його відносини до роднини, сусїдів, знайомих і пращане з ними, подавано огляд його минулого і будучого жита, нарікано на лютість і безжалістність смерти, що не дала нікому пардону, на кого раз напосїла ся і т. д. Вірші сї зробили ся також дуже популярні і ще до нинї співають їх у деяких околицях селяни при мерци. Цїлу збірку таких вірш оголосив я у своїх : „Угроруських духовних віршах“ (ст. 72—111, ч. 61—98 і ст. 252—266, ч. 211—224, отже разом 52 нумери). Багато між ними є таких, що визначають ся великою поетичністю і можуть належати до плюсів навіть у найбогатших літературах. Доси вони одначе не розслїджені з літературного боку, як переважна частина творів нашої старшої лі-

¹⁾ Маркевичъ, Обычай, повѣрья, кухня и напитки Малороссїянъ (Київ, 1860), ст. 42.

тератури. А тимчасом є між тими віршами побіч безсумнівно оригінальних творів, які повстали на нашім ґрунті без чужого впливу, також інші, яких жерела можна віднайти в чужих літературах. Мене обходять на разі ті, які стоять зовсім певно у звязи з легендою про рицаря і смерть. У вірші під ч. 70 ведець ся ось який діяльої між чоловіком і смертію:

Волѣв бим ся не родити,
Нѣж на свѣтѣ толко жити.
Ни доживеш трийцять лѣта,
Вже смерть жене з сего свѣта.

Лише дижде ся до сили,
Ба, треба йти до могили!
Кой на свѣтѣ лиш бы жити,
Ба, кой треба йти в землю гинти.

Ах несчастна година,
Гдеж ти, смерте, ся родила?
Гдеж ти, смерте, ся родила,
Чомусь так немилостива,

Же так люди убиваеш?
Мечом сѣчеш, убиваеш,
З сего свѣта изганаєм
І кров люцку проливаеш.

Скажи, смерте, віткись зайшла
И десь собѣ той меч найшла?
И тко ти дав оружје
Убивати, кто лиш живє?

Скажи, смерте, гдєсь рожденна,
На що ти сотворенна
И колько ти живєш лїт?
Ци про тебе не бывѣ свѣтѣ?

Скажи, смерте, кто тя вродивь,
Таку страшну на свѣтѣ сплотивь?
И хто тобѣ дає знати,
Кому треба умирати?

Ой я часу ни чекаю,
Кедь від Бога розказь маю;
На жаль и плач не зважаю
І милости я не маю.

Я на божий розказ мушу
Взяти из человекѣ душу;
Панѣ Богѣ знає, кому жити,
А кого треба вмертвити.

Хочеш знати, гдєм рожденна?
Серед раю сотворенна.
Хто ня вродив хочеш знати?
Грѣх Адамов мой мати.

Питаеш ся, виткѣмъ зайшла
І дем собѣ зброю найшла?
Мѣиѣ Бог давѣ той меч в раю,
Котрим сѣчу и рубаю.

Котримъ сѣчу человекѣ,
Як здоровыхъ, такъ калѣки;
Як здоровыхъ, такъ убогихъ,
Не шкодную и молодыхъ.

Молодыхъ я не шкодную,
Ай старыми не пікую;
Не шкодную и младенців,
Ани дѣвчатъ, ани хлопцівъ.

Хто ся вродивь, мусит вмерти,
Не годен ми ся оперти:
Сильный ми ся не зборонить,
Ани лжец ся не одмовить.

Як убогий вмерти мусить,
Такъ богат ся не віткуить;
Передо мнов ся не спряче,
Ани втече, ани віплаче.

Владыка ся не вімоить,
Цѣсарь ми ся ни зборонить;
Славныхъ борцівъ переможу
І на груди руки зложу.

Всѣхъ васъ з сего свѣта зглажу
И до гробу припроважу;
Роде грѣшній, тямь собі,
Же каждый з васъ буде в гробѣ.

Грѣхи своѣ спокутайте,
На мене ся сподѣвайте:
Бо як ничъ такъ день стою
Перед вами из косою.

А вы о томъ ни дбаєте,
Бес часу вмираєте;
Скорочу ваше житя,
Бо вы Богу не служите.

Дальше йдуть рефлексії на теми грѣха, які сюди вже не належать. З наведеного діяльоу видно одначе, що його автор не лише знав легенду про рицаря і смерть, але й покористувався нею при укладаню вірші, хоч треба признати, доволі самостійно.

Так само діяльоу у вірші під ч. 96 є відгуком своєї легенди:

О люта смерте, будь милостива,
Чомусь то миѣ не возвѣстила?

Бо ты зо мною усе ся дворилъ,
У сребрѣ, у златѣ усе ся бавилъ,

О люта смерте, устой годину,
Най я исклучу свою родину!

Родина тобѣ ничъ не поможе,
Ступай за мною пане вельможе!

О люта смерте, пожалуй мене,
Най не оставлю без часу себе!

Я тобѣ часу доста давала,
Дасколько разы напоминала;
Ты собѣ думалъ на вѣки жити,
А ничъ не хотѣвъ на смерть

[лишити.

О люта смерте, не дай ми страху:
Я тебе прошу, возми заплату.

Мѣнѣ бы душа каждая платила,
А кетъ бемъ ся жити лишила.
Ни ся отплатити, ни откупити,
Кожду мѣнху лиш ся ладити.

О смерте, смерте, щось така
[страшна,
Та же я ся скрью, обес ня не
[найшла!

Не треба тобѣ нич ся туляти,
Я не пребачу жадномъ детяти.

Подібно говорить чоловік до смерти також у вірші під ч. 84, смерть одначе не відповідає йому нічого. А знов у вірші під ч. 74 є маленький діяльої між чоловіком, що умирає, і землею, до якої має піти і в неї обернути ся.

Правда, такі вірші могли мати ще й інші взірці з чужих літератур. У збірці німецьких пісень, виданих Мітлером¹⁾, надрукована „Ein schönes geistliches Lied von dem Tode“, в якій смерть виступає як який герольд і голосить:

Ich geh herum in weiter Welt,
Such meinen Raub zusammen,
Und nimm hinweg, was mir gefällt,
Sei hoch und niedern Stammen,
Auch jung und alt, von schöner Gestalt,
Lass mich niemals erweichen,
Der reichste Mann, der Bettler dann,
Ist jeder meines gleichen.

Виголосивши єї слова смерть звертаєть ся по черзі до селянина, до дівчини, яка боронить ся і покликуєть ся на свої молоді літа та на красу, до дитини, яку має забрати з лона матери, до богача, що числить тільки дукати, не вважаючи на те, що смерть йому приготвила на тім світі зовсім инше місце, як мав на сїм:

Den Ort den ich dir hab bestellt,
Ist voller Würm und Maden...

Далі звертаєть ся до воєка, а се місце нагадує нам знов легенду про рицаря і смерть:

Komm her Soldat mein Kamerad,
Der Feldzug ist vorüber,
Bei mir ist kein Pardon noch Gnad,
Ich schiess mit Pest und Fieber;
Dein Tapferkeit macht mir kein Freud,
Die stärksten Riesenglieder
Reiss ich voll Gram auf einmal zsam,.
Mein Gwalt schlägt alles nieder.

¹⁾ Deutsche Volkslieder. Sammlung von Fr. Lud. Mittler. Frankfurt am Main, 1865, ст. 396—398, ч. 508.

Scher dich hinaus Tod aus dem Haus,
Du sollst mich nicht fixiren,
Dein Pfeil macht mir gar keinen Graus,
Will gleich mit dir scharmiren.
Ich bin viel Jahr in Lebensgfahr
Vor meinen Feind gestanden,
Vor meiner Faust hat vielen graust,
Du machst mich nicht zu Schanden.

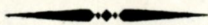
O mein Soldat, kein Disputat
Wird dich da nicht aufhalten,
Zu fechten ist es schon zu spat,
Den Sieg thu ich erhalten.
Du musst mit mir, hilft nichts dafür,
Die Uhr ist abgeloffen;
Ein andere Beut, ein grössere Freud
Hast ewiglich zu hoffen.

На кінці звертаєть ся смерть до шляхтича та після того проголошує моралізацію на тему, що кождий повинен бути готовий у кождім часі йти з нею.

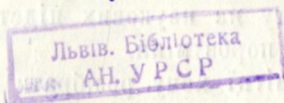
Очевидно, що подібні пісні мусять бути і в інших літературах і певно оплатило б ся їх прослідити.

Збираючи все сказане разом, приходимо до висновку, що легенда про рицаря і смерть була дуже розширена і популярна не тільки в нас і в московській Руси, але й у цілій Европі, звідки й прийшла до нас; що первісна її форма не тільки в оригіналі, але і в нашім старім перекладі була віршована, але перерібка Возняка незалежна від тої форми і утворена самостійно на основі прозової легенди; врешті, що ся легенда перейшла в народні уста з одного боку, і витиснула свої сліди на деяких творах нашої старої письменности з другого. З тої причини заслугує вона на увагу всіх дослідників нашої літератури.

В. Гнатюк.

23.860

Як писати заміеник ся при дієсловах?

Український народ від давна належав до різних державних організмів, стремів до різних культурних центрів і підпадав під різні культурні впливи. Через те не витворило ся в нас одностайне духове житє, хоч деколи в поодиноких періодах перевага одної культури заглушувала всякі впливи інших культур. Сліди боротьби тих культур на нашій етнографічній просторі полишили ся до нині, а найвиразнійші вони на нашій мові і літературі, починаючи від найстаршої, а кінчаючи найновійшою.

Не вважаючи на те все, було всеж таки щось, що дучило нас в одну цілість і надавало нам вигляд одного народа. Тим лучником була все література, зразу (і то довгі столітя) з церковно-славянською, а опісля з живою народньою мовою.

Поки в літературі панувала неподільно церковно-славянська мова, пети й правопись менше-більше була одностайна, на скілько не підривали її живі говори, що втискали ся також здавна до церк.-славянської мови. Колиж у XIX ст. народня мова виперда з літератури остаточно раз на все церк.-славянську мову, форми правописи розбили ся і до нині не встигли зійти ся. Очевидно, малі правописні різниці є в кожній мові і в кожного народа і вони мусять бути також у нас; було би навіть дивно, як би їх не було на таким великім етнографічнім просторі, який займає наш народ. Коли одначе вони дійшли би до того, що творили би зовсім окремі, незалежні від себе правописи, то се було би непожаданим об'явом, бо він із часом міг би дати також основу до літературного розділу. Проти такого об'яву треба виступати рішучо, а стремити до приблизної одностайности правописи. Для того можна навіть перевести дискусію, але не пристрастну і писану по газетярськи, як се приміром

¹⁾ Тут, може бути, також пропущено один рядок.

зробив сього року д. Іван Нечуй Левицький в „Україні“, але спокійну і оперту на наукових підставах, бо лиш тою дорогою можна дійти до порозуміння.

В отсій замітці хочу розібрати питанє, який найраціональнійший спосіб писаня заіменника **СЯ** при дієсловах, а то не лише з огляду на те, що в російській Україні пишуть **СЯ** разом із дієсловом (сміється) тепер у всіх виданях, але що сей спосіб зачинає подекуди входити в уживанє також у нас, хоч загально пишуть іще **СЯ** окремо від дієслова (смієть ся).

Один наш учений філльооґ висловив ся так про се питанє: „Раздѣльное написаніе „крутуть ся“ не есть безвредная этимология, а есть покушеніе на самый организм малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достояніа“. „У галичанъ отчлененное написаніе **СЯ** есть просто полонизмъ и притомъ введенный совѣмъ недавно“. „Лишь такъ называемое „рутенство“ требовало раздѣльнаго написанія **СЯ**. Теперь, какъ извѣстно, побѣду въ Галичинѣ одержали въ этомъ пунктѣ рутенство и полонизмъ“. Я не думаю вяснювати тут термін „Рутенець“, „рутенство“, бо се не належить до річи. Завважу тілько, що всі українські політичні партії в Галичині і на Буковині пишуть постійно в усіх своїх виданях **СЯ** окремо від дієслова. Задля того трудно одначе підтягати їх під термін „Рутенців“. Сього способу тримаєть ся також Наук. Тов. ім. Шевченка у всіх виданях, Видавнича Спілка, Просвіта і т. д., які також трудно змістити в рамках такого „почесного“ терміну. На скількож сей спосіб писаня є польським впливом, побачимо з дальшого.

Щоби освітлити справу всесторонно, мусимо наперед знати, що то є властиво те **СЯ**?

Форма **СЯ** се четвертий відмінок дефективного зворотного заіменника, який звучить у цілости (в однині і множині однаково):

1. —
2. себе
3. собі, си, сї, сой, сі
4. себе, **СЯ**, се, сї, са, се, ша, сїа, си
5. —
6. собою, собов, собом
7. собі

Як бачимо, то хоч сей заіменник дефективний, не має ні родів, ні чисел, — на форми, можна сказати, він навіть дуже

богатий, особливо в 3 та 4 відмінку. Чому одначе тільки та одна форма **ся** має мати такий привідей, щоб її писано разом із дієсловом, а всі інші ні? Чому ніхто не пробує писати: скинув себе одіж; купив собі коня; бив собою об землю; мав собі злого духа? Чи проти того промовляють інші аргументи, як проти **ся**? Чи при вимові слів: „Купив собі“ чути якусь окрему різницю, як при вимові: „Мив ся“? Чи остатня форма зливається більше з собою, як попередня? Нічого подібного нема. Колиж так, то й нема ніякої розумної причини вводити неконсеквенцію в спосіб писання різних форм одного заміника і то ані з практичного, ані з наукового боку.

Не може тут також ніхто покликати ся на традицію, на спосіб писання **ся** в церковно-славянських памятках нашої літератури, раз, що церковно-славянська мова, хоч нам близька, але всеж таки чужа, а коли так, то з якої причини тримати ся нам чужих нащлівів, як вони до того ще й непрактичні; друге, що всі теперішні правописи відступили так далеко від правописи церковно-славянських памяток, що спосіб писання **ся** не поможе тут багато ні в один, ні в другий бік; третє, що спосіб уживання **ся** в церковно-славянських памятках не такий простий, як на перший погляд здавало би ся, і що він не конечно мусів би промовляти за писанем **ся** разом із дієсловом.

Наші церковно-славянські памяткі починають ся XI-им столітєм і тягнуть ся аж до кінця XVIII (а декуди й початку XIX) столітя. Переважна і головна їх частина писана кирилицею, а лиш невелика процентово писана скорописю, тай то головно памяткі світські, як грамоти, документи і т. и. Вони починають ся приблизно XV-тим столітєм, але аж у XVIII-ім століттю поборує остаточно скоропись кирилицю.

У всіх давнійших памятках пишеть ся заміник **ся** звичайно разом із дієсловами. Треба одначе зазначити, що у всіх тих памятках нинішне відділюване поодиноких слів від себе не знане. Відступи між поодинокими буквами кирилиці майже все однакові, але відступи між поодинокими словами або зовсім неуживані, або що кілька слів; у кождім разі правила на відступи не було жадного і кождий писар писав так, як уважав за ліпше. Чим старший памятник, тим відступи — навіть між кількома словами — рідші. У скорописи зразу лучено також поодинокі слова, хоч правда рідко, але чим ближше до нас, тим більше роздучувано їх, аж у кінци дійшли ми до нинішньої правописи. Так приміром у „Сборнику Святослава“ з 1073 р. майже нема

відступів між поодинокими словами; за те у „Сборнику Свято-слава“ з 1076, в галицькій євангелії з 1144 р., в лаврентієвській списку літописи з 1377 і т. д. подобиють ся відступи що кілька слів. І так було не лише в наших рукописах, але і в інших, славянських, грецьких, латинських, германських і т. д. Виводити звідси отже спосіб писаня **ся** разом із дієсловом не можна, бо тоді можнаб поставити питанє: 1) Чому й інші слова, лучені в пам'ятках, не лучити нам тепер? 2) Чому так само не роблять інші народи (крім Росіян), котрі знають **ся**, хоч у їх пам'ятках був такий самий спосіб писаня?

Та коли би впало на впертого, то міг би при добрім шуканю віднайти і в церковно-славянських пам'ятках **ся** написане окремо від дієслова. Так приміром у договорі князя Дмитра (Любарта) з королем Казиміром із 1366 р. (вірш 1) читаємо: до-кончиваюпвиную сѧ служью¹⁾; так само у грамоті про продаж монастиря Хонькою Васковою з 1378 (вірш 2) читаємо: истага сѧ торгѹвала²⁾; у грамоті галицького старости Гнѣвоша з 1393 р. (вірш 6): поєднали сѧ о села³⁾; в лудькій євангелії XIV ст.: сѹдить сѧ со мною прѣдъ бѣмъ⁴⁾; в „Поученію Єфрема Сиріна“ з 1492 р.: писаша сѧ книгы сѧ; аще приключить сѧ кому⁵⁾.

Хоч би хто одначе й більше прикладів вибрав, то висновків знов із того не можна ніяких зробити. Полишаєть ся тільки одно: приглянути ся, як пишуть слово **ся** інші народи в своїх нових літературах; щобиж багато не розводити ся, обмежу ся на славянські народи. Цитати вибираю тільки з народної поезії, але і в писаній літературі уживають **ся** так само. Тут

¹⁾ Пор. Палеографическіє снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Изданіе С. Пет. Археол. Института подъ редакціею А. И. Соболевскаго и С. А. Пташицкаго. СПет., 1903.

²⁾ Тамже. ³⁾ Тамже.

⁴⁾ А. Соболевскій, Очеркы изъ исторіи русскаго языка, ст. 40.

⁵⁾ Тамже, ст. 50.

Хто хотів би в короткій дорозі познайомити ся з ріжними почерками і способами писаня давнійших памяток, той може користувати ся крім знімків Соболевскаго і Пташицкаго, ще отсими: 1) И. И. Срезневскій, Древніє памятники русскаго письма и языка X—XIV вѣковъ. Снимки съ памятниковъ. СПет., 1898; 2) Палеографическій изборникъ. Матеріали по исторіи южнорусскаго письма въ XV—XVIII вв., изд. Кіевской комиссіею для разбора древнихъ актовъ. Вып. I. Кіевъ, 1899. Багато знімків є також у палеографіях Соболевскаго, Срезневскаго та Карскаго.

констатую, що у всіх славянських народів, із виїмком Росіян, ся пишуть окремо по дієслові, як се стверджують приклади.

Зачну від Болгар, у яких читаємо:

Врат' сѣ, врати Іо'анъ Поповъ¹⁾; ако не веру'ашъ, изкачи сѣ горе²⁾; прошета сѣ Дона, разшета сѣ она; вѣрни ми сѣ, Доно³⁾; собрале ся Прасковчене, собрале ся, сдумале ся; Ёдоса ся Самодива⁴⁾; зажени са Стефанъ харенъ юнакъ; искачи са на високи чардакъ⁵⁾; разболялъ сѣ ё младъ Стоянъ⁶⁾; обложилъ ся е младъ Стоянъ⁷⁾; прочуло ся е люта змя⁸⁾; уплаши ся дели Марко; я вѣрни ся, мало дете⁹⁾.

У Сербів:

Надви се облак изнад джевојак¹⁰⁾; фалила се прелијепа Ана¹¹⁾; не клађај се, селе, роду¹²⁾; опремајте се, Поморављани; моли вам се женикова мајка¹³⁾; до по ноћи и прекрстити се; не љути се, мој мили девере¹⁴⁾; отвор'те се врата на вајату¹⁵⁾; осврће се, војно ле! млад пауне¹⁶⁾; дигните се, два ђевера, бријеме ви је¹⁷⁾; одби се грана од јергована; врати се, Смиљо, мајка те зове; обрни се, млада Маре, мајка те зове¹⁸⁾; одви се Маре од рода; приви се Петру делији¹⁹⁾; бијела свило, не покваси се, лијепа Маре, не омрази се²⁰⁾.

У Хорватів:

Prodji me se, divice Marijo²¹⁾; nahodi se ptica krstaš-orle²²⁾; prestraši se Marija; ne strashi se, Marija²³⁾; podiže se divica Marija²⁴⁾; potope se ladvari²⁵⁾; od strahote slušat se ne more, od sramote gledat se ne more²⁶⁾; ne mole se Bogu jedinome²⁷⁾; a diže se bratu sa krioca²⁸⁾; ne dela se u nedjelju svetu²⁹⁾; prosjest će se sve Indije ravne³⁰⁾; molila se, pa se umolila³¹⁾; vozila se, vozila³²⁾; ustani se, grešnik moj³³⁾; ne boj se ga, dušo draga³⁴⁾; šetala se Hrista Boga majka³⁵⁾.

1) Български Народни Пјесни, собрани одъ братъя Миладиновци, Димитрія и Константина. Въ Загребъ, 1861. Ст. 1. 2) Т. ст. 6. 3) Т. ст. 7. 4) Т. ст. 10. 5) Т. ст. 99. 6) Т. ст. 138. 7) Т. ст. 156. 8) Т. ст. 166. 9) Т. ст. 167.

10) Српске Народне Пјесне. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. I. Београд, 1891. Ст. 2. 11) Т. ст. 4. 12) Т. ст. 7. 13) Т. ст. 16. 14) Т. ст. 23. 15) Т. ст. 24. 16) Т. ст. 27. 17) Т. ст. 33. 18) Т. ст. 34. 19) Т. ст. 35. 20) Т. ст. 37.

21) Hrvatske Narodne Pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. I. Junačke pjesme. Zagreb, 1896. Ст. 3. 22) Т. ст. 4. 23) Т. ст. 5. 24) Т. ст. 7. 25) Т. ст. 8. 26) Т. ст. 9. 27) Т. ст. 10. 28) Т. ст. 11. 29) Т. ст. 16. 30) Т. ст. 17. 31) Т. ст. 18. 32) Т. ст. 28. 33) Т. ст. 29. 34) Т. ст. 30. 35) Т. ст. 35.

У СЛОВІНЦІВ:

Ne skušaj, tica, se z' menó¹⁾; ne bojte se, deržena vi; po turšk' obléče se vsigà²⁾; zasměja se, zagovori³⁾; z' Alenčico zaročil se⁴⁾; sim nadjala se nužno te⁵⁾; kral Matjaž je ženol se⁶⁾; tam dobro sda vojskuje se⁷⁾; oblekao se je v turski gvant; primi se men za desnu ruku, oprì se na levu nogu⁸⁾; napije se sladkom rubiljicom⁹⁾; primi me se za desnicu ruku¹⁰⁾.

У Чехів:

Svičila se hvězda od jasna do jasna¹¹⁾; ne zmoč se gřyvy¹²⁾; ptam se vás, mily panenky¹³⁾; učily se ho¹⁴⁾; opět skončily se vám žně¹⁵⁾; stůj, chlapku, a ne hýbej se¹⁶⁾; šklebíš se jak opice¹⁷⁾; bratře, postav se mi do parády¹⁸⁾; ne zlob se, bratře¹⁹⁾; pasou se sruci, jeleni²⁰⁾; rozhněvala se švecka na sveho manžela²¹⁾; učily se tančovati²²⁾.

У Словаків:

Nežeň sa, šuhajko²³⁾; soberme sa vedno²⁴⁾; vydaf sa je²⁵⁾; sbiehaju sa na dzivy²⁶⁾; stoj da javor, neláme sa²⁷⁾; tešila by sa s moju mamičkou²⁸⁾; zverbuj sa, Miklóško, s čiernyma očami²⁹⁾; najelli sa kolesnáču³⁰⁾; pýtala sa gazdiná paholka³¹⁾; snívau sa mi tejto noci taký sen³²⁾; začau sa ma spytovati, čo mi je³³⁾; našou sa tam jeden, čo javorík zrúbau³⁴⁾.

У лужицьких Сербів:

Póra se ředny k Řědnyskojcam³⁵⁾; šejdujoš ty se wóte mnjo³⁶⁾; ga dobru noc njent mějšo še³⁷⁾; a wóstańšo še wjasole³⁸⁾; a přašali su se přašali³⁹⁾; njeplac, žuwčko, a njestaraj se⁴⁰⁾; njent daj se ze

1) Dr. K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895—1898. Zv. I. Ст. 4. 2) Тамже. 3) Тамже, ст. 5. 4) Тамже, ст. 6. 5) Тамже, ст. 8. 6) Тамже, ст. 14. 7) Тамже, ст. 15. 8) Тамже, ст. 20. 9) Тамже, ст. 21. 10) Тамже, ст. 22.

11) Český lid, 1904, ст. 78. 12) Тамже. 13) Тамже, ст. 157. 14) Тамже, ст. 158. 15) Тамже, ст. 183. 16) Тамже, ст. 225. 17) Тамже. 18) Тамже. 19) Тамже, ст. 226. 20) Тамже, ст. 259. 21) Тамже, ст. 297. 22) Тамже, ст. 310.

23) Slov. Pohl'ady, 1900, ст. 345. 24) Тамже, ст. 496. 25) Тамже, 1899, ст. 752. 26) Тамже. 27) Тамже, ст. 305. 28) Тамже, ст. 306. 29) Тамже, 1898 р., ст. 241. 30) Тамже, ст. 426. 31) Тамже, ст. 428. 32) Тамже, ст. 498. 33) Тамже, ст. 498. 34) Тамже, 1897 р., ст. 746.

35) Časopis Maćicy Serbskeje, 1907, I, ст. 56. 36) Тамже, ст. 57. 37) Тамже, ст. 58. 38) Тамже. 39) Тамже, ст. 59. 40) Тамже. 41) Тамже.

mnu na pokoj¹⁾; sednjomej se gromadu²⁾; gibaju se moje żyły³⁾; njent sprocne šeło lań ty se⁴⁾; zamctej se, woj mucnej wocy⁵⁾; ga stej se pŕawje zamknutej⁶⁾.

У Поляків:

Zmienil jej się świat⁷⁾; kochałam się w tobie⁸⁾; oj cieszcie się róki chcecie⁹⁾; stała nam się nowina¹⁰⁾; stała się nam nowina¹¹⁾; opaszę się w złoty pas¹²⁾; pytają się o brata¹³⁾; rozbieraj się Kasiu z tych pięknych koralí; wracaj się Kasiuniu do matki do dworu¹⁴⁾; a kto na nią spojrzy, zaleje się łzami¹⁵⁾; i zawiesil jej się fartuszek na kole; ej spuścił się do siostry po jedwabnym sznurze; i rozpostarł się warkocz po prawem ramieniu¹⁶⁾; wróć się Kasiu, wróć się do swej matki domu¹⁷⁾; i zakochali się i tak bardzo w sobie¹⁸⁾; wracaj się pan, są u pani goście¹⁹⁾; przypatrzcie się wszystkie panny, jakim go lubiła²⁰⁾.

Коли маємо отже вже конечно брати анальоґію, то берім від більшости народів, а не від меншости.

Але ми маємо ще й інші мотиви, що промовляють за тим, аби **СЯ** писати окремо від дієслова.

Як відомо, між дієслово і приналежне до нього **СЯ** можна в нашій (і не лише в нашій) мові вкладати інші частиці, яких зливати з дієсловом і **СЯ** не можна, бо вони не творять ніякої органічної цілости. Ось кілька прикладів:

Захтіло **МУ** сі пичених голубців²¹⁾. Захтіло **МУ** сі печеного леду²²⁾. Зварив **ЄМ** сі на печерицю²³⁾. Звір **ЖЕ** ся тут на нього²⁴⁾. Здорожив **ЄМ** сі на ні нашо²⁵⁾. Зробило **МУ** сі таке, що не доведи Господи видіти²⁶⁾. Дочекаєш **ТИ** сі ще тьижкої карі²⁷⁾. Вклав **СМИ** си в клеветню²⁸⁾.

Сей спосіб втручати між дієслово й **СЯ** інші частиці, знаний також іншим славянським народам, що можна добачити вже й з наведених повисше прикладів. Він також наш питомий

1) Тамже, ст. 60. 2) Тамже, ст. 62. 3) Тамже, ст. 65. 4) Тамже. 5) Тамже. 6) Тамже.

7) Pieśni ludu polskiego. Zebrał i wydał Oskar Kolberg. Serya I. Warszawa, 1857. Ст. 3. 8) Тамже, ст. 11. 9) Т. ст. 12. 10) Т. ст. 13. 11) Т. ст. 17. 12) Т. ст. 17. 13) Т. ст. 20. 14) Т. ст. 28. 15) Т. ст. 29. 16) Т. ст. 34. 17) Т. ст. 43. 18) Т. ст. 75. 19) Т. ст. 85. 20) Т. ст. 133.

21) Др. І. Франко, Галицько-руські народні приповідки. Т. II, вип. I, ст. 161. 22) Тамже. 23) Тамже, ст. 166. 24) Тамже, ст. 168. 25) Тамже, ст. 177. 26) Тамже, ст. 210. 27) Тамже, ст. 243. 28) Тамже, ст. 268.

і давний, тому не можна його вважати чужим напливом. На доказ подаю кілька цитатів із наших старших літературних пам'яток.

І так: У „Тринайцятьох словах Григ. Богослова“ з XI ст. читаємо:

Ждѣ бо са дѣневи¹⁾. Бѣдѣ бо са и самѣ немощню облежимѣ. Не стѣднши ли са²⁾. Питанемѣ же са како³⁾. Не стѣждаж бо са се ѣлати⁴⁾. Боуж же са таготы. Покоушж же са оубо⁵⁾. Отѣвративѣшемѣ же са имѣ⁶⁾. Чюуж же са оубо⁷⁾. Мьнѣкаше бо са обѣма⁸⁾.

У „Житю Бориса і Гліба“ з XII ст.:

Молю вѣ са⁹⁾. Пишетѣ бо са¹⁰⁾.

В „Слові о полку Ігоря“ з XII ст.:

Начати же са тѣй пѣсни по бѣллинамѣ сеґо времени¹¹⁾.

В галицько-волинській літописи з XIII ст.:

Оставившиа же са двѣма сынома¹²⁾. Сяѣяху бо са ему¹³⁾. Затворившю же са Ярополку¹⁴⁾. Уверьнувше же са Даниль¹⁵⁾. Загордѣ бо са бѣ¹⁶⁾. Бившимѣ же са имѣ о врата¹⁷⁾. Изнемогѣ бо са бѣ ходивѣ на войну¹⁸⁾. Изломившю же са колю и обнажи мечь свой¹⁹⁾. Затворила бо са бѣяста во градѣ²⁰⁾. Не помниши ли са²¹⁾. Клятвою клени ми са²²⁾.

В лаврентієвськѣм списку літописи з XIV ст.:

Иміте ми са по дань²³⁾. Крестившимѣ же са людемѣ²⁴⁾. Молимѣ ти са, раби твои²⁵⁾.

В „Ключу царства небеснаго“ Г. Смотрицького з 1567 р.:

Зешло бы са еще болше²⁶⁾.

¹⁾ А. Будиловичъ, XIII словъ Григорія Богослова. Сп. 1875. Ст. 3.
²⁾ Т. ст. 13. ³⁾ Т. ст. 14. ⁴⁾ Т. ст. 16. ⁵⁾ Т. ст. 27. ⁶⁾ Т. ст. 29.
⁷⁾ Т. ст. 30. ⁸⁾ Т. ст. 31.

⁹⁾ Сборникъ XII вѣка Моск. Успенск. Собора. Вып. I. (Чтенія, Москва, 1899, кн. II). Ст. 21. ¹⁰⁾ Т. ст. 35).

¹¹⁾ Слово о пѣлку Игоревѣ, видане О. Огоновського. Ст. 2.

¹²⁾ Лѣтопись по ипатскому списку. С. Петербургъ, 1871. (Галицько-волинська літопись). Ст. 480. ¹³⁾ Тамже, ст. 484. ¹⁴⁾ Тамже, ст. 488.
¹⁵⁾ Тамже, ст. 491. ¹⁶⁾ Тамже, ст. 492. ¹⁷⁾ Тамже, ст. 493. ¹⁸⁾ Тамже, ст. 500. ¹⁹⁾ Тамже, ст. 512. ²⁰⁾ Тамже, ст. 517. ²¹⁾ Тамже, ст. 526.
²²⁾ Тамже, ст. 537.

²³⁾ Лѣтопись по лавр. списку. Ст. 30. ²⁴⁾ Тамже, ст. 115. ²⁵⁾ Т. ст. 246.

²⁶⁾ Архивъ Ю. зап. Россіи. Ч. I. Т. VII, ст. 238.

В „Поворищу мысленномъ“ Ів. Вишенського :

Въ прилучившихъ же ся¹⁾. Присмотри жъ ся ту, боголюбче²⁾.
Посмѣй же ся самъ себѣ, баснописче³⁾.

В „Похвалі Балабану“ :

Мнят ти ся неразумна быти⁴⁾.

Чи таких форм належить уживати в літературній мові — бо в белетристиці і фольклорі вони мають повне право горожанства — се инше питанє; але що вони промовляють проти писаня **ся** разом із дієсловом, се не підлягає сумнівови.

Сюди належить також утворюване будучого часу при помочи форми **му** (від: іму) зам. **буду**, отже: хвалити му ся, хвалити меш ся, хвалити меть ся, хвалити мемо ся, хвалити мете ся, хвалити муть ся. Се помічне слово можна класти в деяких околицях також перед дієсловом, прим. му казати, мемо жити, мете хвалити і т. д.⁵⁾, що вказує на його незалежність від дієслова, з яким воно не творить також органічної цілості, отже й не може разом із ним зливати ся.

Помічне слово **му** знане також нашої старшій літературі, пр. дієствократиметь, спирадимет'са⁶⁾. Вправді тут лучать помічне слово з дієсловом, але я вже пояснив у горі, що так роблено і з иншими словами, яких нині не лучить ніхто.

До сеї ірупи належить у кінци зачислити також творене можливого способу (кон'юнктиву) від дієслів, який поветає через доданє до простого способу (індикативу) дієслова частинці **би**, прим. я читав — я читав би. Частиця **би** так само одначе жива і рухлива, як помічне слово **му**, або як заіменик **ся**, тому приходить воно часто і перед дієсловом, прим. я би читав. Коли при можливім способі приходить іще й заіменик **ся**, тоді дістаємо форми: Заснітив би-с сї тут на пни⁷⁾; здав би сї, не снів би сї⁸⁾; здало би сї не єдно, та нема відки⁹⁾; їло би ся смачно, а робити страшно¹⁰⁾. В літературній мові належить уживати тільки таких форм, як: їло би ся — де на першім місци

1) Тамже, ст. 37. 2) Тамже, ст. 40. 3) Тамже, ст. 42.

4) А. Соболевскій. Похвала Исая Балабану 1611 г. Кієвъ, 1894. Ст. 10.

5) Dr. E. Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, ст. 147. 6) Тамже.

7) Др. І. Франко, Гал. руські нар. приповідки, II, 1, ст. 158.

8) Тамже, ст. 172. 9) Тамже ст. 173. 10) Тамже, ст. 225.

стоїть дієслово, на другім частиця **би**, на третім заміник **ся**, а не: їло ся би, або: воно би ся їло, воно ся би їло — хоч із белетристики або фольклору не можна їх вигнати.

Та найважнійший аргумент, який промовляє за віддільним писанем **ся** від дієслова, се — на мою думку — можливість пересуваня **ся** перед дієслово. Сей спосіб уживаня **ся** розширений на широкім просторі і в численних говорах нашої мови. Виравді, я стою за тим, аби в літературній мові не уживати **ся** перед дієсловом, але знов же, як можна заказати його уживати белетристови, особливо коли він переводить народній діяльої?

Спосіб, уживати **ся** перед дієсловом, знаний знов усім Славянам (окрім Росіян), на що подаю докази.

У Болгарів читаємо:

Сѣ разлужи Самовила; сѣ налужи Іо'анъ Поповъ¹⁾; сѣ измами свежрва ѣ; тук' сѣ впуци Самовила; и сѣ пофали Іо'ану; що ти сѣ тебѣ чинеше²⁾; сѣ промена, сѣ наружи; вѣ тебе ке сѣ удулеетъ; какъ сѣ везитъ на велигденъ³⁾; свѣтъ сѣ Петаръ избржца⁴⁾; та чуло ли сж разбрало, какво сж ље чудо сторило; земя сж на две препукна⁵⁾; та са стори премлада умрѣла; па са вжрна Стефанъ харенъ юнакъ⁶⁾; вжрвели що ся вжрвели; да ся богу помоля; дур' да ся назад повжрнишъ⁷⁾; кога сж назадъ вржнахме; менѣ сж, мале, паднаха; той ми сж, мале помоли⁸⁾.

У Сербів:

Петро проси, Ана се поноси; ти ме узми, неѣш се кајати⁹⁾; и тако се смиловала Ана¹⁰⁾; не л' се синоѣ нама заклицаше; никоме се и не јавља, но се роду лицем клања¹¹⁾; шта се сјаји кроз гору зелену¹²⁾; не кује га, чим се коњи кују; он га кује, коњ се ногом баца; дан да једеш, а два да се играш¹³⁾; облак се вије по ведром небу¹⁴⁾; али јој се жао од'јелити¹⁵⁾; а у зору у ките се вио¹⁶⁾; брзо се стече¹⁷⁾; што се оно у планини сјаше; што си ми се оневеселио¹⁸⁾; кад се с Маром сватови враѣаху¹⁹⁾; тад' се ђевер од сна разабрао²⁰⁾.

¹⁾ Бжлгарски Народни Пѣсни, собрани одъ братя Миладиновци, Димитрія и Константина. Въ Загребъ, 1861. Ст. 1. ²⁾ Т. ст. 2. ³⁾ Т. ст. 5. ⁴⁾ Т. ст. 56. ⁵⁾ Т. ст. 60. ⁶⁾ Т. ст. 100. ⁷⁾ Т. ст. 137. ⁸⁾ Т. ст. 138.

⁹⁾ Српске Народне Пјесме. Скупно их и на свјет издао Вук. Стеф. Караџић. I. Биоград, 1891. Ст. 3. ¹⁰⁾ Т. ст. 4. ¹¹⁾ Т. ст. 6. ¹²⁾ Т. ст. 14. ¹³⁾ Т. ст. 15. ¹⁴⁾ Т. ст. 17. ¹⁵⁾ Т. ст. 18. ¹⁶⁾ Т. ст. 23. ¹⁷⁾ Т. ст. 31. ¹⁸⁾ Т. ст. 38. ¹⁹⁾ Т. ст. 40. ²⁰⁾ Т. ст. 41.

У Хорватів:

Devet se je puta zaletio¹⁾; šetom se je šetala²⁾; ako nam se do-
pade³⁾; svako joj se drvo uklanjalo⁴⁾; pred njom se je razlilo, za njom
se je zalilo⁵⁾; ali grmi, al se zemlja tresе; izrodilo pa se posililo⁶⁾;
pa se brže natrag povratila; ona plače, što se more jače; i meni se,
braćo, poklanjati⁷⁾; čemu ću se, braćo, veseljeti; mi ćemo se, sestro,
sastanuti; ne bili se sreći okrenuli⁸⁾; još se gore oni posiliše; a u
groblju, gdje se kopa narod; ja se jesam nešto domislio; najviše bi
njih se pomorilo⁹⁾; jer se sila rodilo naroda; sve se sile većna nego
prije; a mi smo se tome domislili; Bog se odmah na njih smilovao¹⁰⁾.

У Словінців:

Matjáz kral se je óženil¹¹⁾; de pesk in ogin se kadí; se turški
baša zveseli¹²⁾; naj se zastójen tuđ obnós; zavmán pa vsi se slinio;
zdaj brade naj s' obrísejo; prot kónjču se zasúčeva; se derži ti na
lévo stran; pa Turki se spogládajo¹³⁾; se vdere vanjo, razgatá¹⁴⁾; ki
sta se ž njim paročala; premočno se je vstrašila, spremilo se je spla-
kala; še hitrejši se obrisala¹⁵⁾; v turšči hvant se naredí¹⁶⁾; ta paraž
pot se z Lenko obréni; kí smo se midva poróčali¹⁷⁾; se prot suncu
zavértí¹⁸⁾.

У Чехів:

Co se s tebum stañe¹⁹⁾; mě ty se vez²⁰⁾; já se s tebou smutně
loučím²¹⁾; pudemě se podivati²²⁾; na poli se daři všeho druhu zboží²³⁾;
den se nám ukráci²⁴⁾; moh' by se jen provalovat²⁵⁾; těch já jsem se
ulek nejvíc²⁶⁾; přeci jsem se na ně vykasal²⁷⁾; nebo já chci se tento
masopust ženiti²⁸⁾; radost ať se zelení²⁹⁾; jak se dívám na tebe³⁰⁾.

У Словаків:

Keď sa ten rozvíje³¹⁾; kedy sa rozvíješ³²⁾; veď sa suchý topol'
nerozvíje nikdá³³⁾; čo sa poženili³⁴⁾; už sa mu raduje³⁵⁾; že by sa ja
za jej syna nedržala³⁶⁾; a predsa sa dávno za muža dostala³⁷⁾; a predsa

1) Hrvatske Narodne Pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. I. Junačke pjesme. Zagreb, 1896. Ст. 4. 2) Т. ст. 5. 3) Т. ст. 6. 4) Т. ст. 7. 5) Т. ст. 8. 6) Т. ст. 9. 7) Т. ст. 10. 8) Т. ст. 11. 9) Т. ст. 12. 10) Т. ст. 13.

11) Dr. Kar. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895—1898. Zv. I. Ст. 3. 12) Т. ст. 4. 13) Т. ст. 5. 14) Т. ст. 6. 15) Т. ст. 13. 16) Т. ст. 15. 17) Т. ст. 19. 18) Т. ст. 20.

19) Český lid, 1904. Ст. 78. 20) Тамже. 21) Т. ст. 157. 22) Т. ст. 158. 23) Т. ст. 183. 24) Тамже. 25) Тамже. 26) Т. ст. 225. 27) Тамже. 28) Тамже. 29) Тамже. 30) Тамже.

31) Slov. Pohľady, 1900, ст. 345. 32) Тамже. 33) Тамже. 34) Тамже. 35) Тамже, ст. 434. 36) Тамже. 37) Тамже, ст. 495.

sa vydat¹⁾; chlebiček sa vrác²⁾; ale má sloboda jakživ sa nevráci³⁾; s diečenci sa dráži⁴⁾; kopytom sa žehna⁵⁾.

У лужицьких Сербів:

A swęcyska se jo zgóriła⁶⁾; a z drugimi je se přegroniła⁷⁾; wónje se wiju pó swěše⁸⁾; z dejścami wónje se rozejdu⁹⁾; a z wětřami wónje se rozduju¹⁰⁾; to my še teke cynimy¹¹⁾; za blido wóni se zesedachu¹²⁾; njedal se pjerjej jej z města gnuš¹³⁾; luby se póra do dwora¹⁴⁾; kumpán se deri za gumna¹⁵⁾; gab' se nam njebył narožil¹⁶⁾; gaž se ta duša z togo šela šejdujo¹⁷⁾.

У Поляків:

Tam się ucieszę¹⁸⁾; ty się zmyjesz wodą, a ja słozami¹⁹⁾; z inszą się ożenił²⁰⁾; w tem się cieszyć²¹⁾; co się będzie zieleniła, choć o trzy mile²²⁾; niech się po ten pas schyłę; nie będziesz się schylała²³⁾; sama nie wiem gdzie się działa²⁴⁾; już się ruta rozwija, pani syna powija²⁵⁾; dziewczyna się zlekła, aż potem obciekla; Kasiu się nie bój, to ja Janek twój; dziewczyna się ucieszyła i Mazurom otworzyła²⁶⁾; bratek się dowiedział, rybakom powiedział²⁷⁾; ej pójdź się córuś połóż do nowej komory²⁸⁾; Kasia się rozbiera nierozbierający²⁹⁾; Kasia zapłakała, Jasio się zadumał³⁰⁾; co się tamoj stało, co się dwoje młodych w sobie zakochało³¹⁾; nim się jeszcze rodzina zjechała³²⁾; a moja Helisiu, cości się mnie zlekła³³⁾.

Що спосіб уживати **ся** перед дієсловом не чужий у нас наплив, на се вказують наші літературні пам'ятки, з яких я вибираю вїмки почавши XI, а скінчивши XVIII столітєм.

У „Тринайцятьох словах Григорія Богослова“ з XI ст. читаємо:

Гольма са елнини о мждрости чюдиша³⁴⁾. Имъ же са кланяжтъ³⁵⁾. Но са непштъжетъ³⁶⁾. И вамъ са гоже молю³⁷⁾. Да

1) Тамже. 2) Тамже, 1899, ст. 752. 3) Тамже. 4) Тамже. 5) Тамже.

6) Časopis Maćicy Serbskeje, 1907, I, ст. 57. 7) Тамже. 8) Тамже. 9) Тамже. 10) Тамже. 11) Тамже, ст. 58. 12) Тамже, ст. 59. 13) Тамже, ст. 60. 14) Тамже. 15) Тамже. 16) Тамже, ст. 62. 17) Тамже.

18) Pieśni ludu polskiego. Zebrał i wydał Oskar Kolberg. Serya I. Warszawa, 1857. Ст. 3. 19) Тамже, ст. 4. 20) Тамже, ст. 11. 21) Т. ст. 12. 22) Т. ст. 13. 23) Т. ст. 14. 24) Т. ст. 20. 25) Т. ст. 21. 26) Т. ст. 27. 27) Т. ст. 28. 28) Т. ст. 33. 29) Т. ст. 39. 30) Т. ст. 43. 31) Т. ст. 71. 32) Т. ст. 85. 33) Т. ст. 113.

34) XIII словъ Григорія Богослова въ древнеславянскомъ переводѣ по рукописи Имп. Публ. Библиотеки XI вѣка. Критико-палеографическій трудъ А. Будиловича. Сп. 1875. Ст. 3. 35) Т. ст. 4. 36) Т. ст. 5. 37) Т. ст. 8.

са исплѣни¹⁾. Ничесомъ же са тако радоуєть. Самомоу са нѣмнѣ прѣди намъ положити. И самъ са прѣпирати²⁾. Никѣто же да са не чѣждить³⁾. Да са наоучить⁴⁾. Юмоу же са виждѣ мѣногы радѣюшта. Ны са мѣнитъ⁵⁾. Ничимъ же са не разажгати⁶⁾. Камо са съврашть⁷⁾. Не имамъ же како са ставити⁸⁾.

В „Житію Бориса і Гліба“ в XII ст.:

Ико же са вѣ коротнѣ⁹⁾. Гї чѣто са оумножиша¹⁰⁾. Начатъ молити са и мнѣ са намъ дѣяти¹¹⁾. И мнѣ вѣ са дѣю¹²⁾. Чѣто са хвалиши¹³⁾. Бесове са отъпоужаютъ¹⁴⁾. Колико са имаша потроудити¹⁵⁾. Поути са матъ¹⁶⁾. Яще са сего не покмєши¹⁷⁾.

В „Слові о пѣлку Игоревѣ“ в XII ст.:

Тоу са копнємъ приламатн, тоу са савамъ потроучати¹⁸⁾. Тоу са брата разоучнста на врезѣ вѣстрой Камалы¹⁹⁾. Тѣмоу са пєволокоєста²⁰⁾. Преднюю слакоу сами похѣтитмъ, а заднюю са сами подѣкамъ. Я чи диво са, братне, староу помолодити? На ниче са годины обратиша²¹⁾. В однім випадку ужите ся перед і по дѣслові рѣвночасно: Кєжи са половецкыи подкызаша са²²⁾. Та се очевидно помилка.

В галицько-волинській літописи в XIII ст.:

О начаты Галича, откуда са почаль²³⁾. Галич бо бѣ са затворилъ²⁴⁾. Хотяшу са ему поклонити²⁵⁾. Но азъ хошу са остати²⁶⁾. Не смѣяху бо са отлучити его²⁷⁾. И всякый са тебе усрамить²⁸⁾. Ъдь, молви горожаномъ, а быша са передалъ²⁹⁾. Дая имъ розумъ хитростью, а быша са билъ³⁰⁾. Шварно же са запрѣ ему³¹⁾. А тѣма са иму утѣшивати³²⁾.

1) Т. ст. 9. 2) Т. ст. 15. 3) Т. ст. 16. 4) Т. ст. 21. 5) Т. ст. 23. 6) Т. ст. 25. 7) Т. ст. 26. 8) Т. ст. 30.

9) Сборникъ XII вѣка Москов. Успенск. Собора. Вып. I. (Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и древностей російскихъ при москов. университетѣ. 1899 годъ. Кн. II). Ст. 15. 10) Т. ст. 16. 11) Т. ст. 17. 12) Т. ст. 21. 13) Т. ст. 22. 14) Т. ст. 28. 15) Т. ст. 28. 16) Т. ст. 35. 17) Т. ст. 36.

18) Слово о пѣлку Игоревѣ. Поэтический памятникъ руськой письменности XII вѣку. Текст с переключом и с поясненьями. Издав Ом. Огоновскій. У Львові, 1876. Ст. 6. 19) Т. ст. 8. 20) Т. ст. 12. 21) Т. ст. 14. 22) Тамже.

23) Літопись по пнатовскому списку. СПетербургъ, 1871. (Галицько-волинська літопись). Ст. 484. 24) Т. ст. 506. 25) Т. ст. 536. 26) Т. ст. 546. 27) Тамже. 28) Т. ст. 551. 29) Т. ст. 563. 30) Тамже. 31) Т. ст. 571. 32) Т. ст. 573.

В лаврентієвськім списку літописи з XIV ст.:

И како ся мыють¹⁾. И того ся добьютъ. Но сами ся мучать²⁾. Да то ся зваху отъ Грекъ³⁾. Мы ся доискахомъ оружьемъ⁴⁾. Скажемъ, что ся здѣя в лѣта си⁵⁾. Еже ся ныне зоветъ Угорьское⁶⁾. Да ся исполнить слово. Донде ся исправитъ⁷⁾. Понеже мы ся имали. Иже ся ключить проказа⁸⁾. Аще ся ввѣдитъ волкъ в овцѣ⁹⁾. И на что ся предати. Ради ся быхомъ яли по дань¹⁰⁾. А своєю ся охабивъ¹¹⁾. Уже намъ нѣкамо ся дѣти¹²⁾. Ашо се ся сбудетъ и самъ ся крецю¹³⁾.

В грамотах із XV ст.:

И тыхъ ся отступаю (1400)¹⁴⁾. Што бы ся тыкало (1402)¹⁵⁾. Яко ся есмо предъ тымъ оу наших листех записали (1403)¹⁶⁾. Коли ся есмы голдували. Иако ся есмы тогда голдували (1407)¹⁷⁾. Которыми ся есмы ему записали (1411)¹⁸⁾. И што есмы ся нши записали¹⁹⁾. Иакожь доводливо того ся намъ послы своими справлялъ (1433)²⁰⁾. Хотя ся бы и нашли (1435)²¹⁾. Где ся снмаеть (сплываетъ?) (1436)²²⁾. Доброволно ся завѣзуючи²³⁾.

В „Письмі супрасльського архим. Сергія Кімбара до київ. митроп. Макарія“ з XVI ст.:

Предъ ся взять²⁴⁾. Если бы ся прилучило²⁵⁾. Бо ся тогъ одно чтьетъ по утрени²⁶⁾. Тоже бы ся ему годило²⁷⁾.

В „Ключу царства небеснаго“, Г. Смотрицького з 1587 р.:

Што ся за такову несталость предковъ всѣхъ придало²⁸⁾. Про то якъ ся выше ознаймило. А иж ся важило²⁹⁾. Долго ся розмышляете³⁰⁾. Тымъ ся тыхъ шкодливыхъ новинъ болше будетъ являти. Подобно ся на васъ за тоє южь и розгнѣвалъ. Што ся ему подобало. С правдою далеко ся минало³¹⁾. Такъ ся написало, якъ ся разумѣло³²⁾. А тому ся забурнею не дивовали. Кгды ся слабые опирають³³⁾.

1) Лѣтопись по лаврентіевскому списку. СПетербургъ, 1872. Ст. 7.

2) Т. ст. 8. 3) Т. ст. 12. 4) Т. ст. 16. 5) Т. ст. 17. 6) Т. ст. 23 і 24.

7) Т. ст. 27. 8) Т. ст. 33. 9) Т. ст. 53. 10) Т. ст. 57. 11) Т. ст. 65.

12) Т. ст. 69. 13) Т. ст. 107.

14) Матеріалы для исторіи взаимныхъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахіи и Турціи въ XIV—XVI вв. собранные В. А. Ульяничкинь. (Чтенія, Москва, 1887, кн. 3). Ст. 12. 15) Тамже. 16) Т. ст. 14. 17) Т. ст. 16. 18) Т. ст. 21. 19) Т. ст. 22. 20) Т. ст. 37. 21) Т. ст. 43. 22) Т. ст. 48. 23) Тамже, ст. 50.

24) Архивъ юго-зап. Россіи. Ч. I. Т. VII. Київ, 1887. Ст. 5. 25) Т. ст. 8. 26) Т. ст. 11. 27) Т. ст. 14.

28) Т. ст. 234. 29) Т. ст. 235. 30) Т. ст. 236. 31) Т. ст. 237. 32) Т. ст. 238. 33) Т. ст. 239.

В „Збірнику москов. синодальної бібліотеки“ (2-га пол. XVI ст.):

Што ся разумѣть высота небесная¹⁾; тутъ ся явне оказуеть; то естъ ижемъ ся отродилъ отъ воды²⁾.

В „Позорищу мысленномъ“ Івана Вишенського, з XVII ст.: Жебы ся спасали³⁾. Если ся не отлучить. Аколи ся сихъ не свободить⁴⁾. Ижъ бы ся единъ спасъ. Да ся о покаянiю грѣшного утѣшаютъ. Бѣси да ся веселятъ⁵⁾. Съ своими ся находятъ⁶⁾. Что ся церковъ восточная вооружила. И ангеломъ ся чинить⁷⁾. Плоти и крови ся не свлечешъ. Отъ которого ся и тѣло свѣтитъ, видити ся не сподобишь⁸⁾. Такъ ся въ себѣ имѣеть⁹⁾.

В „Толковiй Псалтири“, з 1609 р.:

В кож'дошъ псал'мѣ ся дочитаеши; и іродъ цркъ и пилат м'кли са зобрати¹⁰⁾.

В „Александрiн“ з 1697 р.:

И такъ ся скопчило лидонское царство¹¹⁾; ижъ ся о мнѣ печалуешъ¹²⁾.

В угро-руськiм рукописi Ст. Теслевцьового з XVIII ст.:

Дѣца mocno са настраши¹³⁾. Яле го все са стане^т през волю вѣрю¹⁴⁾. Тепер' са на^х народи¹⁵⁾. Бѣдетъ са годокати до в'ремене своего¹⁶⁾. И на то^х са бѣще ей не стане^т досытъ¹⁷⁾. Бел'ми са на ню разгн'кваетъ¹⁸⁾. Тылко са з ва^с каждый пиано прислухай¹⁹⁾. Ты са возмѣтъ mocno²⁰⁾. Не сучочет са покорыти²¹⁾. И такъ са розд'клат' на трое²²⁾. Mocно са запре^т зо в'с'кми силами²³⁾. Я потом^х еще са емѣ мало войска б'видит²⁴⁾.

Я вмисно добирав тут рукописи з рiжних територiй, аби показати, що се загальна проява, а не льокальна, закуткова, яку можна вбути будь чим. Коли ж при так розповсюдненiй проявi не пробував нiхто нiколи причiнати **ся** з переду дiвслова, то що може промовляти за причiплюванем його з заду?

¹⁾ А. И. Соболевский, Замѣтки, Киевъ, 1894, ст. 12. ²⁾ Тамже, 14.

³⁾ Архивъ ю. зап. Россiи. Ч. I. Т. VII, ст. 40. ⁴⁾ Т. ст. 42.

⁵⁾ Т. ст. 44. ⁶⁾ Т. ст. 45. ⁷⁾ Т. ст. 46. ⁸⁾ Т. ст. 47. ⁹⁾ Т. ст. 48.

¹⁰⁾ А. И. Соболевский, Замѣтки о малоизвестныхъ памятникахъ юго-западно-русскаго письма XVI—XVII вв. Ст. 10.

¹¹⁾ А. И. Соболевский, Замѣтки. Ст. 23. ¹²⁾ Т. ст. 24.

¹³⁾ Др. І. Франко, Памятки укр.-руської мови і літератури, т. IV. Рукопис Ст. Теслевцьового (з Угорцини). Ст. 292. ¹⁴⁾ Тамже. ¹⁵⁾ Т. ст. 293. ¹⁶⁾ Тамже. ¹⁷⁾ Тамже. ¹⁸⁾ Т. ст. 295. ¹⁹⁾ Тамже. ²⁰⁾ Тамже. ²¹⁾ Тамже. ²²⁾ Тамже. ²³⁾ Тамже. ²⁴⁾ Т. ст. 296.

Про самостійність заіменника **ся** свідчить найліпше спосіб уживаня його при приіменниках, знаний нині мабуть лише в гірських (карпатських) діалектах, прим. взяв на **ся** кожух (Мшанець); таку за **ся** жінку возьму біленьку, як гуся¹⁾; коли на **ся** возьме кошуленьку білу²⁾; пустяш за **ся** бесідочьку³⁾; смотте на **ся** самы⁴⁾. В давній нашій літературі був він одначе доводі часто уживаний, про що можемо переконати **ся** от хочби з отсих цитатів:

З галицько-волинської літописи:

Данила же возма дядька передь **ся**⁵⁾. Даниль же возма на **ся** шемоль⁶⁾. Обоишь ловящимъ на **ся**⁷⁾. И зрящимъ обоишь на **ся**⁸⁾. Восхотѣ пяти свесть свою за **ся**⁹⁾.

З лаврентієвського списка літописи:

И возмуть на **ся** прутьє младое¹⁰⁾. И воевати почаша сами на **ся**¹¹⁾. Покоривше я подь **ся**¹²⁾. Яко неистовъ на **ся** философскую хитрость имущє¹³⁾. Сами на **ся** котору дѣюще¹⁴⁾.

Не хочеми быти оу ради смолвы сѣгтію чересъ **ся**¹⁵⁾.

Деколи уживаєть **ся** навіть **ся** зам. іенегіву себе, прим. мече спід **ся**¹⁶⁾; лахы го **ся** зошмарил¹⁷⁾. Такий спосіб уживаня заіменника **ся**, хочби виключно лише в діалектах, не може ніколи промовляти за дученем його з дієсловом.

Деякі письменники покликаючись на те, що в деяких говорах м'якко кінцеве **т** дієслова зливаєть **ся** з поставленим по нїм **ся** в **ця**, пишуть постійно: хвалитьця, хвалицьця і хвалиця. Що такий спосіб писаня зовсім непридатний для літературної мови, видно хочби з того, що та сама особа, яка сказала хвалицьця, не скаже хваливця (і так загалом не говорить ніхто), але хвалив **ся**. Деж у такім разі консеквенція і на що заводити в правопись баламуцтва, коли **ся**, ужите при діє-

¹⁾ Ів. Верхратський, Знадоби для пізнаня угорсько-руських говорів, I, ст. 71. ²⁾ Тамже. ³⁾ Тамже. ⁴⁾ Ів. Верхратський, Знадоби, II, ст. 80.

⁵⁾ Літопись по впат. списку (Гал. волинська), ст. 481. ⁶⁾ Т. ст. 505. ⁷⁾ Т. ст. 525. ⁸⁾ Т. ст. 534. ⁹⁾ Т. ст. 568.

¹⁰⁾ Літопись по лаврентієвському списку. СПетербургъ, 1872. Ст. 7. ¹¹⁾ Т. ст. 18. ¹²⁾ Т. ст. 25. ¹³⁾ Т. ст. 40. ¹⁴⁾ Т. ст. 247.

¹⁵⁾ Грамота з 1436, вид. Уляницького.

¹⁶⁾ Ів. Верхратський, Знадоби, I, ст. 71.

¹⁷⁾ Ів. Верхратський, Знадоби, II, ст. 80.

слові, буде всюди добре, а **ця** лише часом і не може заступити вповні **ся**?

При тім треба звернути увагу ось іще на що. В численних говорах уживають ся інші фонemi за **ся**, прим. **се, сі, си** і т. д. Коли би кожний письменник із тих околиць схотів покликувати ся на свій говір і допускати подібну асіміляцію, тоді вийшла би ще більша, а зовсім не потрібна замішанина. Вводити народні говори до літературної мови добра річ і потрібна. Не всьо одначе уживане в говорах надаєть ся до літературної мови; про те повинен кожний пам'ятати і не засмічувати її непотрібно. Коли в літературній мові не уживаємо діалектичних **се, сі, си, се, са** і т. д. то й без діалектичного **ця** можемо обійти ся. Зрештою є багато говорів, в яких кінцеве **ть** при дієсловах давно затратило ся; там говорять отже: сміє ся, розуміє ся, пече ся, задумає ся, нашіє ся, надує ся, намалює ся і т. д. Чи й до них пхати на силу **ця**, аби тільки сповнити чию химеру? В інших знов говорах **ть** не стратило ся, але ствердло на **т**, пр. вертит ся, курит ся, здостит ся. Перемінювати в таких випадках **ся** в **ця** було би хибою, бож **тся** не дає **ця**.

Що тикаєть ся скорочуваня **ся** в **сь**, наслідком чого деякі письменники поясняють потребу писати **ся** разом із дієсловом, бо як би виглядало: хвалимо **сь** (писане аналогічно до: хвалимо ся), де **сь** стоїть окремо, то тут належить завважати: 1) Інші славянські народи знають скорочене **ся** і уживають його окремо й тоді, а не лучать із дієсловом. 2) Коли ми напишемо навіть: хвалимо**сь** (разом), то через те не поповнюємо ніякої правописної неконсеквенції. Скорочене **ся** тратить свою вагу і тоді зовсім справедливо треба злучити його з дієсловом так само, як лучимо разом: хвалабу (= хвала Богу), мабуть (= має бути) і т. д. При сїм належить зазначити, що в Австро-Угорщині ні в однім народнім говорі **ся** не скорочуєть ся, а в яких говорах скорочуєть ся воно в російській Україні, про те не можемо нічого певного сказати задля недостаті відповідних жерел. В давній нашій літературі **ся** також не скорочувало ся. Колиж возьмемо на увагу, що наша мова загалом любить повновзвучні, заокруглені форми, а уникає, на скільки можна неповних, із нагромадженими співзвучками, то з того дійдемо до висновку, що ліпше уживати **ся** в літературній мові в повній формі, ніж у скороченій, а бодай не скорочувати його так часто, як роблять деякі новіші письменники, з виїмком де-

яких і з гори означених випадків, прим. при part. praes. як: сміючись, розлучаючись і т. д.

Коли вже говорю про скорочуване, то не від річи буде зазначити, що й скорочуване inf. praes. з **ти** на **ть**, яке у деяких письменників по просту виродело ся в надужите, не лежить у характері нашої мови. В народніх діалектах Австро-Угорщини воно не приходить також ніде — з виїмком послівачених говорів, де говорять: робіц, ходзіц, скакац і т. д. — На скількож воно в рос. Україні є самостійним витвором, а не російським напливом, се треба би ще прослідити. В кождім разі належить зазначити, що в старшій нашій літературі воно приходить рідко. В. Шимановський, який присвятив розборови нашої літературної мови в XVI—XVII ст. спеціальну розвідку¹⁾, находити такі скорочені форми лише в однім памятнику: Описанье и оборона събору руского берестейского в року 1596 (Вільно, 1597). Сей твір одначе, се перевід „Synodu Brzeskiego“ П. Скарґи, тож сї скороченя можна би брати за польський вплив тим більше, що він проявляєть ся ще і в інших формах. А чим старші памятники, тим рідше можна подибати такі скорочені форми.

Належить зазначити ще, що наш inf. praes. на **ти** (хвалити, робити), се спеціальна прикмета нашої мови, яка відріжняє її від усіх славянських мов, в яких inf. кінчить ся або на співзвук (t, t', c, ć, dz, dź, ть) або хоч і на самозвук, то тим самозвуком є середне і та м'яке (полуднево-славянські мови і російська), а не таке, як наше и. Такої характеристичної прикмети не повинні ми безпотрібно затирати.

Думаю, що по всім сказанім, справа з писанем **ся** доволі вияснена та що від тепер ті, що пишуть його окремо, не будуть чути в свою сторону епітетів „польонїзм“, „рутенство“, а що навпаки, хто ще так не пише, почне писати **ся** окремо при дієслові.

Володимир Гнатюк.

¹⁾ В. Шимановський, Очерки по исторіи русских нарѣчій. Черты южнорусскаго нарѣчія въ XVI—XVII вв. Варшава, 1893. Ст. 86.

370.

9 (с47.71)

Львів. Бібліотека
АН. УРСР
23.860

~~Львівська гімназія
ім. Василя
Левченка~~

ЗНОСИНИ УКРАЇНЦІВ ІЗ СЕРБАМИ.

I.

Українці і Серби — два народи, які етнографічно не сусі-
дують і не сусідували з собою, хиба в кольоніях. А проте
зносили ся вони з собою вже дуже давно і дуже довго, а захо-
вані згадки про ті зносили проходять через XI—XVIII ст. Тим,
що звязувало їх, була спільна православна віра, спільна літе-
ратурна й книжна традиція, а представником їх було духовен-
ство, яке раз у раз стикало ся з собою і піддержувало себе та
підпомагало себе взаємно при участі визначних сьвітських лю-
дей, якими були заможні дворяни, князі, гетьмани, королі, царі.

У тих зносінах завважуємо два визначні напрями. Перший
напряма, що трівав менше більше від XI—XIV ст., був той, коли
старі Русини шукали помочи у полудневих побратимів, головно
Сербів. Від Сербів діставали вони церковну літературу, духов-
ників, а їх афонська кольонія діставала навіть матеріяльну
поміч.

Та помалу ролі міняють ся. Майже рівночасно упадає
Сербія (битва на Косовім полі 1389 р.), а зачинає рости Мо-
сковщина (побіда Дмитра Донського над Татарами на Кули-
ковім полі 1380 р.) і на неї починають звертати ся очи пра-
вославних. І дійсно Москва прибирає звільна ролю опікунки
православних, яка треває й досі; під її опікунчі крила почи-
нають удавати ся полудневі Славяни вже з кінцем XV ст.
Серби починають діставати велику матеріяльну поміч, осо-
бливо з Москви, а також церковну літературу. З Росії, а го-

Львівська бібліотека
АН. УРСР
№ И 61.909

153331

ловно з України, йдуть люди до Сербії, що перші кладуть підвалини під національну сербську школу (XVIII ст.), і тим самим починають ся до національного відродження Сербів.

Цілий той довгий період часу має однаковий характер зносин: духовний. Та се й не дивниця, коли зважимо, що зносини утримували переважно монахи, які в першій мірі представляли тоді культурнійший і освіченійший елемент і були здібні до них. Загал був темний, тому його участі в зносинах не додаємо майже ніде. Та головним огнивом, що вязало ті зносини, була побіч загального духовного інтересу також спільна церковно-славянська мова. Що се правда, переконуємо ся з того факту, що коли і українська і сербська народня мова почали позискувати собі право горожанства в літературі в XIX ст., зносини почали слабнути (хоч правда, на те складала ся й інші причини); давнійше кождий, хто розумів церковно-славянську мову, міг читати книжки видані в Києві і Львові так само, як видані в Білграді і Новім Саді. З заведенем у літератури обох народів народніх мов се стало ся неможливе без окремої науки української мови — Сербови, а сербської — Українцєви.

Головними центрами зносин були Афон і Київ за весь період XI—XVIII ст. Довгий час піддержували ті зносини також із одного боку Константинополь, із другого Львів. В ріжні часи виступають іще інші місцевости; в XVIII ст. відграє тут важну роль також Білград.

Найскорше розпочали ся зносини Українців із Константинополем, що був столицею патріарха, який знов мав великий вплив на церкву на Україні. У Константинополі було багато монастирів, а між ними й славянських, в яких дуже часто пробували монахи з України. Найвизначнійший із тих монастирів був Студійський; як відомо, він був взірцем для кїєво-печерського монастиря при його заснованю. В ньому проживав якийсь час також Кипріян, пізнійший кїївський митрополит, де й переписав відому „Лѣствицу“.

Проф. А. Соболевський приписує дуже значний вплив Константинополеви на літературні відносини XIV—XV ст. По його словам „Руська кольонія в Константинополі завела живі зносини з південно-славянською кольонією, болгарською ¹⁾. Інтересуючись літературою вона з одного боку добувала від південних Славян

¹⁾ А сербською ?

їх книги, переписувала їх, висилала до рідної землі, з другого доставляла південним Слав'янам невідомі їм руські тексти і старалася перевірювати їх із грецькими оригіналами. Надто деякі члени руської колонії, обізнані з грецькою мовою, самі перевірювали свої тексти“¹⁾.

Се очевидно діяло ся і вчаснійше, в XI—XIII ст. і не тільки в Константинополі, але й на Афоні, на що маємо докази в написах на рукописах.

Проф. А. Соболевский, говорячи про Афон, оцінює його не дуже прихильно. Він каже, що „афонская колонія менше, чімъ константинопольская, интересовалась книжнымъ дѣломъ и не оставила замѣтныхъ слѣдовъ своей дѣятельности на литературномъ поприщѣ. Нами можетъ быть названъ лишь одинъ членъ этой колоніи — іеромонахъ Аѳанасій Русинъ, покупавшій и списывавшій на Аѳонѣ книги въ 1430—1432 годахъ. Другіе руськіе, вывезшіе съ Аѳона какіе нибудь тексты, были, по всей вѣроятности, не болѣе какъ паломниками, Руськіе Аѳона также завели сношенія съ южными слав'янами (того же Аѳона), но не со всѣми, а лишь съ одними болгарами; вслѣдствіе этого одна часть переводовъ и оригинальныхъ сочиненій, бывшихъ у сербовъ Аѳона въ XIV и началѣ XV вѣковъ, русскимъ осталась совсѣмъ или почти совсѣмъ неизвѣстна; съ другою мы познакомились черезъ посредство болгаръ. Отсюда понятно, почему руськіе списки, сдѣланные прямо съ сербскихъ оригиналовъ и потому болѣе или менше изобилующіе сербизмами, — такъ рѣдки“²⁾.

Тимчасом архимандрит Леонід, що сам був на Афоні, оглядав і описував тамошні бібліотеки, висловляє про сю праву і про той сам час як раз противні думки. В праці про митрополита Кипріяна каже він ось що: „Кипріянь прибыль на Аѳонъ въ самое развитіе тамъ слав'яно-сербской письменности (между 1350—1370), ознакомился со всѣми произведеніями ея, снялъ вѣрные списки съ переводовъ, сдѣланныхъ другими, трудился надъ этѣмъ дѣломъ и самъ; когда же въ послѣдствіи (съ 1376) былъ посвященъ въ митрополиты единоплеменнаго (?) ему народа Русскаго, усвоилъ ему плоды своихъ знаній и трудовъ“.

¹⁾ А. Соболевскій, Южно-слав'янское вліяніе на рус. письменность въ XIV—XV вѣкахъ, ст. 12.

²⁾ Тамже, ст. 13—14.

„На Аѳонѣ процвѣтала тогда преимущественно славяно-сербская письменность. Извѣстно, что большая часть славянскихъ переводовъ свято-отеческихъ писаній и духовно-нравственныхъ сочиненій догматическаго и полемическаго содержанія переведены именно на Аѳонѣ между 1350—1450 годами, что доказываетъ достаточно разборъ славянскихъ рукописей Московской Синодальной Библіотеки“.

„Большая часть привезенныхъ имъ (Кипріяном) и выписанныхъ въ послѣдствіи съ Аѳона и изъ Константинополя славянскихъ рукописей принадлежитъ къ трудамъ сербскихъ иноковъ XIV столѣтія, были сербскаго извода, а потому и естественно было позднѣйшимъ нашимъ писателямъ, оцѣнивавшимъ заслуги митрополита Кипріяна для нашей письменности и просвѣщенія, усвоить ему сербское происхожденіе. Замѣчательно, что славянскими переводами занимались не только иноки чисто сербскихъ обителей: Хиландаря, Русика (?), Святого Павла, Филоея и Ксиропотама, но что нѣкоторые собственно для этого поселялись и въ знатныхъ греческихъ монастыряхъ. Подобно тому какъ въ Царьградѣ привлекалъ трудолюбцевъ своимъ удобствомъ къ списыванію и преложенію книгъ монастырь Студійскій, такъ на Аѳонѣ древнѣйшая изъ святогорскихъ обителей, лавра св. Аѳанасія“¹⁾.

Розуміть ся, що ми мусимо стати по стороні Леоніда, бо його думки потверджують описи рукописів рїзних бібліотек. Надто рїзні жерела вказують, що між монахами на Аѳоні були все Українці постійно, а не лиш як гості. Так само вказують численні жерела на частійші зносини Українців із Сербами, ніж із Болгарами, хоч і останні не виключені.

Коли би хто думав одначе, що Константинополь і Аѳон були одинокими літературними центрами в давніх віках, то помиляв ся б. Всі більші монастирі брали участь у літературі, лише що та участь не була однакова. Коли Константинополь і Аѳон мали під боком богату грецьку літературу і в них перекладали її або опираючись на грецьких первотворах переробляли їх самостійно, то де інде переписувано вже готові твори та перероблювано знов на свій лад, через що повставали чи-

¹⁾ Архим. Леонидъ, Кипріянь до восшествія на московскую митрополию (Чтенія въ имп. Общ-ѣ исторіи и древностей російскихъ. 1867, II, 1). Ст. 20—21.

сленні редакції одного твору, нераз дуже інтересні. Чим далі на північ від Константинополя, тим менше самостійною ставала літературна праця, але й саме переписуване мало в тих часах велике значіне задля рідкості книжок та задля браку письменних людей.

Яке значіне мала в давних часах книга, видно з того, що зза книг вибухали деколи острі суперечки, які доходили мало що не до бунтів.

В XVII ст. приміром вибухла на Афоні сильна сварка і боротьба між Греками та Славянами (головно Сербами) про те, котрі церковні книги друковані правильнійше, славянські (головно руські), чи грецькі. В 1654 р. прибув на Афон із Москви Арсеній Суханов, який мав за завдачу простудіювати тамошне богослуженє і закупити старі рукописи для справленя російських церковних книг. З його оповіданя про ту боротьбу виходить, що на Афоні були старі рукописи, які як найдокладнійше згоджували ся з московськими друкми. Славяни очевидно хвалили ся тим і вивисшали свої книги — при чім на їх чолі стояв старець Дамаскин, а Греки лютили ся. Дійшло до того, що грецькі монахи зробили суд, завізвали перед нього Дамаскина з книгами і зразу хотіли його разом із ними спалити, опісля вдоволили ся одначе самими книгами, які він мусів кинути власноручно в огонь¹⁾. Розумієть ся, кілько тих книг згоріло, яких саме і чи не повторяли ся такі факти частійше, ми не знаємо, але сей факт сьвідчить виразно, до чого доводило дїтвство монахів і як люта ненависть нищила навіть те, що плекано при иньших обставинах із незвичайною любовію.

Про сю боротьбу лишив ся також слїд на однім хїландарськім рукописі: „Вѣ саврѣнїѣ о крѣщенїю ва стѣй горѣ и саже-гоше книги московскіе на Кареяхъ грѣци, и дѣховника Дамаскина и попа Романа и ѡченика ихъ Захарїю въ тѣмници затворше и глокише ихъ ̄. гроши. Олє беда отъ лоукаваго рода грѣчскаго“²⁾.

Монастирі були отже в часах XI—XVIII ст. фабриками книг. У них виховували ся навіть окремі типи людей, з яких одні ставили собі за завдачу переписувати книги — по винаході друку

¹⁾ Димитриєвиѣ, Одношаї, ст. 277—288.

²⁾ Тамже, ст. 279.

переписувано часто й друковані книги, чи то задля дорожнечі, чи задля вправи в писаню, чи навіть задля уріжнороднення монотонного монашого життя — иньші продавати їх або вимінювати, ще иньші закупували або випрошували для своїх монастирських бібліотек. Про одного такого монаха заховав ся напис, вирізаний навіть на його надгробнім камені в монастирі Шишатовці в Сербії. Ось він:

Р. 1808.

Пред спѣдом сѣм мраморним Стефанович лежитьъ,
Петръ имя емѢ вѣсть, аще кто знати желитъ.
Рожденъ в градѣ земунскомъ близъ Дунава рѣке,
И чрезъ цѣли животъ свои препроводилъ вѣке,
По чужимъ краямъ свѣта на далеко ходилъ,
И ѿ тѣхъ за церкве книге шнѣ привозилъ;
Былъ шнѣ въ Москвѣ, Херсонѣ и въ Петербургѣ,
Въ Кіевѣ, Іасахъ, Бѣскрицѣ и на рецѣ Бѣгѣ.
Но света суетствъ, надобно умрети,
И пространство всѣхъ свѣта требѣт презрѣти.
Ѹ хиландѣ всемъ сто и лѣта шемаго,
Скончаніемъ живота пѣтдѣсятъ пѣтаго,
Іюліа 13 престави си¹⁾.

Сей тип цікавий для нас також тому, бо вказує наглядно, які то дороги відбували монахи і як вони вічно переносили ся з місця на місце. Про таких будуть іще й далі згадки і то не тільки про чужих, але й про наших (от хочби Іван Вишенський). Тепер подам іще один напис про иньшого монаха, що також не мало переміряв землі своїми ногами:

Р. 1634, 1643.

Сынъ Ѹалтир монастира Хиландара старого Лѣквнтѣа, что беше слѣпъ, Ѹ Дѣвочице. И беше велѣми распанъ, и азъ попъ Дѣвнисеѣ дахъ и оубедахъ лѣто . з . р . м . ѣ . оу Хиландарѣ. И носихъ его оу землю Мачарскѣю и Немачкѣю въ славни градѣ Бечѣ, пакъ въ Москвѣ и на инѣ пѣгове, пакъ да ѣс(тъ) въ сачски хиландарски, и не покѣси се кои братъ Ѹнимити его. Молен се по-

¹⁾ Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа. Стари српски записи и натписи. Скупио их и средно Љуб. Стојановић. Београд, 1903. Кн. II. Ст. 393, ч. 3891.

мнати Лавртіа ієр'монаха. Єїє писану гр'кшии поп Діонісіє л'кта
с. з. р. њ. њ. пред ДСБровником, м'ксеца іюл. к. з. 1).

Написів про різні переходи книг із рук до рук і то в далекі землі, переховало ся дуже багато, і деякі з них будуть наведені ще далі. Тепер зверну увагу на иньший факт.

Самі книги не були головним мотивом монаших вандрівок. Найважнішим мотивом було збиране милостині, бо багато монастирів лише тим способом удержувало ся. Та на милостиню діставали вони побіч готівки також книги, головно церковні, а крім того иньші церковні прилади. Про се заховало ся також багато написів, із яких наведу кілька, що належать до нашої теми.

І так: Із напису на царських дверях у монастирі в Крупі довідуємо ся, що їх:

„Зд'клалъ къ Роси оу Кіевс Гера. Зелічъ, архім. 1789 м.
12 ма кр.“ 2)

Подібний також другий напис на ручнім хресті в монастирі в Крупі:

Р. 1783.

Єи крестъ приложи Самуилъ Релка со женою Наталією, житель Никоподеки во сватоспелевскію далматинскію обывтель Крши трѣдомъ и стараніємъ неромонаха Герасима Зелича 1783, августа 1. у Малоросіи 3).

З иньшого напису (ч. 3530) довідуємо ся, що сей самий Герасим Зеліч приніс один хрест до монастиря в Крупі аж із Петербурга, а навіть кивот тягнув із собою, діставши його в подарунку (ч. 3594).

Під р. 1786 читаємо знов ось який напис на чаші (тепер у сараєв. Церковнім Музею):

Єта чаша мїстї принесена ѿ Малоросіи трѣдомъ и иждивеніємъ того мн: іг'менома Никодимомъ а вкладчики во оной Запорожїа казакъ Іага Феодоровичъ и Конон Іосиповичъ 1786 г. мїца августа 1 чис. 4).

2) Стојановић, I, ст. 328, ч. 1267.

3) Тамже, II, ст. 282, ч. 3611.

3) Тамже, II, ст. 269, ч. 3530.

4) Тамже, II, ст. 276—277, ч. 3581.

Із напису на царських дверях церкви у селі Дреновці, недалеко монастиря Ораховиці, довідуємо ся, що іконостас у тій церкві роблений нашим земляком :

Во славу сватыхъ единосущныхъ животворящихъ и нераздельныхъ троицы оца и сина и святаго дѣха, в царство восточное Єлисаветы Петровны, на западѣ же Марїи Ѳерезїи, во время ея м. г. г. е. Сефронїа Івановича, при честномъ иудѣ ігѣменѣ Івѣнтїи мною многорукшнымъ Басилїемъ ѿ Малаша Росїи, соверши сѧ сїи иконостасъ в лѣто ѿ рождества Христова . . . ѧ. ѱ. ѧ. ѧ.¹⁾

З дуже різнородного змісту написів до нашої теми дотикають ся ще отсі історичні :

Напис на рукописі мон. свв. Павла на Афонї, під р. 1420 :

Въ лѣто . . . ѧ. ѱ. ѧ. ѧ. инд. гї. прѣстави се митрополитъ росїїискии Григорїа Цамблака²⁾.

Напис на рукописі хиландарського монастиря, ч. 195, під р. 1552 :

Въ лѣто 7060 засѣлкѣ Петрович Моукачев градъ³⁾.

На рукописі монастиря св. Луки в Нїкшичу подибуємо знов згадку про битву під Полтавою (1709 р.)⁴⁾.

Є й такі написи, яких значїня не можна докладно пояснити. Під р. 1575 читаємо в однім написі : „Исписа се сїа святага и вожествинага книга... во области Призренскои во монастир св. Троици в подѣкрили Русїїиски... Исписа сїю книгу Пахомїе, и приложи светие Троице, глаголема Русїїиска“. Про сю Тройцю, „назикаемой Русїїискою, въ области призренскои“ маємо ще згадку в написі під р. 1565, але що се була за тройця і підкриле, про те не можна сказати нічого певного. Можна припускати тільки, що коло Призрена існував монастир, в якому були Русини, від чого й пішли сі згадки⁵⁾.

Як показуєть ся з того, написи на давних книгах та старинних пам'ятниках дають дуже важний матеріал до культурної історії і треба лиш жалувати, що в нас до тепер не звернено на них відповідної уваги та не зібрано їх разом.

¹⁾ Стояновић, II, ст. 193, ч. 3126.

²⁾ Тамже, III, ст. 47, ч. 4951.

³⁾ Тамже, I, ст. 181, ч. 570.

⁴⁾ Тамже, III, ст. 87, ч. 5192.

⁵⁾ Тамже, I, ст. 201, ч. 647 і ст. 221, ч. 717.

II.

Вертаючи до теми я без претенсії на використане всіх можливих жерел, а лиш для ілюстрації зносин Українців із Сербіями перейду хронологічно більш доступні та відомі факти, що вказують на ті зносини, починаючи вказівками про побут Сербів на Русі.

Доки існувала сербська держава, Серби мали в ній опору, тому не звертали ся до своїх північних одновірців, а бодай не часто. Але по упадку сербської держави ситуація зміняєть ся, Серби чим раз частійше появляють ся на Русі, головно за матеріальною помічю, а від XVI ст. починають ся постійні їх вандрівки на Русь. Архимандрит Леонід описуючи Хиландар вичисляє багато таких делегацій афонських монахів до нинішньої Росії за жертвами, в першій мірі Сербів (хоч були й Болгари і Греки), але головну увагу звертає на їх побут у Москві і про Україну майже зовсім не згадує. Та природна річ, що всі ті монахи були на Україні, бо иньшої дороги, як через неї, не мали. Я вичислю тут одначе тільки такі делегації, про які маємо писані жерела і які виразно вказують на їх побут на Україні і зносини з Українцями. Так само наведу згадки про иньших Сербів, що хвилево або постійно пробували на Україні.

Уже в вересні 1573 р. царські воєводи з Чернигова, князь Долгорукий і Наумов, повідомляють царя про приїзд із Київ а сьвятогірських монахів із хиландарської Лаври, еклезіарха Григорія з двома еромонахами, Велямином і Серапіоном, і ще двома иньшими. Вони мали при собі царську грамоту (давнійшу) і моці сьвященномученика Анофіма. Монахів допущено до царя і вони були, як звичайно, обдаровані¹⁾.

Провідник сеї делегації, еклезіарх Григорій, цікавий для нас іще з иньшого боку. Він був опісля хиландарським архимандритом, жив на Кареї (се центр Афона) і займав ся перекладом церковно-славянських рукописів на сербську (в тодішнім розуміню) мову. Між иньшим полишив він по собі переклад книги Йосифа Флявія „Жидівські Старинности“, з ось яким титулом і з неменьше цікавою припискою:

**Прѣмоудраго Іосипа Маттѣѣ, иже стъ Сърпки оудржалъ
наго прѣпискрьньно лекомоудрѣ.** Рукопис писаний півустанов.

¹⁾ Арх. Леонидъ, Описаніе сербской Хиландарской Лавры. Ст. 102—103.

На кінці така замітка: „Въ лѣто 7093 (= 1585) прѣписахъ сню книгоу Іосипа прѣмоудраго, иже отъ Еврѣи прѣмоудрѣйшаго... отъ Роускаго извода, понеже не обрѣташе се сіа книга Іосипъ нашимъ Сръбськимъ языкомъ, ни въ Светѣи Горѣ въ Сръбськихъ монастырѣхъ, ни въ Сръбсьцѣи земан... азъ же монастырскимъ посланіємъ и вѣторицею вѣхъ въ роускихъ земляхъ оу благочыстиваго Цара и Великаго Кнѣза Ивана Баснакевича, въ иноцѣхъ Іона монахъ, и многыхъ царьскихъ щедротъ и милосты вѣспрїехомъ, емоу же боуди вѣчнаа память, и тамо приекохъ нашего Роускаго языка, елико ми разоумѣти многоа Роускыа рѣчи въ сей книзѣ, и прѣписахъ Сръбськи рѣчми... Сїа писахъ въ пирьгоу Св. Савы въ Кареехъ, тогда ми оукогомъ прѣвѣвающѣ въ томъ мѣстѣ... И тогда вѣсть троуск страшныи мѣсеца Іюліа ѿ. (18) днь, и много вѣсть оубитокъ изымїа по монастырѣхъ, и пирьгови падоша, и на прѣвлацѣ вси, лѣта 731г. мѣсеца Явгоуста ҃... Оубогїи Григорїе, въ скимѣ прѣименованныи Басилїе священнонокъ“¹⁾.

В 1596 р. відбував ся, як відомо, берестейський собор. На тїм соборі був також білградський митрополит Лука, що знайшов собі притулок у добрах князя Острожського і жив у стефанськїм Михайлівськїм монастирї²⁾.

В 1622 р. вибрав ся до Москви вершецький єпископ Антонїй. Він ішов через „Ердельску и Литванску“ (Семигород і Литву). В останній арештовано його в городі Дрогобичи, підозрїваючи, що він турецький шпїгун, та перетримано в арешті 15 дїб, по чїм випущено. Звїдти вибрав ся він до князя Адама Вишневецького в Білім Каменї і був у княгинї Корецької, в якої монастирї жив сербський владика Павло. З ним пробув Антонїй чотири недїлі, по чїм вибрав ся до Київа; в Київі задержав ся пять недїль, був у митрополита Йова, а опїсля виїхав до Москви³⁾.

У лютїм 1654 р. прибув до Путивля⁴⁾ трєбїнський митрополит Арсенїй з трьома монахами, а звїдти вибрав ся до Мос-

¹⁾ Тамже, ст. 118—119. Пор. також: Стојановиѣ, I, ст. 233, ч. 775. Димитријевиѣ, Одношаї, ст. 221.

²⁾ Петровъ, Историч. взглядъ, ст. 56.

³⁾ Димитријевиѣ, Одношаї, ст. 226—227.

⁴⁾ Путивль був центральною стацією для всїх тих, що вибирали ся за милостинею до царів до Москви. Там воеводи переглядали легїтамації пентентів і або пускали їх до Москви, або завертали назад, коли легїтамації не були відповідні.

кви. Там оповів, що вибрався з Сербії в грудні 1653 і на Різдво прибув до Трговишта в Молдавії, де жив молдавський воєвода Матей. До Матея прибув також сербський патріарх Гаврило, за яким Матей посилав умисно, бажаючи, щоб він погодив його з українським гетьманом Богданом Хмельницьким і з Запорожцями, з якими був у гніві і побоювався, аби на нього коли не вдарили. Патріарх хотів підійти до посередництва, але що по козацьких містах стояли Татари, то не зважувався вибирати собі в дорогу задля небезпеки і волів підждати. Йому поручив тільки повідомити устно царя, що польський король вислав послів до султана з багатьма дарунками; в якій цілі, невідомо, але патріарх догадується, що вони мають нахилити султана, аби дав королеві поміч проти Хмельницького. Він сумнівається, однак, аби з тої муки був хліб, бо султан тепер у непорозумінню з Венеціанцями, а се не легковажний ворог. Тому коли цар стоїть у непорозумінню з польським королем, най не лякається султана¹⁾.

З цих слів бачимо наглядно, що вандрівні монахи сповняли не раз і політичні місії.

В маю 1654 р. прибув до Путивля також сербський патріарх Гаврило з десятьма особами. Він мав із собою письмо від Богдана Хмельницького до московського патріарха. Путивельський воєвода вислав зараз про нього реляцію до Москви, додавши в ній оповідане патріарха про гарний прийом у Хмельницького, при чім повідомив, що виправив його до Москви. На се дістав відповідь, що в будучности не сьміє „грецьких властей“ висилати в Москву без попереднього запитання; вони можуть зачекати там на царську милостиню і звідти вертати назад. Видно, цареві було за багато таких гостей, тому хотів їх лекше позбуватися. Та Гаврило пробув коло двох років у Москві, поки вибрався з неї — про що однак тут не будемо говорити²⁾.

Довший час пробував у Москві також кратовський сербський митрополит Михайло. В 1654 р. просив він у царя дозволу відпустити його в Єрусалим, що й було сповнене. По великодні 1654 р. вибрався він із Москви і через Польщу та Молдавію прибув на Афон. Звідти вибрався в жовтні 1656 р. кораблем до Єрусалима, де й прибув першої неділі великого посту 1657 р. У світлу неділю рушив назад із Єрусалиму і 15 червня 1657 р.

¹⁾ Димитриєвиць, Одношай, ст. 236—237.

²⁾ Тамже, ст. 238.

прибув до Царгороду. З кінцем місяця вибрав ся на Афон, а звідти через Сербію, Молдаву, Польщу, вернув назад до Москви. Там „је казао још неке новости о малоруским стварима и хетману Ивану Виговском, о жалби на њега, бадрењу народа и уливању наде на царску милост“¹⁾. В Москві зіставав до 1660 р. і аж тоді, в вересні, вибрав ся з поворотом до вітчизни.

Розумієть ся, хто так довго подорожував, задержував ся на ріжних місцях, навязував зносини з ріжними людьми, той мав що оповідати. Та сей факт доказує нам іще раз, що всі так, мандрівники знали ся з Українцями, гостювали в них, робили собі взаємно чемности, хоч провідною зорею для них була Москва, а не Київ.

На підставі ряду фактів, зібраних у себе, Димитријевич потверджує такі зносини: „У осталом, можда је избор извршен и за који месец доцније, кад се зна да се према ондашњим саобраћајним средствима дуго путувало и да су се сви наши духовни путници дуго задржали по Малорусији и Румунији, сакупљајући и тамо по коју лепту за откуп своје цркве и живота свог на дому“²⁾.

В другій половині XVII ст. появиw ся на Україні Хорват Юрій Крижанич, уже не за милостинею, але виключно з політичною місією. Метою його подорожи була як звичайно Москва, куди й прибув 1659 р. Та мабутъ наслідком різкої критики російських порядків його заслано до Тобольська в 1661 р. Вислідом довголітнього побуту в Росії був ряд його праць (коло 15), та з них для нас цікава лише одна записка, між иньшим оголошена друком із передмовою П. Куліша³⁾ п. н. „Малорусскіе козаки между Россіей и Польщей въ 1659 году по взгляду на нихъ Серба Юрія Крижанича“. Записка зложена з трьох розділів: I. Путно описанье отъ Легова до Москвы літа 1659. — II. Беседа ко Чиркасомъ⁴⁾ въ особі Чиркаса уписана. — III. Усмотрение о Царскомъ Величеству. Як погляд чужинця на ріжні українські справи записка цікава, але не бездоганна. Козаки у нього „хотя исповѣдываютъ православную вѣру, но нравы и обычаи у нихъ звѣрскіе“; погляди українського духовенства що „подъ преславнымъ Рускимъ царствомъ горше жить, нежели

1) Тамже, ст. 254, 258—259.

2) Тамже, ст. 263.

3) Чтенія въ имп. общ. истор. и древн. 1876, кн. III, розд. 5, ст. 109—124.

4) Крижанич називає Українців Черкасами.

въ Турецкомъ тиранствѣ и въ Фараоновой работѣ“, називас ересю і діявольською видумкою і т. и.

В 1668 р. в маю прибув до Москви семигородський (сибинський) митрополит Сава Бранкович із п'ятьма особами. Представляючись 31 мая цареви, крім подарунків передав йому три рекомендаційні письма: від семигородського князя Михайла Апафія (Раковця), від польського короля Яна Казимира і від київського митрополита Антонія Винницького. З останнього мабуть не був задоволений Бранкович, бо „малоруски митрополит Антоніє Виницки у свом писму више говори о своїм стварима и стара се да задобије цара за польшаѣе своје судбе, него ли што препоручује Саву“¹⁾.

В 1684 р. прибув до Москви бувший білградський митрополит Елефтерії. Він мав із собою рекомендацію від гетьмана Івана Самійловича, в якій говорить ся, що Елефтерії „от великого утесненія турецкого от свое епархії до святія Гори афонские пришелъ (в серпні, 1682) и оттоль ко мнѣ пріѣхаль“. Він сидів довго коло гетьмана і помагав у службі чернігівському архієпископови, по чім вибрав ся до Москви²⁾.

Дня 6 мая 1686 р. писав із Єдрена в Туреччині до гетьмана Івана Самійловича, як до свого „благодѣтеля“, архимандрит Ісаія про тодішне положене Туреччини та про знищене темешварського і егерського пашалика та будимської землі. Сей Ісаія був архимандритом Св. Павловського монастиря на Афоні, бував часто у Росії, сповняв дипломатичні місії і як „муж преподобија ради и благоразумија мало не всѣм христіанским кѣазем знаѣм“. В 1688 р. він дістав нову місію до царів Івана і Петра Алексієвича від сербського патріарха Арсенія Чарноєвича III, від румунського воєводи Івана Шербана Кантакузена і експатріарха царгородського Діонізія, що тоді пробував у Волощині. Як звичайно, вони хотіли підняти царів проти Турків. Ісаія сповнив місію, та при повороті попав у біду. За час його побуту в Росії змінив ся волоський воєвода; ним став сестрінець Шербана Константин Бранкован, а претендент і зять Шербана, Константин Балачан, утік до Семигороду. Балачан знав про місію Ісаї і коли сей з'явив ся у Брашові, за спонукою Балачана його арештовано і відправлено до Сибину, а потім до Відня. Видно, що Ісаія прошкробав щось і проти Німців, коли його тримали довго

¹⁾ Димитриєвиѣ, Одношажі, ст. 284—285.

²⁾ Тамже, II, ст. 179.

у вязниці. Та він і там знайшов собі раду. Через синайського монаха Аверкія — по двох роках вязниці — дав він знати про своє нещастє українському гетьманови Іванови Мазепі. Гетьман відніс ся зараз із тою справою до царів із просьбою, аби вставили ся за Ісаією. Царі переслали в марті 1691 р. Мазепі письмо до цїсаря Леопольда з припорученєм, аби гетьман вислав його по адресі окремих послом. Гетьман зробив се зараз і вислав послом Клима Калницького. Письмо мало сей наслідок, що Ісаію пущено на волю, хоч Леопольд у своїй відповіді царям застеріг ся проти такого вмішуваня в його справи ¹⁾. Як видно, той Ісаія мусїв прислужити ся також чимось гетьманам, коли з одним аж кореспондував, а другий робив такі заходи задля нього.

Дня 15 мая 1687 р. виїхав із Скоплї тамошній сербський митрополит Евтімій і „отпутовао преко Киша, Видина и Букурешта у Малорусију“ в товаристві трьох осіб. В осени прибув до Москви і представив ся цареві, при чім передав йому лист від гетьмана Івана Мазепи, в якому той говорить, що Евтімій „отъ воины немецкой и венеційской съ престола своего удалень и епархія его разорена и нынѣ онъ не имѣя гдѣ главу подклонити“. Він прибув до гетьмана до Батурина і просив пропустити його до Москви, що гетьман і зробив, бачучи його „въ безмѣстїи и въ скорбы суца“. Цар приймив Евтімія на все і призначив йому жити в Сергїївській лаврі, куди він переїхав із початком 1688 р. ²⁾.

Та незадовго прибули до нього два монахи зі скоплїйського монастиря св. Івана Предтечі, еромонах Петронїй і діякон Йосиф. Вони хотїли також осїсти на все в Росїї тому, „что монастырь ихни от воины турецкой застал пустъ“. І митрополит і монахи звернули ся з просьбою до царя, „да их отпуге у Малорусију, да тамо живе, као што је пре њих урадио и митрополит призьренски Никодим“. Їх просьбу сповнено, при чім митрополит дістав 100 рублів милостинї ³⁾. Митрополит переселив ся отже з монахами на Україну, лиш не знати, до якої місцевости.

Дня 20 падолиста 1696 р. прибув до Київа сербський митрополит Стефан Метохіяц із архимандритом Софронїєм, пятьма

¹⁾ Тамже, II, ст. 158—169.

²⁾ Ст. Дмитриїєвиѣ, Одношаїи пеѣских патријараха с Русіюм у XVII веку. II (Глас српске краѣвске Академије, т. LX, други разред, вип. 38, Београд, 1901). Ст. 154—156.

³⁾ Тамже, ст. 156.

монахами і трьома слугами. Вони їхали через Угорщину і Польщу і через городи Львів, Броди, Дубно та Острог дістали ся до Київа. Звідти відїхали до Москви¹⁾. Крім милостинї дістали вони ще й книги: „Престолно еванђеље са сребрним еванђелистама на њему, и од књига два триода, цветни и посни, општи минеј и велики псалтир“. Та видно, що вони по дорозі назбирали ще дечого, бо по смерти митрополита лишила ся „икона Св. Сергија, типик руски, књига Максима Грека и Москва на хартији штампана“²⁾.

Дня 21 марта 1701 р. прибув до Київа, а звідти виїхав до Москви з рекомендацією гетьмана Івана Мазепи „монастыря св. архангела Михаила и Гаврила земли серпской под Бѣлградомъ стоящего“ ігумен Григорій. Сей Григорій сповняв функції мабуть не дуже почесні, бо чи не шпігунські, на користь російських послів Прокопа Возніцина (1698 р.), якому помагав потайно переписувати ся з турецьким послом Маврокордатом, та Омеляна Українцева (1699 р.). Та видно віддав їм значні прислуги, коли в Москві обдарували його дуже значно, в кождім разі ліпше, як иньших звичайних монахів³⁾.

В XVIII ст. обідніли сербські афонські монастирі, Св. Павлівський і Дохіарський, та руський Пантелеймонівський⁴⁾ так сильно, що не могли удержати ся і перейшли в руки Греків. Одначе Греки числили також на жертви з України і Росії, тому тримали все між собою монахів, які уміли славянську мову, і їх висилали до Росії. Таким був у Свѣто-Павлівськїм монастирі монах Анатоль Мелес, родом Українець, постриженець мотронинського монастиря, київської губернії. Висланий 1750 р. за жертвами до Росії в чині архимандрита, він дістав книжку для жертв із славянським написом: „Книга.. для скоро къ пользѣ Идонскаго Свѣто-Павловскаго монастыря, отъ несносныхъ Игларанскихъ даней впадшаго къ превеликѣю нищету и къ прееликий долгъ“. В 1751 р. він прибув до Москви, де за посередництвом духовника цариці Єлисавети, протоерея Федора Дубянського, свого близшого земляка, був представлений цариці і дістав від неї 3.000 рублів на монастир та 1.000 рублів на дорогу.

¹⁾ Тамже, II, ст. 175—182.

²⁾ Димитријевиѣ, Одношѣи, ст. 181.

³⁾ Тамже, II, ст. 193—195.

⁴⁾ Пантелеймонівський монастир, званий коротко „Русикон“, перебрани Греки 1735 р. Пор. Арх. Леонидъ, Описаніе сербской хиланд. Лавры, ст. 111.

В 1759 р. прибув Анатоль Мелес другий раз до Росії вже в чині єпископа і, як каже архимандрит Леонід, „самовольно совершалъ архіерейское служеніе въ Сѣчѣ Запорожской“¹⁾.

Багато Сербів служило в війську, особливо українських гетьманів. Ми маємо звістки про те з XVII ст. У князя Януша Острожського були в 1617 р. „паны жолнере, Козаки Сербы“, що „лежу мають въ маетности Фалимицкой, въ Сядмерикахъ“ і які розбивали по дорогах²⁾. За гетьманованя Виговського було не мало Сербів і Хорватів між найвірнійшими його козаками. Їх ватажком був Іван Сербин, що опісля став брацлавським полковником. Із козаками на Москву ходив між иньшими „атаманъ Милошь Сербинъ“. Серби були також у світі і посольствах Юрія Хмельницького³⁾.

Розумієть ся одначе, що Серби могли й швидше бути між Запорожцями, коли були й деінде. На початку XVI ст. приміром брали участь у боях із Татарами коло Слуцька в литовським війську Раци (= Серби)⁴⁾. Колиж вони були в тім часі на Литві, то чи не наручно їм було бути й на Запорожу, хочби й у невеликім числі?

Із сербської нації походив також той, хто знищив останне забороло української волі, Запорожську Січ. Се був Петро Текелі. Він прийшов до Росії з Австрії 1748 р. і вступив на військову службу. Коли значна часть Сербів поселила ся в Росії, він бажаючи бути близько них, вибрав місцем свого пробутку Миргород. Брав участь у завойованню Крима та Очакова, а в часі другої турецької війни за Катерини II здобув Кубанські землі, на яких живуть тепер Чорноморці⁵⁾.

Всі дотеперішні звістки вказували нам на побут Сербів як одиниць на Україні. Та в XVIII ст. зайшла в тім напрямі зміна: на Україну переселило ся значне число Сербів із Угорщини і власне про те переселенє треба сказати кілька слів.

Переселеня Сербів до Росії на більшу скалю почали ся по прутським поході царя Петра 1712 р. В 1717 потворили ся військові осади при північнім Донці і над Луганкою. Та головна

¹⁾ Арх. Леонидъ, Славяно-сербскія книгохранилища на Аѳонской горѣ, ст. 29—31.

²⁾ Н. Дашкевичъ. Общеніе Ю. Руси зъ юго-славянами. Ст. 127.

³⁾ Тамже, 128.

⁴⁾ Н. Дашкевичъ, Общеніе Ю. Руси съ юго-славянами. Ст. 124

⁵⁾ Петровъ, Историч. взглядъ, ст. 50—51.

сила Сербів, переселених із Австрії до Росії, прибула між 1751—1753 р. і осіла на давних землях запорожських, на території нинішньої Катеринославської губернії, яка навіть за Єлисавети дістала назву „Нової Сербії“. Указом синоду з 1752 р. були Серби піддані — з церковного боку — власти київського митрополита, до якого нераз відносив ся генерал-майор Іван Горват, командант новоутворених пограничних гусарських полків із переселенців із проською „принять въ вѣдомство своей митрополіи священниковъ выходцевъ“ тому, що переселенці не любили чомусь духовних Українців. Митрополит — тоді Тимофій Щербацький — давав радо послух тим просьбам, уважаючи мотиви петентів за оправдані. Ось як звучить один із таких мотивів: ¹⁾ „Нашъ языкъ сербскій, хотя съ россійскимъ согласенъ... обаче большая часть его, ово чрезъ многихъ иностранныхъ рѣченій, которыхъ отцы и праотцы наши, между иноплемениками живучи, навыкли, а оттуда и мы, не хотячи навыкнуги принуждены были, ово чрезъ особенное свое природное рѣчей произношеніе малороссійскихъ людей вовсе не разумительный является, и насъ, исповѣдающихся здѣшними священники, вовсе не разумѣють“.

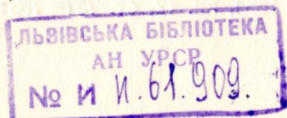
Не дуже прихильно відносили ся Серби й до світської української людности і робили їй усякі неприємности, де лиш могли, що зрештою проявляєть ся всюди між тубольцями й кольтоністами. Найліпше видно се з жалоб, які вносили на них до уряду жителі Києва в часі, коли Серби стояли там постоем перед відходом до визначених собі кольтоній ²⁾. Як відносили ся Серби пізнійше до української людности, вже розжившись у новій країні, про те не маємо оголошених звісток із XVIII ст.

Прості люди не піддержали отже довголітнього побратимства інтелігентніших верств обох славянських народів у супереч не лиш тодішнім, але й нинішнім теоріям та поглядам деяких кругів.

Здаєть ся, що й від тої пори появили ся між нашим народом деякі пісні про Сербів, у яких Українці відплачують ся зайдам на їх землю також не малою порцією неприхильности. Загально розширена приміром у нас пісня про брутальне поступуванє Сербина з дівчиною, що зачинаєть ся від слів :

¹⁾ Київ. Старина, 1904, кн. 3, II, ст. 106—107.

²⁾ Київ. Стар. 1885, кн. 7, ст. 505.

Ходить Сербин по зарінку,
За ним, за ним дівча в вінку і т. д. ¹⁾).

Для характеристики поглядів нашого народу на Сербів я наведу тут одну таку „сербську“ пісню в цілості :

Ой Сербине чорноусий,
Чого в тебе жупан кусий?
Суки дівки підпоїли,
Кафтан мені підкроїли ²⁾.
Сербин милий, чорнобривий,
Сербин не багатий,
За ним дівки стадом ходять,
Як товар рогатий.
За Сербином добре жити,
Що нічого не робити:
Горілочку та мед пити,
Хорошенько походити.
У Сербина вечеря —
Що дня курка печена,
Варенички в маслі —
Черевички красні.
Ой Сербине, Сербиночку,
Годі сербувати:
Бери серп, та йди в степ
Пшениченьку жати.
Сербин того не злюбив,
Тільки усом закрутив,
Пішов, коні осідлав:
Прощай, дівчино! — сказав.
У Сербина чужа хата,
Бо й сам Сербин, як гармата.
Худібоньки стілько в його:
Серп та плахітка картата.
Чом Сербина не любить,
Чи не подобонька?
Як сів собі на коня,
Тай вся худобонька ³⁾.

¹⁾ Пор. Я. Головацький. Нар. Пїсни Галицкой и Угорской Руси. Т. I. Ст. 206. Т. II. Ст. 582.

²⁾ Ся строфка взята з иньшої пісні.

³⁾ Київ. Старина, 1884, кн. 12, ст. 757—758: Пїсня о Сербї.

Що до впливу сербських народніх пісень на наші і навпаки, то тут трудно тепер сказати щось рішучо. Проф. М. Дашкевич добачує в українських козацьких думках вплив сербських юнацьких пісень ¹⁾. Поки одначе не переведено порівняної студії на сю тему і не виказано того впливу виразно, поти такі гіпотези належить приймати дуже обережно.

Побіч еміграції простого сербського народу на Україну в XVIII ст. відбула ся ще й иньша еміграція, розуміть, ся на менші розміри, в якій відограла важну ролю київська Академія. До кінця XVIII ст. мали Сербі дуже мало шкіл, через те мусли шукати за чужими. Найвідповіднішими для них були українські школи не лиш задля одновірности, але й задля релятивної близькості. І от туди звертали вони свою молодіж. Ми маємо докладні звістки про учеників Сербів у київській Академії за 41-літній період часу (1721—1762) ²⁾. У тім періоді учило ся там 40 Сербів ³⁾, із яких один, Діонісій Новакович, був опісля будимським єпископом. Розуміть ся, що й перед тим періодом і пізнійше мусли бути Сербі також в Академії, хоч про те не переховало ся багато звісток (хиба аж із XIX ст.).

В 1798 р. приміром писав угорський Серб Марко Реліч ось що до київського митрополита: „Я родомъ изъ Венгрии, вѣроисповѣданія греко-россійскаго, не находя тамъ ни одного училища, въ которомъ по крайнему желанію своему могъ бы изучить богословію сего исповѣданія, оставилъ мое отечество для сего единственно предмета. Въ Академіи Вашего Преосвященства въ цвѣтущемъ находится состояніи сія богословія. Припадаю къ священнѣйшимъ стопамъ Вашего Высокопреосвященства, прошу нижайше принять мене страннаго въ сію Академію обучаться богословіи и позволить мнѣ жить въ академическомъ сиротскомъ домѣ“ ⁴⁾.

Та крім київської Академії були на Україні й иньші школи, в яких з'являли ся Сербі. В 1746 р. приміром вступив до переяславської семінарії білградський монах Мойсей Панайотов,

¹⁾ Н. Дашкевичъ. Общеніе Ю. Руси съ юго-славянами.

²⁾ Н. Петровъ, Воспитанники Киевской Академіи изъ Сербовъ съ начала синодального періода и до царствованія Екатерины II (1721—1762 гг.). (Извѣстія отдѣленія рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ. 1904, кн. 4, ст. 1—16).

³⁾ Тамже, ст. 9—12 і 15—16.

⁴⁾ Тамже, ст. 15.

де й перебув два роки. В 1748 переніс ся до київської Академії, а в 1749 до московської Академії¹⁾. Таких могло бути й більше²⁾.

Монаші і шкільні зносини з Сербами мусіли очевидно відбити ся також на нашій давній літературі, що бачимо прим. на „Александрії“, сербської редакції, „Житію св. Сави“, деяких творах Копистенського й інших; про сей вплив требаб одначе писати окрему розвідку.

III.

Як відомо з попереднього, на Афоні існував побіч інших монастирів також руський (існує й до тепер, розуміть ся, вже як російський). За часів самостійної сербської держави сербські володарі опікували ся ним завсіди, а початок до того по традиції дав св. Сава, син сербського царя Стефана Немані. В його біографії, написаній Доментіяном, говорить ся, що коли св. Сава утік із батьківського дому (1186 р.), Бог довів його щасливо на Святую Гору „и въсели єго въ домъ святаго Пантелеймона, въ роушскыи монастырь“³⁾. Монах Теодозій, що редагував у першій половині XIV ст. працю Доментіяна, додав від себе до сього місця поясненє, що до Ст. Немані прийшли були афонські монахи за милостиною і „случи се єдинъ шть нхъ роусинъ родимъ. Бегожъ шсобъ скривъ кожъственны юноша (Сава) о семь испыташе иже о светъки горк“⁴⁾. З тим Русином мав св. Сава дістати ся до руського пантелеймонівського монастиря на Афоні.

На иньшій місці біографії св. Сави говорить ся: „Шть всѣхъ оутанвъ се светою гороу достизаетъ мнихоу нѣкоемоу роусиноу водѣшоу єго, и въ роушкы монастырь вивъ въ храмѣ святаго Пантелѣимона моученика, идѣже... наречень Сава монахъ“⁵⁾. Розуміть ся, що опісля він не міг не віддячити ся монастиреви за приняте, тому „начетькъ положи добрымъ дѣломъ, и злато много въдавъ на въздвиженіє монастыря святаго Пантелей-

¹⁾ Тамже, ст. 11.

²⁾ Багато звісток про зносини Українців із Сербами знайдеть ся певне в головнім архіві міністерства заграничних справ у Москві між актами, що носять назву: Греческіе Статейные Списки, та Греческія Дѣла. Коби лиш переглянув їх хто.

³⁾ Ст. Димитријевић, Одношаји пеѣских патријараха с Русіюм у XVII веку (Глас српске краѣевске Академије, LVIII, ст. 203).

⁴⁾ Тамже.

⁵⁾ Тамже, ст. 204.

мона¹⁾. По переказу св. Сава настроїв навіть свого батька прихильно до Русинів на Афоні, і коли той ставши монахом (1198 р.) умирав на Афоні, „мнози єзци тогда придше поклонити се ємоу, и съ великою почѣстїю штьдати п'кнїе, п'ѣвше прьво гръци, потомъ иверїе, таже роуси, по роус'кхъ вьлгарїе, по томъ пакы мы, єгоєо стадо съвькоупленое“²⁾, а всі славили його як свого добродія.

Також імена інших сербських володарів звязані з пантелеймонівським монастирем. Коли монахи звернулися до короля Стефана Душана 1349 р., він бачучи „нищетѣ послѣднїю монастиря, и всакого промишленїя и попеченїя тьць и пѣств, и єще ѿ Рѣсиє вьсеконьчено штавлениє, ни нѣжнїе пише или потрѣбн имѣше, придше къ царствѣ ми, и вса сїя испов'ѣд'ѣше, и слыше царство ми їако приєти ми на се шьит'кль тѣ стѣсю, и быти ми ктиторѣ вь немь“³⁾... надав монастиреви автономію і обдарував його, аби монахи могли безжурно жити та спокійно молити ся за його державу.

Король Лазар, що поляг опісля на Косовім полі, не вважаючи на свої прикрі обставини, признав теж пантелеймонівському монастиреви Спасівську церкву у Хвосні, бажаючи „да си имаю Рѣси црьковъ тѣзи и села, коя сѣ ѿ хрїсовонхъ“⁴⁾.

Пізнійше, по упадку сербської держави, опікувалися монастирем іще сербські деспоти, а в 1509 р. деспотка Ангелїна, сама потребуючи помочи, висилає свого духовника Євгенія до великого російського князя Василя Івановича (1503—1533) і поручає сповістити його, що на Святій Горі є його „отчина“, пантелеймонівський монастир, який просить узяти під свою опіку, бо ним не журить ся ніхто. Василь Іванович згодився і від тоді мабуть датує ся російська опіка над монастирем⁵⁾.

В 1550 р. у серпні явилися знов у Москві у царя Івана Василевича делегати хиландарського монастиря в числі чотирьох осіб під проводом ігумена Паїсія. Вони принесли цареви різні дарунки (образи викладані сріблом, сербських святих Симеона

¹⁾ Тамже. Слово „вздвїженїе“ тут треба розуміти як будову, а не засновини, бо інакше воно супротивляло би ся всьому попередньому.

²⁾ Тамже, ст. 205.

³⁾ Тамже, ст. 206. Пор. також: П. Кулаковскій, Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. (Извѣстія отдѣленїя рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ, 1903, кн. 2). Ст. 248.

⁴⁾ Ст. Димитриєвиѣ, Одношїя, ст. 206.

⁵⁾ Тамже, ст. 207.

і Сави; хрест, який носив на собі св. Сава; мощі великомученика Стефана). Крім того предложили цареви меморіал про стан хиландарського і Пантелеймонівського монастиря. Царь обдарував їх і дав їм власноручне письмо до султана (датоване вереснем 1551 р.), в яким вставляв ся горячо за ними¹⁾. Від тої пори афонські монахи ріжних націй ходять разураз до Росії за жертвами, а переходячи через Україну і пробуваючи в ній довше, навязують зносини з Українцями та піддержують ті зносини аж до останніх часів, хоч в иньшій формі та під иньшою етикеткою.

Сербська опіка над пантелеймонівським монастирем протягала ся отже на цілий час істнованя давньої Сербії. Про се свідчать переховані грамоти, числом 16, надані тому монастиреви сербськими володарями та вельможами²⁾. Можна одначе припускати зовсім певно, що таких грамот було більше, хоч вони не дійшли до нас із ріжних причин.

Та не лиш пантелеймонівським монастирем опікували ся сербські володарі і не лиш із ним мали зносини. В біографії сербського короля Драгутіна читаємо ось що: „*Къ роуцкѣю землю множицею посылаше сълы своѣ съ многочьствьными дары къ божьствьнымъ цркъвамъ и монастиремъ и еанко милостинѣ къ ништимъ и маломошткнимъ. Къ тои ко земли роуцкѣи имѣ любовьнаго си приятеля княза Наслиа, и томѣ по достоинню длъжнѣю чьсть въздаваше, глаголы сладккыне съ великолѣпными дары царьскими въсыллае ѣмоу“³⁾.*

За посередництвом сербських володарів приходили в поміч Русинам на Афоні деколи й византийські володарі, що були споріднені з сербськими. Приміром того може послужити грамота цїсаря Андронїка Палеолога з 1312 р., надана пантелеймонівському монастиреви, якою потверджують ся йому якісь привілеї за те, що монастир віддав ся в опіку „високого краѣа Србије, најмилијег сина и зета царства мога, господина Стевана Уроша“⁴⁾.

Від упадку Сербії не мав Пантелеймонівський монастир, що так скажу, офіційної опіки. Із матеріяльного-ж боку підтримував ся милостиною з Руси. В 1735 р., як уже зазначено, перей-

¹⁾ Арх. Леонидъ, Описаніе сербской Хиландарской Лавры. Ст. 94—98.

²⁾ Сї грамоти надруковані в книзі: Акты русскаго на святомѣ Аѳонѣ мон. св. великом. и цѣл. Пантелеймона. Кіевъ, 1873. Ст. 288—295 і 351—414.

³⁾ Тамже, ст. 207—208.

⁴⁾ Димитријевиѣ, *op. cit.* ст. 205.

шов він у руки Греків, а руські монахи стали бездомні. Та такий стан не трівав довго.

Вже в 1757 р. повстав новий руський скит на Афоні під іменем св. пророка Іллі. Його заснував Паісій (друге імя: Плятон) Величковський, Полтавець родом. Замішаня на Україні і боротьба католиків і уніятів із православними приневолити його покинути рідну землю і шукати деінде пристановища. Він вивандрував наперед до Румунії, а потім на Афон, куди прибув 1746 р. Там жив довгий час в опущеній келії, приналежній до грецького монастиря Пантократора. Взірцеве жите з'єднало йому прихильників і учеників. Піддаючись їх просьбам і за дозволом старшини Пантократора він засновує свв. Іллінський монастир. Та утікачів із України призбирувало ся вколо нього чим раз більше. В кінці дійшло до того, що монахам не стало поживи. Тоді Паісій розділив монахів на дві частині і меньшу лишив на місці, а з більшою вибрав ся до Румунії. Умер у Нямецькій лаврі як її ігумен 1794 р.

Монастир свв. Іллі переходив опісля добрі й злі часи так само, як і иньші афонські. Від 1822—1830 р. господарили на Афоні Турки, тому монахи Ілїнського монастиря на той час були порозбігали ся. Та всеж він удержав ся до нині, а його монахи аж по нині майже всі Українці: найбільше між ними Чорноморців¹⁾.

Отсі оба монастирі були довгі часи осередками, в яких познайомлювали ся Серби з Українцями й навязували з собою взаємини. На етнографічну сербську територію Українці заходили рідко, і в кождім разі не в таким числі, як Серби на українську територію.

Дуже важну ролю відограла Українці аж у XVIII ст. у Сербії при організації сербських шкіл. Ся подія збула ся ось серед яких обставин.

В 1716 р. вибухла австрійсько-турецька війна, закінчена миром у Пожаревацу (1718), на підставі якого перейшла Сербія аж по Ніш під панованє Австрії. Білградським митрополитом був тоді Мойсей Петрович, дуже зручний дипломат. Він іще перед заключенєм мира виїхав до Відня, аби там виєднати для себе й Сербів ріжні вольности та привілеї. Але рівночасно вже звідти навязав зносини з царем Петром. Він хотів із Росії дістати учи-

¹⁾ Князь Александр. Дабижа, Малороссійская обитель на Авоонѣ. (Кіев. Старина, 1893, т. 40). Ст. 34—40.

телів, тому письмо до Петра кінчив так: „Того ради просимъ отъ Вашего Царскаго Величества, чтобъ бысте по своей превисокой монаршеской милости и ради ревности благочестивой вѣры нашей православної опредѣлили изъ искусныхъ учителей двоихъ послати къ намъ у Бѣлиградъ ради ученія дѣтей благочестивыхъ; такожде просимъ еще отъ Вашего Царскаго Величества жалованія, чѣмъ бы могли и школи построити“¹⁾. Ся просьба лишила ся безъ відповіді. Але 1721 р. висилає він другу просьбу, наслідком якої цар видає такий указ київському митрополитови:

„11 Октября 1722 г. Указъ Его Величества Императора и Самодержца всероссійскаго изъ Св. Прав. Синода Просвященному Варлааму, Архієпископу Кіевскому и Галицкому, о вызовѣ двухъ учителей въ Сербію.

Прешедшаго іюня 10 дня сего 722 года по Его Императорскаго Величества указу и по приговору Св. Правительствующаго Синода велѣмо ради обученія славено-латинскаго діалекта въ нѣкую страну отправить двухъ челоуѣкъ учителей изъ студентовъ Кіевскихъ въ Братскомъ монастырѣ содержащихся школъ, которые бѣ студенты всѣхъ наукъ отъ грамматики до философіи и до богословіи искусны и къ наученію довольны были. И пресвященному Варлааму, архієпископу Кіевскому и Галицкому, по полученіи сего указа о отправленіи оныхъ учителей въ Москву, въ Св. Синодъ учинить по сему Его Императорскаго Величества указу неотмѣнно и безъ всякаго продолженія (Указная книга Кіев. дух. Консистоіи за 1721—3 гг., N. 74)²⁾.

Тут зайшла одначе нова перешкода. Архієпископ Варлаам Ванатович відповів 19 грудня 1722 р., що студенти київських шкіл „найбарзѣй з короны польской люди вольные“, які не захотять добровільно вибирати ся так далеко, а коли б їх вислано примусово, тоді „коллегіумъ умалятися будетъ, и студенты въ наученіе приходити не стануть“³⁾.

Тоді синод зачав шукати в Петербурзі відповідних людей. Відпоручник сербського митрополита Владислав Малаєску звернув

¹⁾ П. А. Кулаковскій, Начало рус. школы у Сербовъ. (Извѣстія, 1903, кн. 2). Ст. 293.

²⁾ Акты и документы, относящіеся къ исторіи Кіевской Академіи. Отдѣленіе II (1721—1795 гг.). Томъ I (1721—1750 гг.). Часть I. Со введеніемъ и примѣчаніями Н. И. Петрова. Кіевъ 1904 г. Ст. 122—123. Ч. 15.

³⁾ П. Кулаковскій, Начало рус. школы у Сербовъ. (Извѣстія, 1903, кн. 3). Ст. 199.

увагу на синодального перекладчика Максима Суворова, який жив довгий час у Празі, і просив вислати його. Синод згодився і в перед Малаєску, а потім Суворов виїхав до Сербії. При тім Синод передав Малаєскові такі книги: а) 70 прим. славянської граматики М. Смотрицького (вид. 1721 р.) б) 10 прим. Лексикона трезичного вид. Полїкарпова. в) 400 прим. букварів Теофана Прокоповича ¹⁾. Вони й були першими шкільними підручниками Сербів.

Новий сербський митрополит, вибраний 1731 р., Вікентій Йоанович не мав чогось довіря до Суворова і не підпірав його. Але що йому залежало також на тім, аби Серби мали свою школу, видно з того, що вже 4 цвітня 1733 посилає до київської Академії письмо з просьбою прислати йому учителів, які вчили би латинської і славянської мови, проповідництва і взагалі тримали би ся київської програми, а в вакації вчили би арифметики. За те він пропонував богословам по 200 гульденів платні, а філософам по 180 гульденів. Як би хто з них забажав поступити в монахи, то митрополит обіцяв сповнити його бажанє, а як би хотїв стати свїтським свьященником, то обіцяв його оженити на свїй кошт, висвятити і дати безплатно парафію. Письмо було адресоване до київського архієпископа Рафаїла Заборовського, до якого він писав про те окремо ще в лютім 1733 р. Письмо оголошено в Академії і на охотників їхати до Сербії зголосили ся: 1) Емануїл Козачинський. 2) Петро Падуновський. 3) Трофим Климовський. 4) Георгій Шумиляк. 5) Тимофій Левандовський. 6) Іван Минацький. Крім удержуваня школи в Карлівцях вони їздили на курси до иньших міст сербських (Козачинський їздив 1736 р. до Хорватії вчити свьященників і на тоді його місце ректора заступав учитель реторики Падуновський), а де можна було, закладали нові школи (Левандовський

¹⁾ Тамже, ст. 201 і 230. Сей буквар був передрукований 1726 р. в Молдавії в м. Римнику разом із румунським перекладом. В 1727 і 1734 р. передруковано його лише з славянським текстом. Буквар був уложений на порученє царя Петра і мав назву: „Первое оученіе отрокомъ, въ немже боукви и слоги“. Він служив довго до науки сербських дітий, а його вплив видний довго, бо навіть на Караджічовім „Први Српски буквар“ (1827 р.). Серб Зах. Орфелін, що видавав (1768 р.) „Славено-сербській магазинъ“ пише, що Серби уживали тоді два буквари: „Московській меньшій и Кіевській большій“.

Також граматика М. Смотрицького була ціле XVIII ст. шкільним учебником у Сербів. В 1755 р. її передруковано в Римнику на порученє митрополита Павла Ненадовича. Її вплив видно на пізнійших граматиках Вуяновського і Мразовича (1793), а навіть Захарїадіса (1832).

заснував школу в Вуковарі). В 1737 р. умер митрополит, наступили різні непорозуміння і в 1738 р. повернули всі учителі до Росії. Зерно засіяне ними одначе росло; вони вспіли виховати Сербам учителів, а ті продовжали їх діло¹⁾.

Пробуваючи в Сербії, Е. Козачинський познайомив ся ближше з сербською історією і на її підставі написав твір: „Трагедія сирѣчь печалнаѧ повѣсть о смерти послѣднаго цара сербскаго Уроша Пятого и о падѣнїи сербскаго царства“. Ся трагедія була „сочинена и произведена“ ще 1733 р., але видав її аж 1798 р. ученик Козачинського, що опісля вчив ся також 4 роки в київській Академії, Йован Раїч († 1802 р.)²⁾. Трагедія була надрукована в Будапешті, тому певно була знана на Угорській Русі та в Галичині.

Митрополит Мойсей Петрович спровадив був крім того до себе на проповідника „малорусскаго іеромонаха“ Синезія Залуцького. Він був також якийсь час ректором школи при митрополії³⁾. В 1736 р. вернув одначе до Росії і був назначений ігуменом мінського Петропавловського монастиря. В 1742 р. його арештовано під закидом розтрати монастирського маєтку, але він утік і перейшов на католицизм.

Що до літературних українських впливів у Сербії, то крім зазначених уже, можна ще навести отсі більше знані:

В 1635 р. був приготував до друку глаголитський Часослов Францішканин Рафаїл Ревакович, „пользуюсь помощью русских Іосафата Исаковича и Филиппа Боровли“. Та потому показало ся, що псалми не сходять ся з текстом вульгати і друк здержано. Аж у 1643 поручила колегія Пропаганди відомому діячеви Методію Терлецькому переглянути текст. Він порівняв його з вульгатою, виправив хорватизми на церковно-славянські слова і в 1648 р. Часослов вийшов із друку в Римі. В 1688 р. він вийшов передрукований ще раз Пастричем⁴⁾.

В 1732 р. вислала була римська курія до Росії сьвященника Матвія Карамана для того, аби він вивчив ся славянської мови.

¹⁾ Тамже ст. 278—282.

²⁾ Неизвѣстная драма М. Козачинскаго. Текст съ предисловіемъ А. И. Соболевскаго. Київ, 1901. Ст. 2—4.

³⁾ П. А. Кулаковскій. Начало рус. школы у Сербовъ (Извѣстія, 1903, кн. 3). Ст. 279.

⁴⁾ П. А. Кулаковскій. Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. (Извѣстія, 1903, кн. 2). Ст. 269.

Караман жив у Петербурзі, а повернувши до Риму забрався до перечищення глаголицького Службника від хорватизмів, і заміни їх славянїзмами, при чім помагав йому також Дальматинець Матвій Сович, що був у російській службі за Петра I. Їх працю передано опісля до перегляду чотирьом Русинам: Максиміліянови Завадському, „главному казначею русскаго ордена св. Василя“, Цезареви Стебновському, що вчився тоді в греко-славянській семінарії в Римі, мінському архимандритови Інокентію Піговичу і Сильвестрови Рудницькому, що був опісля луцьким єпископом. Вони зредагували остаточно текст і Службник був виданий 1741 р. в Римі¹⁾.

Серб Матвій Сович, що ладив разом із Матвієм Караманом глаголицький Службник, був від 1742 р. учителем славянської мови і глаголиці в Collegium Urbanum. Він переробив граматику Смотрицького для хорватських священиків, але та його праця не була друкована²⁾.

Сербам були також відомі твори Лазаря Барановича. Се знаємо з факту, що коло 1740 р. переписував Серб Гаврило Стефанович між иньшим Барановичові проповіді „на просто и разумительное знаніє срьбское за селяне и просте люде“³⁾.

Серб Зах. Орфелін передрукував також у своїм „Магазинѣ“, видаванім у Венеції, 1768 р. твір Теофана Прокоповича: „Мнѣніє прѣосвященнаго Теофана Прокоповича, архієпископа Новгородскаго, каковымъ образомъ и порядкомъ подлежитъ багрянороднаго отрока наставляти въ христіанскомъ законѣ“⁴⁾.

Паїсій Величковський, основник сьв. Ілїнського монастиря, був також знавцем і любителем церковно-славянського письменства. Він пробуваючи на Афоні переклав із сербської (рукопис XIII ст.) на церковно-славянську мову „Уставъ Пр. Саввы Хиландарю“ і сей переклад надрукований у кн. „Гласник Сербской Словесности“⁵⁾.

Отсей перегляд фактів вказує наглядно, що зносини Українців із Сербамі тяглися цілий ряд століть та носили наскрізь культурну ціху.

1) Тамже, ст. 270—271.

2) Тамже, ст. 271.

3) Др. І. Франко. Євангеліє Псевдо-Матвія. Ст. 29—30.

4) П. А. Кулаковскій. Начало рус. школы у Сербовъ. (Извѣстія, 1903, кн. 3). Ст. 289.

5) Архим. Леонидъ, Историческое описаніє сербской царской Лавры Хиландаря и ея отношеній къ царствамъ сербскому и русскому. (Чтенія въ имп. Общ-ѣ ист. и древн. рос. Москва, 1867, IV, 3). Ст. 4.

IV.

З повисшого знаємо, яку важну ролю у зносінах Українців із Сербами мали книжки. Їх куповано, вимінювано, даровано, поодинокю, по кільки, або навіть більшими гурмами. Для нас мають переховані з тих часів книжки велику вартість. Вони дають нам головне жерело, із якого можемо черпати різні відомости про зносини Українців із Сербами. Через те побіч наведених уже звісток і цитатів я вважав потрібним подати разом важнійші книги або написи на них, що причиняють ся чим будь до виясненя нашої теми.

Комплету очевидно не може тут бути, але для ілюстрації теми вистане те, що є.

1. Без року. Евангеліє на пергамені, XIV ст., писане уставом. На ньому є напис: „Григоріє именованъ мнѣхъ, а не дѣломъ, исписахъ сию книжицѣ **Св. Келікомъ Пантелеимонъ, повелѣніемъ Господина мисецестнаго старца Исаіа**“¹⁾. Той старець Исаія був назначений ігуменом руського Пантелеймонівського монастиря сербським царем Стефаном Душаном 1347 року²⁾.

2. **Р. 1490.** Напис на рукописі сербської Академії Наук.

Глава свѣршителю когоу въ трони славиомъ и пѣваломъ ѿ серафимъ, дающомъ начело всакомъ дѣлоу благъ по начелъ и конецъ (!) ѿ Христѣк Ісоусѣк господи нашемъ, емъже слава въ вса вѣки, аминь. Изволніемъ ѿца и поспѣшніемъ сына и свѣршеніемъ свѣтаго доуха съписа се сін свѣты тетрѣевгеліе роукою многогрѣшнаго раба кожѣа Елисеа дѣака Подолскаго Каменца на рѣцѣк Доунаицѣкн въ градѣк богомъ спасаемъ (!) Елліакамени въ домоу когюлюбиваго моужа именованъ Петра, ловца рыбалъ, въ дѣни благочѣстивыхъ Христа любивыхъ деспотъ сербьскыхъ Юрья и матере ихъ Ангелины и ѿца ихъ свѣтаго Стефана, в лѣт(о) . 5. ѿ . 1. ѿ . 8).

¹⁾ Арх. Леонидъ. Славяно-сербскія книгохранилища на св. Аѳонской горѣ, въ монастыряхъ Хиландарѣ и св. Павлѣ. (Чтенія въ имп. Общ. исторіи и древн. россійскихъ при моск. университетѣ. Москва, 1885. I, 5). Ст. 5.

²⁾ Тамже.

³⁾ З другої надписи на тім рукопису видно, що тут зайшла помилка в даті, і що повинно бути 6998 = 1490.

Пор. Зборник за исторію, језик и књижевност српскога народа. Прво одељенье. (Књига I—III. Стари српски записи и натписи. Скупно их и средно Љуб. Стојановић. Кн. I—III. Београд, 1902—1904) I, ст. 113, ч. 390.

3. Р. 1513. Напис на рукописі Хиландарського монастиря.

Понеже въ троцѣ поклоняемый богъ благоволи наполнить свою церковь различными книгами, видевъ азъ попь Гюрагъ, протопопа сланькаменскыи, писане игъмена хиландарскаго ны съ шже о Христѣ братію, видѣхъ ере желаетъ протлкъ апостольскыи исписахъ монимъ шткъпомъ и приложи монастыроу Хиландароу церкви шпеніа пречистыа богородицы за монахѣ Марте дшш8; и писа с Сланькамени Андреа Рвсинъ из града Шанюка (с Галиціи) повелѣниемъ попа Гюрга протопопа сланькаменскаго, въ лѣто 7021 при благочестивомъ и христіюбивомъ митрополитѣ вѣлградскомъ киръ Максимѣ бывшаго деспота¹⁾.

4. Р. 1514. Четвероевангеліе, з юсами, південно-руського письма XVI ст. На рукописі такий напис: „Въ лѣто 7022 (1514), Индикта 2, написана высть сіа книга Евангаліе тетро при Гесдари нашемъ Великомъ Королю Жиггимонте, при Коеводе Киевскомъ Пане Юрью Миколаевичи, повелѣниемъ дѣака Богдана Поповича Ремельскаго, а писалъ диакъ Новгородецъ, въ Печерскомъ монастырѣ“²⁾.

5. Р. 1519. Трипѣснець. Дарував до київської бібліотеки арх. Антонін. На 70 картці рукопису є такий напис: „Въсписе сіа вѣтвнаа книга глїеми Трїодъ прѣкы комадъ отъ монахъ Мине и приложисе Цркве... въ селѣ нарицаемемъ Къчичица подшвесе Чрїе горы“ і т. д. Той сам арх. Антонін подарував іще три инші Трїоди до бібліотеки, що стоять під числами 366—368, всі сербського походження. На Трїоді п. ч. 367 є такий напис: „Си Трїод пснїи с монастыра Зоградскаго“ і т. д.³⁾.

6. Р. 1549. Напис на рукописі цісарської бібліотеки в Відні.

Въ лѣто . 3. ѿ . 3. мѣсеца марѣ к. 5. днѣ, индикта 3. Се а рац вожїи священорен Козма Василевич, слоужит(е)л храма шпеніа пречистое богоматере шткъ богоспасаемаго храма Ковла, придал есми сїю книгоу глаголемоюу палѣю своего ради дошвеннаго спасеніа въ Светоюу Гороу, в монастыра великїи глаголемыи Шиландарѣ, иже есть храм царское и великое лавры оуведенїе пресветїа богородица ко црков, вѣчно и на веки непороушно. Я хто вы имель сїю, богомъ въ втроє и страшное пришествие Христова егда съ небесе на землю прїидеть соуди[ти] праведных и

¹⁾ Стояновиѣ, I, ст. 125, ч. 416.

²⁾ Арх. Леонидъ. Слав. сербскїя книгохранилища. Ст. 38.

³⁾ Н. Петровъ. Опис. рук. ц. ар. музея. Кїевъ, 1877. Вип. II, ст. 364—365.

грѣшныхъ. И хто сїю книгу шть того святаго монастыра штиметъ, да боудетъ на немь клятва светыхъ отць. Т. и. ѿ., иже в Никен. И дана быст сїа книга в рѣкы старцомъ честнымъ того святаго монастыра Хиландара, которыи в запросю приходили до нашеи земли Лит(о)вское, именовъ священноинокоу Маѣимъ, а инокъ Анастасїю. Имаютъ поминати сїи д. доуши: Василиа, Оульианъ, священноереа Козмоу, Татїанъ¹⁾.

7. Р. 1551. Напис на рукописї.

Почала сїе писати сїа книга мѣсяца мая, а сконча сѧ мѣсяца юліа 16 роукою Михаѣла Зворежевиць Александровича, накладомъ Николинъ Ерѣвина, оу Колодаве. Списа се сїа книга в лѣто .с. ѿ. ѿ. ѿ. рокоу, а ш рожства Христова .с. ѿ. ф. ѿ. ѿ. мѣсяца юла 16, в' земли Подласскои оу Колодаве при дрѣжавѣ Жикимонта Явгоуста корола полского. Таа шалтирь списана и надана черезъ пана Николоу Ерѣвина до земаѣ сръбскоѣ до монастыра благоушнїа пречистои, глаголемаго Папрати²⁾.

8. Р. 1574. Напис на рукописї.

Изволенїемъ отць и съпоспешенїемъ сына и съвършенїемъ святаго доуха, се азъ рабъ божи Глигорїе Юрашко оурикаръ коупи сїѧ книга рекомаа лѣто писецъ ш сръбскиихъ кралевъ и ш архиепископъ, како кто свое житїе проводи, и коупиухъ ж отъ попа Івана отъ града Хотина, и дахъ за нежъ кн. златъ, како да ми бѣдетъ память, въ днѣхъ благоушнїаа господина Іш Петра воеводы, въ лѣто .с. ѿ. п. г., ноем. к.

Р. 1588. И дадохъ ен светомъ монастырѣ отъ Свечици, идеже есть храмъ въскрсенїеа господа бога и съпаса нашего Ісосу Христа; и кто сѧ покѣситъ възѣти отъ святаго монастыра, такови да имаетъ шчастїе съ Исдожъ и съ инѣми невѣрними Жидови, иже възъпишъ на господа бога и съпаса нашего Ісосу Христа: кровь яго на ныхъ и на чадїехъ ихъ, еже есть и бѣдетъ, аминь. Въ лѣтъ .с. ѿ. с. ѿ.

Сїа книга сътвориль еѧ Юрашко оурикаръ, да есть емоу память за отъпоушнїе грѣховъ его и за родителѣ его и за грѣхї его³⁾.

9. Маргаритъ Св. І. Золотоуста, XVI ст. На ньому такий написъ: „Игоумень Іоакимъ Хиландара монастыра оузеть оу Іоана

²⁾ Стојановиѣ, I, ст. 177, ч. 551.

¹⁾ Тамже, I, ст. 220, ч. 714—715.

³⁾ Тамже, I, ст. 195, ч. 622.

Рѣсина Даскала 540 аспрь се єсть два дѣката три гроша, поль-
грошица и двадєсать аспрь и даде вѣ залогъ сїю книгѣ¹⁾.

10. Р. 1600. Четвероевангелїе, писане на папері, південно-
руського письма. На ньому такий напис: „Сїе Євангелїе откоупи
Димитрь Спахна отъ Подгорѣце... синь Николинъ на Чрно-
морьскомѣ портоу, тогда вѣша на конскє на разградоу кодъ
ацоузельгє Махмоутъ Пашоу вѣ лѣто 7108 (1600), и приложи за
манастироу Хилендароу за свою дѣшн... предаде вѣ рѣкѣ доухов-
ника Исаян²⁾“.

11. Р. 1615. Напис на рукописі Хиланд. мон.

Рокоу 1615 мєсаца марта 22 днѣ.

Пань Никола Тонковичъ, синь Стефановъ, которимъ виваль
пероучникомъ оу его милости пана Константина Корнеакты сыно-
вемъ его милости Лоуки владики и митрополита волынського,
коупилъ сїю книгу євангелїе тетрь за осмь на десєте златихъ
в земли Полскої во великомъ градѣ Лвовѣ, вѣ манастирѣ пре-
подобнаго отца Яноуфрїа, оу Авкаша Ивановича дака за доушоу
небожчика Іоанна Сєрвина, хороужого пана Корнїата, з мѣста
Ралба, да се отнесєть сїє св. євангелїє вѣ страну западную оу
Дюрь градѣ, вѣ церковь сєрвскїю св. Николы, которое немлєть
быти отдалєно отъ тоєи светои церкви вѣ вѣчныя роды, до кото-
раго то євангелїа лєкы нѣкто не ималъ ничого кромє пана Николи
выше рєченого, которимъ самъ о то троуждалъ, да богъ ємоу плати-
ть и нагородитъ вѣ царствїи своемъ, аминъ³⁾.

12. Р. 1622.

В сєрбськїм манастирі Беочина переховала ся Острожська
Біблїя з 1581 р., занєсєна туди 1623 р.⁴⁾.

13. Р. 1643. Напис на рукописі мон. Лєпавина.

Сїа книга монастира Лєпихъ Вина, храмъ ввєдєнїє прѣ-
чистїє богородице, принесєна ѿ Малїє Роусїє кожїєю благо-
датїю и прѣчистїє богоматєрє, троудолоубїємъ и многогрѣш-
нимъ во иноцєхъ и недостоннимъ скимонахомъ Рафаломъ, рокѣ
... а. ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. ѡ.⁵⁾

14. Р. 1669. Рукопис у ман. Житомисличу.

Мєсїа истинный Ієсус Христос сынъ божиї ѿ начала мира
пре вѣсє вѣкє людемъ ѿ бога шєќицанно и ѿ людеи члємыи

¹⁾ Арх. Леонидъ. Славяно-сєрбскїя книгохранилища. Ст. 12.

²⁾ Тамже, ст. 7.

³⁾ Стојановић, I, ст. 283, ч. 1020.

⁴⁾ Димитриєвић, Одношаји, ст. 220.

⁵⁾ Стојановић, I, ст. 349, ч. 1376.

и въ послѣднѣя времена спасенїа ради чловеческаго въ миръ посланы, а ѿ недостоннаго іеромонаха Іоаннїа Галїатовскаго архимандрита Черниговскаго Жидови невѣрномоу различными знаменїи въбразованїи же и пречьствы ѿ месїи истинномъ написаними, и въ Христѣ сыноу вожомъ испльненными рскимъ показанни языкомъ, ѿ іеромонаха же Гомшила Бакачича на языкъ сръвскїи ѿ рскаго въ Светои Ядонскои Горѣ преведенни въ лѣто спасенїа . ѿ. ѿ. ѿ. ѿ. ѿ.¹⁾

15. Помяникъ або Синодикъ, писаний 1674 р. Він сербскїй, але цікавий для нас тим, що має також таку рубрику: „Благочестива Мала Рсїа: Преосвященнаго Ярхієпископа Лазара (Карановича), родъ Ивана Хетмана (Мазепа) благочестиваго“²⁾.

16. Р. 1692. Напис на рукописї мон. Раванице.

Єванѣлиє изъ Польске принесено 8 ман. Брднико-Раванички, идѣже почиваютъ мощи св. княза Лазара сего года 1692³⁾.

17. Р. 1694. Напис на рукописї мон. Раванице.

Єлзжєвникъ изъ Авове донесе хажи Ярсенїе іеромонах и Михаиль къ скон монастырь Раваницѣ, мѣченикѣ княз Лазарѣ 7203⁴⁾.

18. Р. 1695. Напис на друкованїй книзї Вітоєвацької церкви (Срим).

Єїа свѣта и божствена книга, глаголюема трїѿвдѣ црѣтны, ѿ богоспасемаго града Иллова, въ державе благовѣрнаго краля Івн. Говецкаго, Лашкы земли, аз грѣшнїи и мншїи въ иноцѣху хажи-Ярсенїе іеромонах, Михаиль іеромонах, Захарїа діакон въ скон монастырь Раваницѣ, цркви свѣтон и княза Лазарѣ на послѣженїе, братїамъ на ползѣ дшєвнїю и намъ въ поминанїе. И никымъ Землюема да вѣдетъ ѿ више реченїе обитєли, кроме великїе ноужде, да нїе просто ни благословено, него проклето въ сїи вѣкѣ и въ вѣдшїи. Беже кистъ . ѿ. ѿ. ѿ ѿ.⁵⁾

19. Р. 1697. Напис на друкованїй книзї м. Гргетек.

Єїа книга житїи сватыхъ дана єсть до земли Сербскои ко храмѣ вознесенїа Христова престолѣ сватѣкишаго патріарха сръвскаго кѣр Ярсенїа чрезъ присланнаго прєвсвщєннаго митрополита белградскаго кѣр Стефана оу свѣтон чєдотворнои лаври Печер-

¹⁾ Стојановић, III, ст. 61, ч. 4994 і ст. 176, ч. 5695.

²⁾ Арх. Леонидъ. Слав. сръвскїя книгохранилища. Ст. 43.

³⁾ Стојановић, I, ст. 45⁸, ч. 1965.

⁴⁾ Тамже, I, ст. 464, ч. 1990.

⁵⁾ Тамже, I, ст. 465, ч. 1998.

скои Кіевскои ѿ архимандрита печерскаго Іваслафа Кроковскаго, рокѣ 1697 ноям. 26 ¹⁾).

20. Р. 1702. Напис на рукописі Хиландарського монастиря.

Повеза се сїи светїи минїи трѣдомъ и настоїанїемъ игъмена Гаврила іеромонаха съ всеми братїами рѣкою Герасима іеромонаха, родомъ Рѣссина, лѣто 7210 ²⁾).

21. Р. 1702. Каноны Богородичны 8-ми гласовъ, рукопис півуставного письма. Має такий напис: „Сїи св. книги трѣдомъ и настоїанїемъ Игъмена Гавріила, рѣкою Хаджи Герасима, Іеромонаха, родомъ Рѣссина, въ ѣзї лѣто (1702) ^{4 3)}).

22. Р. 1715. Напис на друкованій книзі в монастири у Комговині.

Теодор Тинторовиѣ недостоїни игъман принесе сїа сѣлѣбник от славнаго града Кијева, лето 1715 ⁴⁾).

23. Р. 1725. Напис на друкованій книзі у монастири в Крушедолі.

Сїю книгѣ подарихъ азъ полковникъ Гавриалъ Милорадовичъ обителю 8 манастирѣ Крушедолѣ, благовещенїе пресветїе богородице и приснодѣви Марї, подарихъ сїю книгѣ 8 манастир вѣдѣчи чесни отаць архимандритѣ того манастира Яданасїе Величковичъ Гербинѣ, априла 16 дне 1725 8 Нижни 8 Малоросї ⁵⁾).

24. Р. 1740. Напис на друкованій книзі в монастири в Добричеві.

Ѣ ова времена ва Рѣсскои їмперїи нахођаше се одъ Србославѣнскои наци одъ Іллирика и одъ Србїе (далї вичисляеть ся кїлька імен, із яких ми беремо одно лише, що обходить нас тут близше): Графъ Гавриель Владиславичъ. Още ва Украини на маетностахъ и индѣкѣти живїе, то есть села и ѣдмрѣкане. Онъ человекъ беше великога свакога разѣма и праткеце, прсона чѣдно виѣна, и с господою беше интересанъ ми много гостолѣ (!) великорѣсскою; сва Мала Рѣсїа одъ ево имаше ѣжаса, и малорѣсскїе властели виѣш мѣ непријатели, ма мѣ ница не смїѣш, вѣк ако танно за нимъ лицемерить. Онъ ожено на владикѣ казачкѣ одъ фамїли Брѣнско Стародѣва ⁶⁾).

¹⁾ Стојановиѣ, I, ст. 471, ч. 2040.

²⁾ Тамже, II, ст. 4, ч. 2108.

³⁾ Архим. Леонидъ, Описанїе сербскои Хиланд. Лавры. Ст. 124.

⁴⁾ Стојановиѣ, II, ст. 37, ч. 2286.

⁵⁾ Тамже, II, ст. 65, ч. 2443.

⁶⁾ Тамже, II, ст. 131—132, ч. 2821.

25. Р. 1741. Напис на друкованій книзі у монастири в Крушедолі.

Великомъ господиѣмъ іасне в' когѣ прѣвсвѣщеннѣишемъ крѣ Арсенію четвертомъ православно-каролическомъ архієпископѣ Пекскомъ всѣхъ же Сербовъ и Болгаровъ блаженнѣишемъ патріархѣ чиновникъ сен архієренскаго свѣщеннослѣженіѣ чрезъ Димитріѣ Параскевича даю вѣчнаго богомолца из Кієва в' даръ препославъ 1741 года августа 28 днѣ. Смираннынъ Рафаилъ архієпископъ Кієвскій.

Дальше на тій самій книзі є й напис архієпископа Арсенія, яким він стверджує, що книжку відобрав:

Чрезъ рѣк реченнога господина Димитріѣ Парасковича примихъ сан чиновникъ шк. 2 сѣщѣ ми в' кралевскомъ градѣ Пожѣне 1741. Архієпископъ пекски всемъ же Серб. Квл. и цѣлаго Іллирика патріархъ смиреннѣи Арсеніе четверти¹⁾.

26. Р. 1759 і 1775. Написи на друкованій книзі в монастири в Раківци.

Сіѣ свѣтаѣ книга, глаголемаѣ џалтирѣ, вес мнѣ ієромонаха Єпирідона, пострижніка свѣтоврачевскіѣ обители, принесена и подписана выстѣ в' лѣто . . . ѣ. џ. ѣ. ѣ. года, мѣсѣца августа 1-го днѣ вѣ ст. и честной обители свѣтоврачевской Раковачкой, при временѣ ихъ превосходительства господина, господина Павла Пенадовича, в. и. православного архієпископа и митрополита сербскаго и валахискаго, обонхъ ихъ ц. к. величествѣ тѣннаго совѣтника.

Книгѣ сію подписаню џалтирѣ, таже съ попеченіемъ и великимъ трѣдомъ џ царствѣющаго богоспасѣемаго великаго града Кієва Єпирідонъ Павловичъ, ієромонахъ Раковачкій, вѣ 1759-го года принесохъ, нинѣ же пакъ 1775-го года истѣю книгѣ дарю возлюбленномъ вѣ доущѣ свѣтомъ сынѣ моемъ Самѣилѣ Павловичѣ, ієродіакопѣ Раковачкомъ²⁾.

27. Р. 1795. Напис на рукописі Народної Бібліотеки в Білграді, ч. 56.

Мѣсѣца марта 19 днѣ 1795 лѣта, пришедъ к нама ізъ Грема ієромонахъ Яданасіи Єввичъ ієродіакономъ, и постависмо его во свѣщеники. И вѣв є коды насѣ цѣлѣю зимѣ. При полазѣ за то наше благодѣаніе даю нама 5 книга проповѣди Платоновн, и мы ємѣ дадосмо єгѣ свѣбелію и писмо штиѣстителное

¹⁾ Стојановић, II, ст. 134, ч. 2829—2830.

²⁾ Тамже, II, ст. 252, ч. 3433—3434.

нашого монастиря выше писаннагѡ дне и мѣсеца. И одлази ѡ свое отечество Россію Кіево, родители его Ялѣѡи и Ягаѣа въ селѡ генераль-фельдмаршала Нарішкина Ирланиво. При игуменѡ Василию Петровичѡ Боговаѣцѡ¹⁾.

28. Р. 1797. Напис на друкованій книзі в мон. Петковицо. 1797 сего года приде Герлапѡвнѡ Ѡ Свете горе монастира Хиландара здѣ ѡ монастирѡ Боговачѡ, и принесе три иконе спасителя Христа и богородицы и сервскій Савве и Симешна и свѣтла и книги 12 минеѡ, радвен московска печата со червеній слови на велико коло, и тришда шѡа, посни и пентикостари, и летѡ ргѣѡ киевскѡ на велико коло, и великій тревникѡ, и апостолѡ на велико коло, їермологїѡ московска печата червено слово, два шконка на велико коло московска печата червено слово, патрикѡ кїевски на велико коло²⁾.

29. Забавные часы Людовика Гвицардина мѣщанина и шляхтича Флорентійскаго (надруковані в Кольонїі 1624 р.). Рукопис XVIII ст., полуднево-руського письма. На задній дощці є напис: „Отѡ книгѡ Герасима монаѡа свѣтла Ядонскіѡ Яфанасіевскіѡ великіѡ Лавры Горы“. Поміщено тут 365 анекдотів, узятих із ріжних жерел³⁾.

Архимандрит Леонїд вичисляє в своїй праці³⁾ ще отсі старі наші друки в афонських монастирях:

Апостолѡ, без вихідної картки, з гербом Григорія Алек. Хоткевича, друкований в Заблудові 1570 р.

Библія, друкована в Острозї 1581 р.

Служебникѡ, друкований у Мамоничів у Вільнї 1583 р.

Книга, иже во св. Отца нашего Василия, архієпископа кесарїи каппадокійскія. З друкарни Острозское выдана єсть въ лѣто 1594.

Лѣкарство на оспалый умыслѡ челоуѣческій Божественнаго Іоанна Златоустаго до Феодора мниха. Друковано в Острозї 1607 р.

О свяцествѣ, друковано у Львові, 1614 р.

Бесѣды на дѣянїя апостольскія св. І. Златоустаго. Друковано в Кїївї 1624 р.

¹⁾ Стојановиѣ, II, ст. 303. ч. 3704.

²⁾ Тамже, II, ст. 301, ч. 3730.

³⁾ Петровѡ, Опис. рукоп. ц. арх. муз. II, ст. 173.

⁴⁾ Арх. Леонидѡ. Славяно-сербскія книгохранилища. Ст. 20—21, ч. 11, 13, 15, 17, 18, 20, 21, 22; ст. 23, ч. 2, 5, 7, 8, 9; ст. 51, ч. 13, 14, 15, 18.

Акафистникъ, друкований у Київі 1629 р

Часословъ, друкований у Львові 1642 р.

Апостоль, друкований у Київі 1695 р.

Новый завѣтъ, друкований у Київі 1717 р. при гетьмані Івані Скоропадськім.

Анфологіонъ, друкований у Чернигові, 1759 р.

Тріодіонъ, друкований у Київі, 1761 р.

Евангеліе, без вихідної картки, але руського друку, пожертвоване до монастиря київським міщанином 1620.

Бесѣды на дѣянїя апостольскія св. І. Златоустаго, друковані в Київі 1624.

Аввы Дорооея поученія, друковані в Київі 1628 р.

Жизнь Господа нашего Ис. Хр., друковано в Кракові 1692 р.

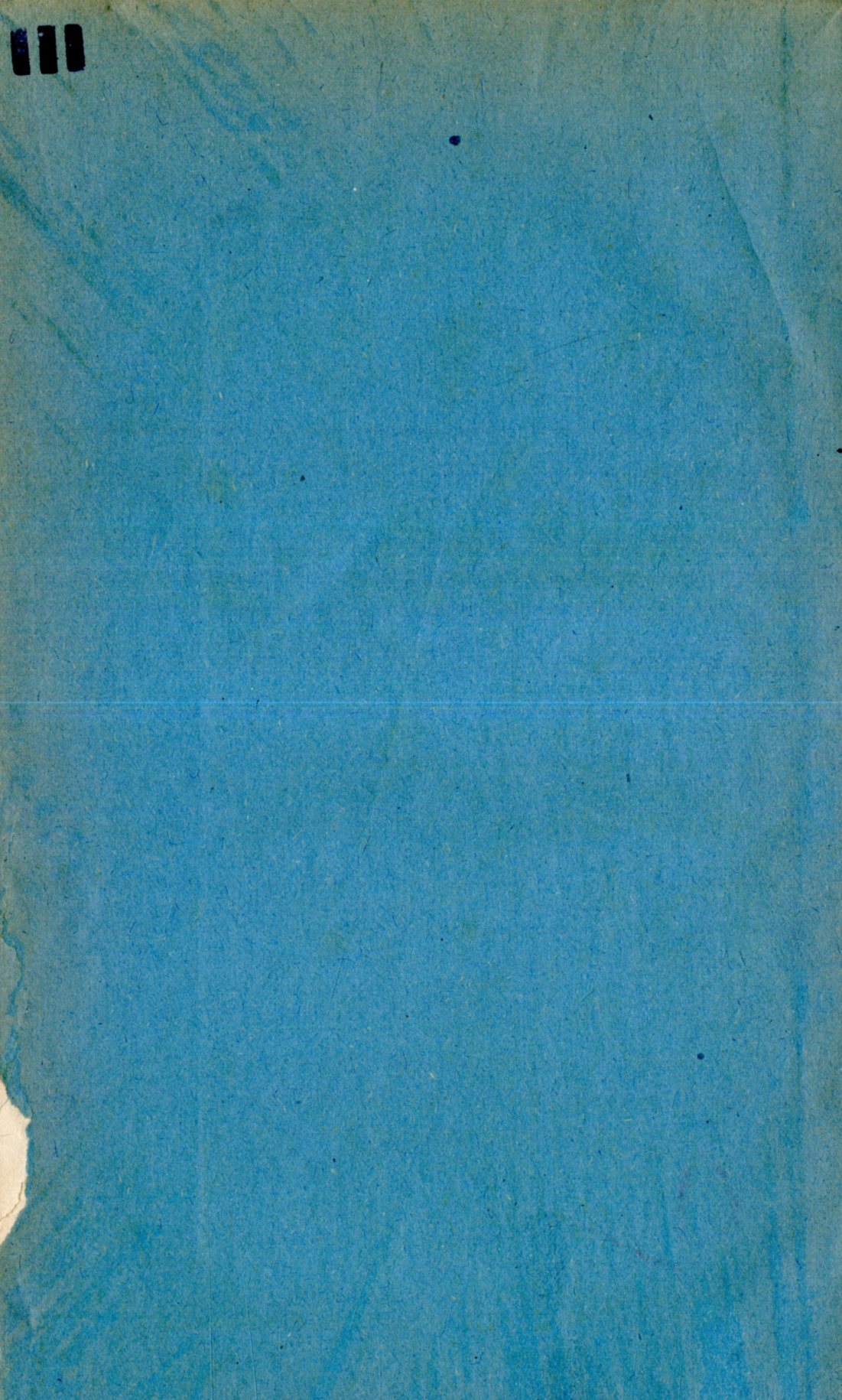
Про те, які ще книги подибували ся по сербських церквах, навіть по забутих селах, подає нам звістки справозданє з візитації церков цілої північної і північно-східної нинішньої Сербії, довершене екзархом Максимом Радковичом у 1733 р. і предложене митрополитови Вікентію Йоановичу. Екзарх оглянув 29 монастирських і парафіяльних церков. З невеликими виїмками подибували ся у всіх церквах книги, друковані в нинішній Росії, при чім головна частина була московського виданя, але були й виданя київські та львівські. Так приміром у сьвященника Томіча в пожаревецькім окрузі був московський требник, київський псалтир і часослов, а львівський апостол і евангеліє. В Пожаревці-ж, у церкві св. Архангела були такі церковні книги: евангеліє — „рукопись болгарски“; „Саборник србски, Божидаров; обштак минеи молдавски“; псалтир київський новий; тріодь московська пісна нова; пентикостар московський новий; чотири прольоги на 12 місяців; апостол новий московський, 2 сербські подерті октоїхи, псалтир із синаксарем Божидарового виданя¹⁾.

Шкода, що крім сього не маємо більше подібних справоздань, бо вони могли б іще докладнійше осьвітити порушену справу.

Володимир Гнатюк.

¹⁾ П. А. Кулаковскій, Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. (Извѣстія, 1903, кн. 2). Ст. 266—267.

22860

R

111456

III

И

61.906/Конв.1-4